

vrlovi / roman

Tišine

Meša SELIMOVIC

Meša Selimović

Tišine

Elektronsko izdanje

1. SKELA

Tri dana su topovi tutnjali, približavajući se, a četvrtog dana su granate počele da eksplodiraju svuda oko nas. Nisam tačno znao gdje, jer se u špilji rasipa zvuk, sve je nejasno i zato strašnije nego napolju, nepodnošljiv sveopkoljavajući tutanj, tama što je postala dio nas, šuštav besmislen šapat kojim otkrivamo strah, nemoć što nas vezuje za ovu vlažnu rupu. U buni, ne razaznavajući jasno stvari ni lica ni razmjere ni smisao, tonuo sam u košmar sav od panike što se iz kratkih trenutaka svijesti uvukla u moju grozničavu krv i ispunila me iščekivanjem nepoznatih strahota. Nije to strah od blizine neprijatelja, ni misao na smrt što čeka na špiljskom ulazu zatrpanom kamenjem, već nešto neizrecivo teže: kao da je svijet izumro, i posljednji čovjek, sam, ludi pred onim što ga čeka. Sam, jer oni što su u pećini šaptali nisu donosili olakšanje, nisam čak bio svjestan njihova prisustva, bili su uvećana nemoć, ječanje mraka, dio bunovnih kretanja i podzemnih glasova što su se pleli u neuhvatljivom kovitlacu. Bilo je to prvi put da mi blizina ljudi nije ništa olakšavala, prvi put da sam se osjetio konačno, nepovratno sam. Težina tog osjećanja, i mogućnost da ponovo bude, ležala je u meni mjesecima. Sve dosad.

A na ovom putu sve više čili, nestaje, zaboravljam ga, i zato se osjećam lak, oslobođen, ludo srećan što sam se izvukao iz mraka u koji me uvukao rat. I žurim, kao da bježim.

Ne pitam ni za ime sela, ne tiče me se ni ovo kretanje sjenki oko vatara, ni uzvici, dozivanja, naredbe, tihi razgovori, iznenađan veseo smijeh. Sve je to slučajnost, nevažan susret u prolazu, utopljen u kišnu tamu novembarske noći. Da nije ove tihe a jake radosti u meni, sigurno bih više vidio, našao bih određeniji smisao u tom smušenom kretanju i glasovima što su se isprepleli u besmislu riječi. Znam samo da svi ovi ljudi odlaze na drugu stranu, preko rijeke. Tamo još traje rat, i oni će sigurno u toku noći preći skelom. Razmjenjujemo se na ovom mjestu, njih ovdje napušta spokojstvo. I nije mi žao, moja radost me štiti.

Čujem Duška kako veselo priča o našem prelasku skelom i o strahu koji je preživio. A ja mislim svoju misao. I taj prelazak je bio radost. Prividno bezrazložna, jer je rijeka u novembru strašna, rebrasta od prljavih talasa punih ilovače, sa snagom negdje u dubini koju misao samo okrzne, da se ne uplaši. Surova je, liči na zvijer. A opet je u meni radost, iako je druga obala daleko, i skela pretrpana, puna ljudi unezvijerenih očiju, jer ne vjeruju ludoj rijeci, i šapat o nesreći što se desila negdje pri prelasku kad se skela otkinula i podavilo se ne znam koliko svijeta, i uznemirujući sumrak, i rafal mitraljeza s druge strane što ne dohvata, ali može da ulije strah. Ne meni, ne više, ništa mi se ne bi moglo desiti ma šta da se desi, siguran sam u to. Jedan dio moga života se završio, a drugi još nije počeo, i nisam nigdje, pa kako da mi se nešto desi na magnovenom preskoku iz onoga što sam bio u ono što još nisam? Tiha radost i kad sam ugazio u duboko blato razgaženo nogama ljudi i stoke što se u čudnom nemiru prebacuju s jedne strane na drugu. Sve poznato ostalo je na onoj obali: ovdje je granica između godina što su prošle i života što me čeka.

Zato ne pitam, i ne tiče me se ime ovog sela, ili možda i nije selo, već nekoliko kućica, čak ih i ne brojim. Ne znam ni ko su ovi ljudi što uznemireno hodaju po mraku, ili nepomično sjede. Ne tiče me se, to bogatstvo kad postojimo samo za sebe. Nestalo je pećinskog bunila, i čame, i straha od potpune praznine. Sjedim, čutim, grijem se kraj vatre i ganuto gledam u plamen: sutra će ova vatra biti sjećanje, i ova jeza uz leđa, i mokre noge, i misao još na onoj obali, ona još nije prešla rijeku, nije sasvim, sve će biti sjećanje, sлагаće se polako gubeći oštrinu i tamne boje i gorak okus. Postaće građa za priču: da, bilo je lijepo. Sad nije lijepo, ali mi je svejedno, osjećam već miris sutrašnjeg zaborava i naslućujem ružičastu boju uspomena što će ostati poslije svega.

Misao je još u planinama na onoj strani, suviše je dana, ljudi i doživljaja bilo moja sudbina da bih mogao lako da se odvojim. Dobro je što se odvajam. Sve što će pomoći da pobjegnem, dobro mi došlo. Bojim se da me čvrsto drže ove godine što, evo, baš sad izmiču. Vatra što grije dlanove i lice još večeras, čudno gužvanje u tami što uvijek nosi iznenađenje:

još večeras, nervozna paljba mitraljeza vjetrom prenesena preko rijeke: još večeras. Samo još večeras rat, a sutra sjećanje. Zato je radost i tih smiješak u meni, za sutra.

Neko sjedi pored mene, nešto kaže. Vraćam se iz sebe kad mi ponudi cigaretu. Pita me jesam li pospan, hoću li da pušim. Ne objašnjavam da nisam pospan, odvajam se. Primam cigaretu, želeći da se opet uvučem u sebe, i ne slutim da me čovjek uvlači lukavstvom pažnje, da me kupuje obzirom. Pita me kuda idem. Kažem.

Jadan je, zgrbljen, nespretno sjedi na panju, izgleda star i utučen. I smiješan, nikako ne spada ovamo, u ovu noć što prijeti olujom. Šešir mu se objesio od kiše, zimski kaput od krombi štofa još čuva, zavrće peševu da ih ne isprlja, svilen šal mu je oko vrata, i kravata na bijeloj košulji, siva, sa crnim prugama. Sve to primjećujem, jer je neprikladno, čudno. Ovdje samo surovost ne pada u oči.

Kuda će on? Čovjek priča, sigurno je zato i započeo razgovor, da se požali, rđavog sagovornika je našao, slušam ga kao iz daljine, mobilisan je kao ljekar, juče je pošao od kuće, već je umoran od puta i čekanja, a tamo je vjerovatno još gore.

Da nisam želio da ostanem sam sa sobom, da ispraćam vrijeme što nestaje, što se tanji u meni, da nisam htio da mislim o svemu što je sutra, s nadom, sa očekivanjima koja su sva moguća, odgovorio bih mu da je strašno, rijetko ko ostane živ, naročito ljekari, umiru od tifusa, od rana, i od straha. Osvetio bih mu se što je četiri ratne godine proveo kod kuće. Ali htio sam da brzo završim razgovor, da se što prije vratim u maglu svoga snatrenja. Kažem da nije strašno, naročito za ljekare.

- Ali opasnost, ipak, postoji.
- Zar niste mogli da se oslobodite, zbog godina?
- Meni je četrdeset.

To je nemoguće. Možda je juče imao četrdeset, danas ima mnogo više. Začudo ga pogledam, i vidim pri odsjevima vatre: lice bapsko, staro, bez ijedne žive crte, onemoćalih mišića. Može li strah toliko da pojede čovjeka, ili je takav, star otkako zna za sebe? Pita, ne nadajući se više ničemu:

- Borbe se stalno vode?
- Stalno.
- Uslovi života su sigurno teški.
- Da. Čekaju vas napori, dugi marševi, gladovanje, spavanje na zemlji, hladnoća, vaške, stjenice, Nijemci.

Istrgao me iz mira, iz sjećanja, iz željenja, probudio u meni vojnički prezir. Osjetio sam kako me obliva osvježavajuća pakost. Od toga rastu snage u čovjeku, razvija se crna mašta. Kakve bih mu sad slike užasa poklonio, nakljukao ga jezom, istjerao i posljednju trun mira iz njega, ako ga ima, a ne znam zašto, zbog njegovog uštavljenog lica možda, i njegovih četrdeset staračkih godina, i šešira otežalog od kiše, zbog mira mu i spokojsva u gradu, zbog ranjenika na onoj drugoj strani što su ga uzaludno čekali, zbog onih koji su sve gubili - avaj, zašto me nisi ostavio na miru, nesrećni čovječe! - zbog njih, zbog njega, zbog sebe, zbog nježnih prstiju što ih je zaboravio na koljenima, zbog svega. Ali ne, ne treba, probudićeš đavole u sebi zbog ovog kukavca. Pusti ga na miru.

Na njegovom licu pojavio se neočekivano živ strah, ne više nemir zbog naslućivanja, već konačna izvjesnost užasa na koji je osuđen. Raširena krila moje pakosne mašte odjednom su se opustila. Ne zbog njega. Uplašio me podzemni tutanj što se javio u meni.

- Šalio sam se - kažem smijući se njegovom neskrivenom strahu.
- Gledao me nepovjerljivo, začudo: kakva je to šala?
- Šalio sam se, zaista. Vojnici ne vole uplašenost ni bespomoćnost.
- Ali u njemu živi nepotrebna sujeta, i djeluje žalosno.
- Nisam uplašen. Možda uznemiren.
- Nemate razloga.
- Ah, manite.

Ličilo je to na uzdah iza kojeg je stajao neki samo njemu poznat razlog. Otkrio ga je odmah, jer je na granici iza koje ga čeka užas, i sad je vrijeme da sve kaže, sutra ili za sat moglo bi biti kasno.

- Imam ženu u gradu, ostala je sama.
- Mogao sam da mu kažem: ja nemam ženu u gradu. Šta je gore?
- A onda, rat je, ne znam, ni vojsku čak nisam služio.
- Naviknućete.

- Ne, ne, to je nemoguće objasniti. Godinama sam vezan za knjige, za kliniku, za miran život, ni na izlete nisam volio da idem.

- Sad ćete nadoknaditi.

Začutao je i bespomoćno se zagledao u vatru. Teško mi je bilo da ga žalim, poniknuo bi postićen da je znao pred kim uzdiše, a ipak sam osjetio njegovu muku, jezu onoga mučnog trenutka kad se gube poznati životni putevi i počinje panika gorolomnog hoda u nepoznato. Ali sve što je rekao, bilo je suviše obično, pomalo ljigavo, izazivalo na podsmijeh. Bolje bi bilo da ništa nije objašnjavao. Ostala bi mogućnost da se nekad sjetim, ako bih se sjetio, maloga čovjeka uzdrhtalog pred iskušenjima što ga čekaju, ožalošćenog rastankom sa ženom koju voli, zabrinutog zbog njene brige za njim. Bila bi to pomalo sentimentalna, pomalo smiješna slika, ali podnošljiva. Srećom, svejedno mi je, ne tiče me se ovaj ojađeni čovječuljak tužnih očiju, ni njegova žena, sigurno istog ovakvog bapskog lica, ili možda za glavu viša od njega, jer mali muškarci vole amazonke.

Gledamo u vatru, odvajamo se. Ja gledam unaprijed, on unatrag, moje juče je njegovo sutra, a njegov prošli mir je ono što mene čeka, što želim. Ne bih se mijenjao s njim. On sa mnom bi, sigurno.

A možda je po nekoj pravdi, pravednijoj od moje, trebalo da se zamijenimo, i da se vratimo odakle smo došli, u naviknuto: ovako bi moglo da bude teško i meni i njemu. Ali nas niko nije pitao, a i da je pitao, ne bih pristao. Očekivao sam mnogo od ovog povratka.

Kad sam podigao pogled s vatre, vidim da je mislio na kuću. Pogled mu je tup i nesabran. Rastreseno mi pruža cigaretu. Ne mogu da je uzmem, prvu sam platio razgovorom koji me mogao odvući kuda ne bih želio. Još ne vjerujem sebi, ali srećom, čvršći sam nego što moj strah sluti. Zapalio je sam i gledao me tako da sam znao da će nešto da zamoli: to je onaj trenutak kad lice oživi i na njemu se vidi misao iako riječi još nema, oči je njegove znaju, zato su unaprijed meke i podmitljive, spremne da se svide i da privole, prethodnici i poslanici dobre volje. Zatim dolazi riječ, jedna od mnogih koje bi mogle doći, i koje se biraju da bi učinile utisak, ali nisu uvijek i najprikladnije, jer je izbor brz.

- Da li bih mogao ... da li biste htjeli nešto da mi učinite?

Je li ga osokolila moja izdvojenost, moje ćutanje, moj rastresen pogled? Nečim sam ohrabrio njegovu nesigurnost. Ili se hvatao za prvu priliku, da je ne izgubi.

- Napisao bih ženi pismo, zaboravio sam nešto da joj kažem. Neće vam biti teško, stanujemo u centru - dodao je na moj vrlo neodređen gest koji nije značio ništa drugo nego da sam se našao u glupom položaju glasnika što prenosi lijepe želje sredovječnog starca ožalošćenog amazonki.

- Molim vas.

Glas mu je drhtav, prisilio me da ga požalim, bojim se da ne zaplače.

- Dobro - kažem. - Ponijeću.

Pomalo sam razočaran. Već na prvim koracima u mir dočekuju me teški uzdasi nad sitnim brigama.

Iz svoje ljekarske torbe izvadio je mapu sa plavkastom hartijom za pisma (kamo sreće da je ponio jedne čarape više), pažljivo izvukao naliv-pero iz unutrašnjeg džepa i počeo da piše na koljenu.

- Stavite: negdje na položaju.

- Zar ne smijem da napišem gdje smo?

- Smijete. Vi baš ne znate za šalu.

Pogledao me začuđeno, nije razumijevao moju frontovsku duhovitost. Sigurno je mislio kako je glupo šaliti se s takvim stvarima. Vidjeće već čime se vojnici sve ne šale. A ja sam ga zadirkivao nadvladavajući i sažaljenje i prezir što sam ih nekako istovremeno osjećao prema njemu.

Nastavio je da piše svoju poruku amazonki trudeći se da ne uzdiše suviše glasno. Poruka je, izgleda tužna. Teško je bilo zamisliti da piše o ljubavi.

Izgledaće smiješan, smiješan je već sad, sa ovom svojom babičkom torbom i pokislom šeširom. I vojnici imaju svoj način oblačenja, isključiviji nego žene. Smijaće mu se. I u nastupu velikodušnosti, potpuno nepoznatog porijekla, jer razloga nije bilo, pomislio sam da mu poklonim svoju kožnu partizansku torbu, lijepu i praktičnu, i što je najvažnije, sasvim vojničku. Pomogla bi mu da makar malo ublaži svoj nepopravljivo civilni izgled. Ne bih bio mnogo oštećen: u torbi su mi smiješne uspomene, slika djevojke što se udala za drugoga jer nije vjerovala da ću se živ vratiti iz rata, pismo prijatelja u kojem javlja roditeljima da je izgubio nogu, poderane čarape, koje ne bi bilo šteta baciti, kao ni djevojčinu sliku, dnevnik

koji nije vrijedio više od čarapa, neupotrebljiv, suh, konvencionalan, sav od krupnih riječi što su otkrivale oduševljenja a skrivale živog čovjeka. I šta još? olinjala četkica za zube, ratni veteran kao i ja, nešto partizanskih listova štampanih u zemunicama, više sentimentalni bagaž nego potreba, engleske vojničke gaće s mirisom diditija još iz Engleske. Zaista, malo nosim u novi život. Sve što imam, to je u sjećanju.

Ali je misao o poklonu bila samo misao o odvajanju. Torbu nisam dao doktoru. Možda je ne bi ni primio, a možda bi s njom izgledao još beznadnije. A nisam mu je poklonio najviše zato što nisam htio da ispadnem smiješan u njegovim očima: zašto da mu je poklanjam? Možda bi lakše shvatio bezrazložnu grubost nego bezrazložnu velikodušnost. Ali, to je moja misao, ne njegova.

Kad je otišao, vatre su još svjetlucale. Nedaleko od nas tekla je široka crna traka rijeke, crnija od noći, sa sablasnim nervoznim odbljescima slučajno upaljenog svjetla. Držao me za ruku, dugo, bilo mi je neugodno, ruka mu je vlažna i drhtava, gledao me u oči, pa se okretao rijeci, ličio je na osuđenika koga vode na odsluženje kazne, drži se za mene posljednjom snagom, a ja jedva čekam da mi pusti ruku, da ode.

- Recite mojoj ženi... Ništa, već sam napisao.

Šapat mu je nemoćan, pokušava da govori bilo šta. Odahnuo sam kad je otišao u mrak.

I eto, desilo se da smo se mimoišli tu, na obali rijeke što me stvarno dijelila od rata u koji je on išao, a taj čovjek, na koga ću docnije toliko misliti, nije u meni ostavio nikakva traga, nisam snažnije doživio ni njegov lik ni njegovu sudbinu. Suviše sam bio obuzet sobom da bih mogao da ga primijetim drukčije nego mimogred. Ostao je sjenka, zrnce, nevažnost, manje nego ništa. Dodirnuo me, a dodir nije ostao, čuo sam ga, a u ušima je ostala tišina. Kasnije nisam ni želio da oživim njegov lik, drago mi je bilo što je ostao samo sjenka u mome sjećanju.

Pismo sam stavio u torbu. Amazonka će se raznježavati nad mirisom diditija, koji će plavkasta hartija upiti za vječnost.

2. NOĆ

Kao troma uzdrhtala životinja poglela po zemlji, u noći, voz čeka na maloj stanici. Otipam oklop te životinje, hladan i sigurno prljav, dugo je nisam vidio i osjećam potrebu da je dodirnem.

Sjenke ljudi ulaze u vagone, dolaze iz tame i ulaze u tamu, jer samo naprijed, na čelu oronule nemani, svijetle u noći dva zasjajujuća fara, čineći okolni mrak još težim. Možda je i moj brat među ovim ljudima.

- Misliš da može da bude ovdje?
- Može da bude i ovdje.
- Kad si čuo za njega posljednji put?
- Često čujem za njega.

Bio je u zatvoru, u logoru, u nekim našim jedinicama, ali nikako da ga nađem. Stiže me samo glas. Znam šta Duško hoće da pita: zar još vjeruješ da ćeš ga naći? Da, vjerujem. Nemoguće je da ga ne nađem. Volio sam ga više nego sebe, ili bar kao sebe. Suviše je dobar, suviše lijep, suviše drag da ga više ne bude.

- Da pretražimo voz?

Idemo od kupea do kupea, zovem ga po imenu. U toploj tami uskih odjeljenja dišu nevidljivi ljudi, razgovaraju ili ćute, odgovaraju ili se smiju. Volim ovaj naš svijet što uvijek misli na šalu. - Ako nosiš rakiju, ja sam onaj što ga tražiš - odgovara neko. - Dužan nam je - veli Duško - E, onda produži.

Idemo dalje i opet ga dozivam: ko zna, možda je baš tu. I malo mi je smiješno, a pomalo i tužno što ga tražim ovako, po mraku. Ne odziva se, ali ja ne očajavam, naći ću ga. Duško nije baš sasvim uvjeren. Kaže dok stojimo u tijesnom hodniku: - Trebalo bi nekako drukčije tražiti. Ne oslanjati se na slučaj.

- Tražiću i drukčije.

Sjedili smo poslije cio sat, a možda i duže, u potpuno mračnom kupeu, a nismo znali kad će voz krenuti. Nisu znali ni službenici na toj izgubljenoj bezimenoj stanici, i zaljepili smo se za drvene klupe predajući se u ruke sudbine i nekom nepoznatom koji je upravljao voznim redom.

Sve je neobično, tiha jamska tama, neosvijetljeni peron, fenjeri željezničara kao svici zalutali u ovu novembarsku noć, i ovaj čudni voz što može krenuti naprijed ili nazad, sad ili nikad, samo što je meni svejedno. Kao da su nestvarni, i kao da je sve pomalo nestvarno, glasovi se javljaju napolju pred vagonima, i u susjednim kupeima, sasvim nerazgovjetni, ali, srećom, ne panični, već pospano ravnodušni. Drago mi je, ne zbog njih. Bojim se da ne naiđe nemir. Mogli bi da ga rode mrak i ovo gužvanje sjenki svuda oko nas, tuđi glasovi što žive sami, voz što ukleto stoji. Ali kad mislim o njemu, ne javlja se. Zato se smiješim u sebi. U sebi zato što je mrak, a i da nije mrak. Drugog se to ne tiče, niti bi iko shvatio. Kad bih rekao čak i Dušku: bojim se da ne naiđe nemir, ali ne nailazi kad ga čekam, Duško bi mislio da nisam sasvim pri čistoj svijesti. Zato mu neću reći, ali je dobro da znam lijek: zvaću nemir da ne bi došao.

Duško postaje mirnodopski nestrpljiv:

- Ovaj voz se baš ukopao!
- Šta te se tiče. Sad ništa ne zavisi od tebe.
- Da pitamo nekoga kad polazimo.
- Sutra uveče. Ili nikako. Istjeraće nas u zoru. Spavaj.
- Krenuće oko ponoći.

Glas je ženski. Odmah pored mene, uz prozor zakovan daskama. Nisam vidio uz koga sam sjeo.

Duško je na klupi do mene. Odmah je zapalio cigaretu i upaljenu šibicu držao malo duže među prstima, gledajući djevojčino lice. Ona se osmjehnula. Svidio mi se taj siguran, prijateljski osmijeh. U mraku što se sklopio nad nama kad je Duško otresao opečene prste, ostalo mi je to za trenutak osvijetljeno lice sasvim kratko u svijesti. Već satima jedino lice izdvojeno iz tame, i još žensko, moglo bi duže da se pamti. Na žalost, ili srećom, nije lijepo, i

uzalud svijetli preda mnom. Ni onaj pogled nije mi se više dopadao, činio mi se samo siguran, a ne prijateljski, bio je zid između nje i drugih ljudi, čak ni odbrana, već isključivanje. Mogla je mirno da stupi u razgovor sa svakim, da pruži korisno obavještenje, kao maloprije, da se našali čak, ali žena će biti samo ako se uda. Sve sam već znao o njoj, odavno: sigurna u sebe i zato neranjiva, uvjerena u svoju snagu, jer je hladna, lojalna a odrođena, kaluđerica svog osjećanja samostalnosti, ponosna na kostrijet samoj sebi nametnutih ograničenja. Muškarce ne podstiču na osvajanje, već na dužnosti, ako dožive ljubav, nastoje da je svedu na razumnu mjeru.

Duško mi daje neke znake, gura me u rebra, udara u nogu. Ne znam šta hoće. Zato kažem glasno: - Pređi do prozora. Drugarici će biti hladno.

Ja bih joj rado poklonio ovo guranje u rebra i udaranje nogom, ali ona je, naravno, neranjiva.

- Nije hladno - veli. - Naviknula sam.

Jasno, naviknula je na sve na šta se ne vrijedi navikavati.

Voz je iznenada krenuo, naglo, kao u trci, ali to je varka, jer čim se odlijepio, vidjelo se da je odlučio da mili.

- Kuda ide? Nazad?

- Naprijed.

- Ne, nazad.

Ipak je išao naprijed.

- Pa ovo je pravo čudo!

Očekujem da se kaluđerica pobuni protiv ovog našeg podsmijevanja, ali se nije javila ona, nego Šestan. Dva dana putuje s nama i poučava nas svemu što ne znamo, a mislio je da mnogo štošta ne znamo, i eto sad vidimo da nismo uspjeli da pobjegnemo.

- Nemate pravo - kaže svojim neuzbuđenim učiteljskim glasom spremnim na dug napor - rat još nije završen i ne može se očekivati čudo.

Bože, kako je lijepo kad neko sve zna i kad hoće da kaže i drugome. Ali Duško ne misli tako, sjetio se mučenja u toku dva duga dana s ovim čovjekom što je govorio opširno, ali sasvim jednostavno, pretpostavljajući da nam je sve nejasno, da nam sve treba rastumačiti, ali počinjući abecedom i ostajući na njoj, čuvajući se da slučajno ne kaže štogod nepoznato ili nešto što bi bilo makar malo lično. On zna samo za dvije strane, uvijek i u svemu, samo za dvije, jedno i suprotno, da i ne, mrak i svjetlost, prastaro dobro i zlo, samo dvoje, nikad treće, nikad nijansa i prelaz. Ne zna za kolebanje, nikad ne griješi, nikad nije u sumnji, nikad se ne šali. Šalu, možda i s pravom, smatra grijehom, nekorisnom a opasnom igrom duha, ismjevačem jednom zauvijek utvrđenih vrijednosti i svetinja, makar bile i drvene.

- Ne, ne varam se - rekao je Duško svadljivo - i ne čekam čudo. Ni nakon deset godina neću očekivati čudo, i tad će naši vozovi zakašnjavati i ovako čekati po stanicama, i hvala bogu, jer da je drukčije, ne bismo bili koji smo!

A onda je Šestanu učinio nepravdu, koju će dugo pamtit, onemogućivši mu da govori, sigurno veoma dugo i veoma ubjedljivo: počeo je da pjeva. Nema sluha, ali to štedro nadoknađuje glasom. Djevojka se nasmije:

- Dobar glas.

- Porodično - kaže Duško. I nastavlja svoju pjesmu, odlučan u namjeri da ubije Šestana, očajnog što će huljenje ostati bez odgovora.

- Pjeva strašno - kažem djevojci - ali bolje i to nego da onaj drugi dođe do riječi. On ne dozvoljava smijeh, osim ako je pravovjeran, ne dozvoljava razgovor, osim ako je dosadan. Kud on prođe, trava radosti ne niče.

Opisujem i nju.

- Tiše - kaže ona. - Čuće vas. Šta vam je skrivio?

- Davi nas danima. Imam osjećanje da neću nikad pobjeći od njega.

- I sad mu se svetite, krišom?

Hoću da je sablaznim igrajući igru koja će je izazvati i, naravno, pretjerujem. To što govorim nema veze ni sa Šestanom ni s njom, ni sa čim, osim s jednom mogućnošću koju ne podnosim. Želim i da joj se zamjerim.

- Ne svetim se, pokušavam da ga opišem, dok ćuti. On je mesija uvjerenja koje ne shvata, i svojim upornim mesijanstvom stvorice tri nevjernika dnevno. Ništa živo, ništa nepredviđeno ne smije da se desi, sve ima svoj kalup i svoju formulu, nema ih mnogo, kao ni božjih zapovijesti, ali su stroge i dosadne. Izbjeći ih, nemoguće je, jer su neprikosnovene. Šta da radimo? Ostaje nam da hulimo ili da plaćemo.

Ona ćuti. Pitam:

- Spavate?

- Ne. Slušam.

- Jeste li ljuti?

- Ne. Zašto?

Eto, ništa nisam postigao.

- Sigurno mislite da pretjerujem.

- Kako mogu da znam? Ako govorite ozbiljno, mislim da mu pridajete suviše značaja.

- Ako govorim neozbiljno?

- Onda je svejedno. I onda ne govorite o njemu, već o sebi.

- I šta u tom slučaju mislite o meni?

- Da mislite neozbiljno.

Zna i da se našali, ne vidim je, ali osjećam njen siguran osmijeh. Njoj je sve jasno.

- Da ga pozovem da sjedne do vas? On je ozbiljan.

Ona se nasmije:

- Ne, hvala.

I taj smijeh mi je poznat, uzdržan, jedva čujan, samo njen, kao da nije upućen drugome, već kao da je slučajno otkriva, a ona to neće. Jedva sam ga čuo, onda, i ostao mi je tajna, kao i sve u toj noći. Da to nije ona?

- Vaš glas mi izgleda poznat.

- Ne vjerujem.

- I smijeh, pomalo taman, prigušen.

- Gdje smo se mogli vidjeti?

- Nismo se vidjeli. Bila je noć i mrak.

- Onda to nisam ja.

- Šteta.

- Ne znate ni ko je?

- Ne znam.

- Onda može biti svako.

- Ne može.

Voz dašće umorno, kao da posrće. U blizini je rijeka, osjećamo je po hladnoći od koje se kože noge, a vazduh u kupeu postaje sve teži od dima i isparavanja odijela. Iza pregrade se čuju teški umorni glasovi što pjevaju mucu uz inat, kao u svakom ratu, pjevaj, majko, kad u borbu pođem, ali ne plači ako ti ne dođem, i u tom upornom mraku što nas upija i ništi neprimjetno se gube granice između stvarnosti i nestvarnosti, i sve pomalo liči na onu nekadašnju noć, izdvojenu iz drugih, obilježenu tajnom. Sve je bilo, a opet liči na san, ni na čemu ne mogu da se zaustavim jer ništa ne znam, a držim se sjećanja, uporno. Nijednog putokaza nemam za traženje i zadovoljavam se onim što je bilo, od toga je u meni ostao pun osjećaj, neistrošen i nezadovoljen, i ostao je nekakav sanjarski miris, druga dimenzija, mogućnost izvan onoga što se obično dešava. Samo, da li se to nestvarno sjećanje javlja u času kad bi moglo da mi bude teško, kao odbrana od ove pjesme i slučenog nespokojstva kojim prijeti noć?

Duško me opet gura u slabine, šapuće:

- Pusti me do nje.

- Ne mogu.

On upali šibicu: kaluđerica je zaspala na mome ramenu. Tiho se nasmije:

- Ni njoj nećeš znati imena. Ali za ovu ćemo sigurno znati da je postojala.

Njena kosa ne miriše na sijeno, već na gar i na sapun za pranje. I neprijatno me golica po vratu. I neugodno mi je uz nju u ovom smiješnom položaju. Ali je puštam da spava.

3. RIJEKA

Sunce nad rijekom, odbljesci na vodi, u meni širina. Rat je već sasvim daleko, za cijelo jedno prostranstvo promjene nastale od sitnih mijenjanja što su postala značajna kad su se već sva desila.

Čini mi se da sam povratak uvijek ovako zamišljao: prostrano nebo bez prijetnje, sunce što rađa boje, pomalo tupo osjećanje sreće zbog iščekivanja. I vedra lica oko mene.

Ljudi su zaista vedri. Gledaju niske muljevite obale obrasle šibljem ili mutnu vodu rijeke, dovikuju se s onima na gotovo potonulim pristaništima kad brod pristane u nekom malom mjestu, i smješe se zadovoljni zbog nečega. Ili ja želim da tako bude.

Primam ono što jeste, čulima, ne dublje, kao boju, miris, šum, srećan što mogu da gledam i slušam, nizašto, oslobođen obaveze da mislim oprezom. Navikavam čula da žive slobodno, bez prezanja. Ne dublje, čulima, ne drukčije, velika je prednost ne praviti kombinacije, ne strahom koga više nisam svjestan, ali koji je sigurno postao moj skriveni orijentir, tajna libela negdje u meni, uvijek živa, ne drukčije, ne smislom ispod viđenja. Ne bojim se tog potkožnog smisla, samo mi ne treba, još, dovoljne su i vode koje se vide, zašto tragati za ponornicama? Ne osjećam potrebu za mučenjem, oslobodiću ga se ako naiđe i sjenka njegova, svoje gubitke pretvoriću u svetotajne žrtve, s vremena na vrijeme, okadiću ih tamjanom tihog sjećanja, ne dublje, ne teže, mogle bi da postanu nepodnošljiv bol.

Brod je malen, vedar, žustar, ne naročito uredan i ne naročito ozbiljan. Liči na svoga kapetana, veseljaka, koji nije ni star ni mlad, ni strog ni bezbrižan, nije suviše ponosan, niti se ljuti što je na ovom brodu. Ugodno se osjeća u životu, izgleda.

Iz svoje kabine donio je dobro župsko vino i svesrdno nas ponudio. Pije i on, s uživanjem i s radošću. Stojimo kraj kormila i upravljamo po redu. Kapetan uzima točak samo kad naiđu obilježena mjesta, potopljeni brodovi i plicaci. Duško priča kako smo sve putovali, pješke, na konjima, na koljenima, željeznicom, lađom. Kapetan o vožnji u ratu.

- Jeste li vozili Nijemce?

- Naravno.

Ne čudi se. Ni mi. I ne čudimo se što se ne čudimo. Još juče bismo drukčije razgovarali. Sad je sve u redu, lijepo i dobro: vraćamo se iz rata i nismo zlopamtila. Divimo se pomalo kapetanu, njegovom preplanulom licu, bijeloj kapi s lengerom, bezbrižnom izrazu i zanimljivim pričama. Ne smetaju nam njegove vodnjikave oči ni nos pijanice. Zadovoljni smo što je pažljiv prema nama i što se nimalo ne plaši naših uniformi i oružja. Iako je to čudno.

Smijemo se. I kaluđerica se smije. Samo što ona nije više kaluđerica, od jutros, od časa kad je sunce obasjalo brod. Iznenadio sam se. U noći mi se učinila ružna. Češljala se slobodnim pokretima, smiješeći se na nas, neuvrijeđena našom sinočnjom hladnoćom. Sinoć je bila uzdržana i ružna kaluđerica u šinjelu, sad je rascvjetana ljepotica. Šta su od nje učinili jutro i sunce? Ili od mene.

Lijepa je, ali ne zbog pravilnosti crta, već zbog nečeg samosvojnog. Djeluje sigurno i skladno. Najprije se primjećuje izraz lica, miran, povjerljiv, zračan, čist nekako s obećanjem da ne krije prazninu. Poslije, dok smo stajali kraj ograde, gledajući naselja uz koja je brod pristajao, bio sam joj zahvalan što nije žurila da pokaže ni duhovitost, ni zamornu sentimentalnost, ni uzdržanost, ništa od svega onoga što ljudi u prvom susretu nude jedan drugome. Bila je, rekao bih, s mjerom neposredna, nenapregnuta, posjedovala je onu rijetku sposobnost da stvori oko sebe klimu povjerenja da se čovjek osjeća lako. Prilagođavala se. Ta osobina koju sam volio kod drugih, a koju nikad nisam težio da sam steknem, kod nje se ispoljavala tako bogato da sam bio iznenađen: nepogrešivo osjećajući tuđi ritam, ona je prema njemu podešavala svoj. Njena misao kao da namjerno nije prelazila visinu ni obim tuđe, a njena raspoloženja nisu bila hirovita ni uporna, podešavala su se prema drugima. Činilo mi se da u sebi uvijek može pronaći i dublji smisao i puniju veselost i duhovitiju riječ, samo ako to hoće i ako joj je to potrebno. Ali time što se prilagođavala, njena ličnost nije ništa gubila. Priznajem, gotovo sam oduševljen njome, zbog promjene od sinoć oduševila je i Šestana, jer je s pažnjom i bez dosade saslušala njegova mišljenja o svemu i svačemu, ne podsmjehnuvši se ni poslije, kad smo bili sami. Pamtim šta sam sinoć mislio o njoj, ali to mi

je sasvim svejedno: vjerujem utisku što ga je stvorio ovaj trenutak. Drugi trenutak neka stvori svoj utisak, i on može da bude tačan, ma koliko bio drukčiji.

I eto, stojimo s kapetanom kraj kormila, svi pomalo uzbuđeni. Djevojka, u bluzi i suknji maslinaste boje, objema rukama golim do lakata drži veliki točak i smije se s Duškom. Pomalo ga mrzim.

Vidim: kapetan gleda u nju. Njena obla ramena, malo povijena za kormilom, kao da podrhtavaju u zanosu, jer u pokretnom točku pulsira srce broda. Ona ga osjeća, upravlja njime, pojačava mu udar, dršće od njegove snage što ne prijeti. Faunske oči kapetanove požudno piruju gledajući djevojku pretvorenu u sirenu na pramcu gusarskog broda, ustremljenu a vezanu, nepomičnu u skoku, opijenu suncem i vodom i daljinom, za kojom čežnemo ne želeći da se približi.

I odjednom osjetim kako srce broda dršće pod mojim nogama. Ne klizimo, već lebdimo nad odsjajem vode. Radost, prisutna već danima, razbuktava se u požar što bjesni i zasljepljuje. Nasmijem se, valjda suviše glasno i razbludno možda, jer se ona okrenula i pogledala me. Ali me ne prekoriševa. I ona se smije: varnice sunca i rosa rijeke su joj u očima. Naglo se ispod njene ruke uhvatim za kormilo što se lako podaje i nudi spremno na svaku ludost. Sad su četiri isprepletene ruke na točku, malo ih je, htio bih da ih je mnogo više, mojih i njenih ruku. Laktom osjećam elastičnu dojku, mišicu mi prži vlažna toplota ženskog pazuha, čvrsto bedro je uz moje, drhtavo. Struje krvotoka su nam se izmiješale, osjećamo jedan jedini ritam, lud i bjesomučan. Udar vode o pramac potresa nas u korijenu i briše svijet oko nas. Suncem zapaljena olovna rijeka, i samo nas dvoje gorimo u tom požaru. Uzmi nas, rijeko, upij nas, sunce. Sve je čekalo ovaj užareni čas koji nema prošlosti ni budućnosti, koji priznaje samo sebe, i sve je u njemu moguće.

- Šta označava crvena bova lijevo? - vičem kapetanu.

- Nedemontirana mina.

- Da vozim na nju!

- Vozil!

Okrećem brod prema crvenoj bovi ispred nas. Smijem se. Smije se i kapetan. Smije se i djevojka. Ali njena ruka sasvim meko, iako nepopustljivo, drži brod daleko od mine.

- Zašto? - pitam je u smijehu.

- Suviše je lijepo.

- Baš zato.

Mogao sam da je poljubim u usta, mogao sam da je obljubim ispod kormila ili razapetu na pramcu, mogao sam da bacim brod u vazduh. Sve sam mogao u tom kratkom času ludosti, samo nisam mogao da ga zadržim.

Naglo, sasvim iznenada, bez ikakvog vidljivog razloga, sve je prošlo. Rijeka je prestala da gori, bezvoljno je poteklo sivo olovo. Ugasio se požar u meni.

Nailazilo je ono čega sam se plašio, nadajući se da je nestalo. Javilo se poslije neprirodno usijanog trenutka zanesenosti. Kao da je ta vatra sažegla snage koje su me branile.

Izvukao sam ruke ispod njenih i bez riječi se odvojio, želeći da ostanem sam. Docnije sam se sjetio njihovih pogleda. Znam da ih tada nisam vidio, nisam mogao da ih vidim, a ipak sam ih se sjetio, zbunjenih i uplašениh.

Trebalo je da ovo proživim sam, bez ikoga. Bio je to osjećaj stišane zaprepaštenosti, koja nije ništa određeno. A baš ta neodređena težina, kojoj se ne mogu dokučiti korijeni, ni sagledati dubina ni smjer, tamna prijetnja kojoj razum ne može ništa, nadnosila je nad mene nepoznat užas, teži od svake određene patnje. Potpuna, konačna samoća, uzaludnost svega što bih mogao učiniti, neizbježnost nečega što će naići, a ne nailazi. Najgore je što ne dolazi, jer da dođe, dobilo bi bilo kakav oblik, i strah ne bi bio tako potpun.

A kad je prošlo, zacarila je pustoš. Umor kao poslije bolesti. I čudna mješavina sreće što je prošlo i tuge što će se jednom opet javiti.

Naslonio sam se na ogradu i zapalio gorku cigaretu. Bezvoljno sam posmatrao pustoš u sebi, ne žaleći ni za čim.

Djevojka je prišla i stala kraj mene. Prilagođena, tiha.

- Je li ti zlo?

- Da.

- Bolestan si?

- Nije mi ništa.

Pogledam je: oči su joj dobre. Uspio sam da se osmijehnem.

- Jesi li ti djevojka s mirisom sijena u kosi?

- Je li postojala?
- Ne znam.
- Da li bi volio da sam ja ona?
- Izgubio bih je.
- Ako bi je našao?
- Da. Ona je sve što hoću. Ima oblik svake želje.
- Nema svog oblika.
- Uvijek je prisutna.
- Uvijek odsutna.
- Ne možeš je uništiti.

Uozbiljila se:

- Da li bi zaista poveo brod na minu?
- Ne.

Sad mi sve izgleda besmisleno. I ovaj razgovor.

- Nije ti bilo zlo?
- Nije.
- Mogu li ti pomoći?

Zahvalan sam joj na toj nepotrebnoj dobroti. Nije više razapeta sirena na pramcu gusarskog broda i ne može razumjeti. Maloprije bi možda razumjela.

- Ludost ne traje dugo - kažem što mogu vedrije.
- Šteta - veli ona. - A možda je i bolje.
- Ti si razumna.
- Je li to grijeh?
- Više nedostatak nego grijeh.
- Hoćemo li na kormilo?
- Umoran sam.

Znamo i ja i ona da bi bilo besmisleno obnavljati malopredašnji zanos. I tužno stojimo jedno pored drugog.

4. SUSRET

Ovaj obilazak nema nikakve svrhe a prvo je što činim. Ne tražim ništa određeno, ne zaustavljam se nigdje duže, trudim se da izgledam zaposlen, i kao da se slučajno zaustavljam ondje gdje se niko ne zaustavlja, da bih prikrrio bezrazložnu uzbuđenost. Smijem se u sebi, malo je suviše mladički, dječaćki čak: zavirim u mračnu aulu starog fakulteta, prođem kroz pusti park, polako idem uskom ulicom u kojoj poznajem svaki zid, svaki prozor, zastanem na uglu gdje je obično stajao marondžija, u ovoj kapiji smo našli sklonište jedne večeri kad je padala kiša a nismo imali novaca za bioskop, ja i Lila, iza ovog kioska smo se svadali ko zna zbog čega. Sitnice, nevažni nepovezani isječci, kao tuda sjećanja. I čudim se, ništa se u meni ne pokreće od onog što sam mislio da će oživjeti. Čak se i smješkam kao da se rugam sam sebi. Nije veseo taj smješak, ali nije ni tužan. Malo sam prazan, ali to je, valjda, zato što sam očekivao više od ovih susreta.

Čak i ne primjećujem da sam sebe varam dok ograničavam svoja sjećanja. Pravim se da sam pomalo sjetan što ne oživljava stara sreća.

Nosim Misitino pismo kao prijetnju.

Pronašao sam kuću: sumorna trokatnica, s nepraktičnim balkonima koji ničemu ne služe, s malim ulaznim vratima kroz koja se vidi dug i mračan hodnik. Broj 25. Mislim roditelji su na trećem spratu, lijevo. - Na vratima je pločica s imenom - objasnio mi je. Oklijevam, teško se odlučujem da uđem. Mislim šta ću reći. - U bolnici je. Zašto je u bolnici, to će odmah upitati. Da li da kažem sve? Ranjen je, amputirana mu je noga, sad mu je dobro... Kako može da bude dobro kad je bez noge? Ili da ništa ne kažem. Ali možda on o svemu piše u pismu i uzalud bih krio. Badava, moraću da govorim o nesreći toga blijedog tihog dječaka, i o tome kako je daniima govorio o njima, i kako me ispratio s molbom: - Neka mi odmah pišu. Ispričaću im, možda, o njegovoj pomalo paničnoj čežnji za roditeljima i za dvojicom starije braće, što je sigurno potreba za utjehom, traženje oslonca, hvatanje za nešto sigurno i drago.

Zamišljao sam susret s mladićevim roditeljima, odavno, otkako nosim pismo. Znao sam ih po njegovom opisu. Otac, pričalo i veseljak, nasloniće se mršavim rukama na sto i uzalud će pokušavati da zaustavi suze. Plakaće kao dijete. Majka je tvrđa od oca. Stajaoće uspravno i gledaće me neprijateljski, čekaće da oporeknem tu strašnu vijest. Neće vjerovati. - Nemoguće, reći će njene užasnite oči, nemoguće. Osamnaest mu je godina, život je pred njim. Reci da nije istina.

Zašto nisam poslao Šestana, mislio sam nezadovoljan, penjući se tromo i bezvoljno uz prljave stepenice. Bojao sam se tuđe tuge, uznemiravala me. Nisam bio siguran ni da ću ući. Možda sutra, pokušavao sam da odgodim sve. Pa ipak sam se penjao. Nisam uspijevaao da nađem opravdanje da ne učinim ono što moram, a ni sutra neće biti manje teško nego danas. Naposljetku sam se odlučio na prevaru: predaću pismo s vrata i odmah otići. Biće to bijeg od njihove žalosti. Ali, zar bi im bilo lakše kad bih ostao? Možda bi im bilo teže, sigurno bi im bilo teže. Da, predaću pismo i otići, njih radi, mislio sam, njih radi, da im ne bude još teže.

Treći sprat, lijevo. Ružna gvozdena ograda nad provalijom stepeništa. Prosta oguljena vrata s ostacima žućkaste boje, bez imena. I bez zvona. Ne hvale se svojim stanovnicima, ne nude se da se otvore.

Obradovalo me što se niko nije odazvao na kucanje: nisu kod kuće. Pokucao sam još jedanput, slobodnije. Ipak su tu. Nečiji neužurban korak prilazi vratima. Ne nada se ničemu neprijatnom, ne zna za nesreću, ide ravnodušno. A kad su se vrata otvorila, ugledao sam nepoznatog čovjeka. Misita ga nije pomenuo. Debeo, trom, pospan, mrzovoljan, u košulji bez okovratnika, s metalnim dugmetom pod vratom, s crvenim hozentregerima preko opuštenih ramena. Glupi, nepotrebnii detalji, ali sam ih zapamtio zato što sam očekivao da će sve biti drukčije. Možda je rođak?

- Stanuje li ovdje Misita?
- Ne stanuje.
- Rečeno mi je.

- Stanovali su.
- Valjda su se preselili?
- Nisu.
- Ne razumijem.
- Nijemci su ih odveli. Još ljetos. Ostalo je nešto njihovih stvari.
- Jesu li ubijeni?
- Sigurno. Šta možemo, rat. A stvari su ovdje. Istina, nema mnogo.

Sišao sam niza stepenice polako, kao da sam izgubio cilj, kao da sam zaboravio kuda sam pošao. Stepenište je prljavo, odavno neokrećeno, muzgavih zidova, po kojima su ostali tragovi bezbrojnih ruku, nadodano teškim mirisima što su se svakog dana izručivali iz kuhinja. Kad sam se penjao, nisam osjetio taj zadah kuće, usparen, užegao, kiselkast, a sad me gušio. Bilo je nečega beznadno tužnog u tom masnom nevidljivom oblaku što je uporno lebdio u toj rupi između spratova.

Neobično, u svakom slučaju. Išao sam u posjetu mrtvacima, razgovarao s njima idući uz stepenice, plašio se njihovog bola. Bili su živi još prije pet minuta. A sad sam tražio trag njihovih prstiju po prljavom crnom frizu na zidu obilježenom mnogim dodirima. Sigurno i njihovim, na posljednjem silasku kroz ovaj oblak zadaha što je i onda lelujaao ovako nevidljiv i zagušljiv. A možda ga nisu ni osjetili. Zato što je to bilo pri posljednjem silasku, ako čovjek ikad misli da je posljednji. Za mene su umrli maloprije, za malog Misitu su još živi.

Sjetio sam se čovjeka s crvenim hozentregerima i pljunuo s gađenjem, iako on nije kriv, htio sam da bude kriv, da ne mislim ni na šta drugo.

Drago mi je bilo što me dočekala košava. Pustio sam se njenim udarcima i njenom bijesu, psovao naglas, otkopčavao šinjel da mi više smeta, okretao glavu lijevo i desno, ulagao nepotreban napor da je savladam. Samo da ne mislim na praznu šupljinu stepeništa. Ne volim tugu, čini me zlim, zato se zavaravam bijesom. Dva su mi pisma u torbi, možda ću ih oba baciti u vjetar. Da košava razvije tuđe nevolje, neću da me se tiču, neću da me pritiskuju, jer će se i mimo mene desiti ono što mora da se desi, i samo će mi biti teže ako znam. Neka nestanu u zaboravu, u neticanju, u neprimanju. Neću ništa da znam, neću da me boli. Želim da me zvižduk vjetra zagluši, da zasvira kroz mene kao kroz trsku, mislim kako bi lijepo bilo ne misliti, mislim kako bi lijepo bilo naći se sad na rijeci, šiban olujom, u ribarskoj barci ili u štrkljastoj drvenoj kućici na obali rijeke, okružen divljom stihijom, sam s njom, bez tuge u sebi i oko sebe. Ali to je samo trenutna želja, davnašnja potreba za bijegom i za odvajanjem od tereta u sebi, neostvariva čežnja za tišinama.

Sinoć sam našao Lilu. Sačuvao sam je živu i neoštećenu u ratnim godinama, ne dozvoljavajući joj da se izmijeni i ostari ni za dan od posljednjeg viđenja, održavajući u životu sva sjećanja o nama, jer je bila posljednja. I uvijek sam znao da ću je pronaći kad se vratim, ne da obnovim ljubav, već da obnovim nježnost. I ona je bila lasica, Kola Brenjon, vitka i gipka, lijepa i mila, i šta se sve ne bi moglo reći o djevojci koju smo voljeli, znale su nas sve zapuštene staze Tašmajdana, klupe Kalemegdana, svi čoškovi Palilule, i svuda smo krali poljupce, stideći se prolaznika što su nailazili kroz tamu. Govorili smo nježno glupe riječi (tada nisu bile glupe), preklinjali jedno drugo da ljubav traje vječno, svako veče iznova zaboravljali na grdnju kojom će je majka dočekati, deset puta se rastajali i opet ostajali, ganuto oduševljeni što je samo jedna takva ljubav na svijetu: naša.

Poznala me i ostala u vratima. Očekivao sam godinama taj čas, zamišljao svaki pokret i svaku riječ. Šta će se desiti? Ali već nije bilo dobro to što sam posmatrao i sebe i nju: šta će se desiti?

- Da se poljubimo? - upitala je.

To nije želja, ali je uspomena na želju, negdašnju, nije neophodnost, može se desiti, ali ne mora, vjerovatno je nepotrebno, čak i smiješno, a možda je i oživljavanje sjećanja, bez žara.

- Mnogo je vremena prošlo otkako smo se posljednji put poljubili. Kad si došao?
- Juče.

Ušao sam. Zatvorila je vrata i ostala zagledana u me kao da nešto traži, kao da se prisjeća. Ništa nije našla u sebi, ničega se nije sjetila, iako je sve znala, i zato se osmjehnula raznježeno, i radi mene i radi sebe: bilo je, sjeti se, sjećam se, isuviše je bilo lijepo da sad ne pokažem raznježenost, pokaži i ti. U trenu oklijevanja, koji je trajao među nama kao prepreka, vidio sam vrijeme što je prošlo. I u njoj i u sebi, i raznježen osmijeh je zaista nepotreban, djelovao je suvišno. Poznao sam samo njene oči, crne, jakog sjaja, dubokog pogleda koji mi je vratio sjećanja, ali je sve drugo tuđe i nepoznato.

Uхватиła me za mišice i poljubila mirno, bez žurbe. Zatvorio sam oči i pokušao da vratim mladost. Usne su joj žive i sočne u mojim, kao nekad u tami Grobljanske ulice. Ali ne, ništa nije kao nekad, nemoguće je zadržati varku. Sve je trajalo duže nego što sam želio, i postalo je nelagodno. Poželio sam da odmah odem. Bilo je prilično tužno. Ali ona se grčevito držala za nekadašnjeg mene i gledala me sa ganutošću, koja već nije imala nikakve veze sa mnom.

- Isti si - šaputala je smiješeći se - isti kao nekad. A ja sam ostarjela.

- Niko nije isti.

- Isti si, a ja nisam. Ostarjela sam.

- Nisi ostarjela.

- Mani. Sjedi malo.

Sjeo sam u fotelju.

- Pa šta si radio za ovo vrijeme?

Bilo joj je dvadeset kad smo se rastali. Starija je od posljednjeg viđenja za nekoliko godina. I za jedan rat. Bila je pahulja, latica cvijeta, želja, a sad je žena koja se goji. Gdje je onaj mladi osmijeh, kud je nestao?

Glupo je dozivati uspomene.

Napolju je mutan i vjetrovit sumrak, a u neprovjetреноj sobi s masivnim starinskim namještajem već se spušta noć. Spušta, kao mora. Sjedimo nepotrebni jedno drugome, i tražimo uzalud sebe negdašnje. Vrijeme polako teče i zatrpava nas prazninom. Neće da upali svjetlo, štiti se mrakom. Traži moju ruku.

- Glupi smo bili - smije se. - Poljubac nam je bio dovoljan.

- Glupi - smijem se i ja.

- A opet je bilo lijepo. Možda baš zato.

- Možda.

Ni to više ne znamo, niti je važno.

- Četiri godine - kaže prigušeno. - Četiri godine. Nije to ništa, te četiri godine.

- Naravno da nije ništa.

- Je l' da nije, reci.

- Ništa, četiri godine nije ništa.

- Mislila sam na tebe sve vrijeme. Željela da dođeš.

Bojao sam se da će to reći. Možda je to pomalo i istina, jer ja sam njena mladost, kao i ona moja, ali mi to sad izgleda nemoguće. I ćutim, želim da se sve svrši, da okončam ovu posjetu uspomenama što će ove noći početi da umiru. Ona im još ne da da umru, naivnija je od mene, ili nesrećnija. Njena ruka me steže jače. Ćutanje postaje opasno. I tama. Htio bih u noć, u košavu, na obale uzavrele rijeke. Kleknula je preda me, obuhvatila me očajnički oko pojasa. Ne pomažem joj ničim, ni prihvatanjem ni pristajanjem.

- Ostani večeras kod mene - kaže kao da se brani od nečega, od prazne sobe, od usamljenosti, od misli na vrijeme što je prošlo.

Lažem:

- Imam sastanak.

- Dobro. Idi, kad moraš.

- Stvarno imam sastanak.

- Dobro, znam. Ti si još mlad, to nije pravo. To što si mlad.

- Nisam više mlad.

Govorimo kao ludaci. I poljubim je mrtvo, poljupcem koji nije želja.

Ustala je, upalila svjetlo. Sad je još gore, suviše se vidimo. Pitam da bih nekako pripremio odlazak:

- A ti? Kako si provela rat?

- Tako. Muž mi je umro lane, od kapi. Nije bio ni tako star.

- Od čega živiš?

- Ostavio mi je štampariju.

- Nisi se preudala?

- Treba da se udam. Ortak u radnji.

Nasmijala se. Smijeh joj je neprijatan, gorak i taman. U tom smijehu je iskustvo koje se nije željelo. Mnogo znanja o životu i malo očekivanja.

Lila - mrtvi nišan ranijeg života. Jedinu živi svjedok, a neće, ne može to da bude. Iznevjerila je i sebe i mene. Ne može da bude utočište ni zaklon ni veza, sve se prekinulo, ne postoji. Nije ona kriva. Krivice nema, postoji prekid, postoji nenastavljanje, postoji smrt. I život iznad toga, i poslije toga.

Zbogom, lasice. Glupo je dozivati uspomene. Tebe više nema, a ovu ženu ne poznajem. Ni ti mene, sigurno, više ne poznaješ. I sve je u redu. Sve bi bilo u redu da me ova nepoznata žena nije na rastanku upitala za brata. Njen glas mi se učinio poznat, negdašnji.

- Ne znam šta je s njim. Možda je i poginuo.

- Ah. Šteta.

I njega sam tražio danas i juče po ovim ulicama.

Dočekali su me mrak i košava.

Grad je još uvučen u sebe, pritisnulo ga hiljadu muka koje još nije prežalio. Volio sam ga, sve sam volio u njemu, a sad ga ne poznajem. Krije se, čuti. A možda se i ja krijem i ćutim pred njim, nemamo povjerenja, ili nemamo šta da kažemo jedan drugome. Nešto je stalo između nas i sputalo nas da se radujemo. Ni ja ni on nismo ono što smo bili, ni ono što ćemo biti. Sad smo čekanje.

Vjetar me udarao u prsa, gruvao me nevidljivim šakama, u bjesu. Kao prije četiri godine. Zurili smo preko zapuštenog parka, da se sklonimo iza zidova stare crkve, lasica i ja. Poslije, te noći, dugo sam čekao brata u maloj studentskoj sobici s mirisom dunja što ih je stara Rahela stavljala svake jeseni na ogromne starinske ormare.

Sve do ponoći lutao sam ulicama ne odvajajući se od njih. Žao mi je bilo da ih sahranim.

5. AMAZONKA

Prolazi dan, dva, tri, ne znam koliko, a ja čekam da se nešto desi. Siguran sam da će se desiti, radost neka, ljubav, ma šta što nije mrzovoljno sivilo dana i noći. Čudno, kažem sebi, da se nisam suviše naglo zaustavio? Ratni kovitlac je odjednom stao i sad ne mogu da podesim korak.

Nepovratno se osjećam kao beskućnik. Nije to sasvim loše, nemam obaveza ni ograničenja, samo je pomalo prazno. Svejedno mi je kuda ću poći kad završim posao. Uvijek sam želio tu potpunu slobodu, a nikud ne polazim, nijednu mogućnost ne iskorisćujem, niti zapravo znam kakve su. Hodamo bez cilja, tražimo se, a kad se nađemo, govorimo o ratu.

Nijedno mjesto nije naše, ne znamo da ga osvojimo, kao da ćemo otići nekud. U kafani je krš uniformi, gunjeva, oštrog vonja, dima, glasnih razgovora, razmetljivo nevesela gužva u kojoj se osjeća da teren nije ni naš ni tuđi. Još ga preziremo, ne sklanjamo noge u čizmama i teškim cokulama, s visoka gledamo kelnere što se vuku bezvoljno, gotovo s gađenjem. I oni preziru nas, nesavijanjem leđa, podignutom obrvom, prljavom bluzom, rastresenošću. Još se ne snalazimo ni mi ni oni. Kelner je negdje daleko u mislima, odvojen od nas, zagledan u veliki prozor što se trese zbog tenka u prolazu.

- Kafu - zamolih ponovo.

- Molim, čuo sam.

Ironija u profesionalnoj učtivosti, prezir koji jedva krije. Oči su mu drevne: kroz njih su prošle hiljade ljudi i svaki je ocijenjen u djeliću sekunde. Mi novi, ocijenjeni smo zajedno, nije nas vrijedilo izdvajati ponaosob.

Kafa je loša, mlaka, neukusna.

- Nemate bolju kafu?

Kelner je sijao od sreće:

- Nemamo. Još jednu, molim?

- Ne.

- Pa? - pita Duško. - Šta si radio ova tri dana?

- Zar su već tri dana?

- Brzo ti je prošlo?

- Nije brzo prošlo.

Pričam o lasici, on se veselo smije. Pita:

- Je li ružna?

- Nije ružna.

- Pa zašto onda? Mlada, lijepa, što nisi ostao?

- Nije više ona nekadašnja.

- Baš zato. Sad si joj potrebniiji.

- Ne volim samilost.

- A zamisli da ste se vjenčali prije rata? Šta bi bilo?

- Ne znam.

Čekam da kaže sve, ali on začuti. Ne znam šta krije, i neću da pitam. Bolje ovako. Ne volim ni svoje ni tuđe ispovijedanje.

Onda mu pričam o redakciji. Urednik me dočekaao tako srdačno da sam već pomislio da je zabuna. Ali nije bila zabuna, znao je ko sam, sretali smo se i poznavali za vrijeme rata, ali ne za ovoliku srdačnost. Uostalom, tako sam ja mislio, on nije: poznavao me tako temeljito da sam se zaprepastio. Doduše, poznavao je svakoga. Dok smo sjedili u kancelariji, ušlo je mnogo ljudi, kao u kafanu, niko se ne najavljuje. I svakog je zvao po imenu, udarao ga po ramenu, pitao za poznanike, a ljudi su se zbunjivali, iako nisam znao zašto.

Udarao me po mišicama, kliktao, vikao ah i oh, i - drago mi je i - gdje si tako dugo, onda telefonom poručio dva čaja, jača. Pitao me:

- Da li još voliš jači čaj?

Nikad nisam volio ni da vidim čaj, ni jači ni slabiji, i kažem izvinjavajući se:

- Više volim kafu.

- Kafu - poručio je razočarano. I malo začuđeno, čini mi se. Ali opet je uhvatio ravnotežu:

- Pa kako u tvom Užicu?

- Ja nisam iz Užica.

- Ah da, iz Kragujevca.

Nisam bio ni iz Kragujevca.

- E tako - nastavio je već pomalo nervozno, iako se smješкао. - Drago mi je što ćemo raditi zajedno. Konačno ćeš moći da se baviš svojom strukom.

Sa strahom očekujem da čujem šta mi je struka. Nije me ostavio dugo u neizvjesnosti:

- Privreda, čini mi se?

To mi je struka koliko i sanskrit. Ali ćutim. Ako se opet pobunim, ispašće da se uopšte ne poznajemo, ili da je on u potpunoj zabludi, ne znam šta je gore. I glupavo gledam u njega pokušavajući da zadržim normalan izraz lica, čak sam se i smješкао, iako s naporom, misleći kako nije uvijek lako s ljudima koji sve znaju. Ali sam, izgleda, pretjerao u nastojanju da ga uvjerim kako je sve u redu, i on je počeo da me gleda sumnjičavo.

- Ili nije?

Znao sam da se to sakato pitanje odnosi na moju struku, ali je zvučalo prijeteći. Mučio sam se: priznati ili ne priznati. Odgovorio sam sakato, prema njegovom kalupu:

- Jezik.

- Ruski? - upitao je s posljednjom nadom.

- Francuski.

- Završen fakultet?

- Ne.

- A, tako. Dobro, vidjećemo.

Duško se smijao mojoj priči.

- Sve si izmislio - kaže.

- Ne baš sve. Recimo pola.

On se opet smije, sad već s manje opravdanja i duže nego što bi trebalo. A kad učuti, gleda u pepeljaru, i kaže neodređeno:

- Da, da.

- Šta: da, da,

- Ništa. Čini mi se da si nezadovoljan. Možda si očekivao nešto drugo.

- Očekivao sam da budem guverner Narodne banke.

Nasmijali smo se, ali sam osjetio uznemirenost. I krivo mi je, kao da me zatekao na ružnom djelu. A stvarno nisam mislio o tome, nisam zamjerao svom neodređenom položaju koji može da bude samo skroman, nisam imao čak ni nekih planova ni želja, svejedno mi je, šta bih ja s položajem i šta bi on sa mnom, smiješno je i zamisliti. Ako sam očekivao povjerenje, to je prirodno, vjerovao sam u sebe, kao i svi koji se ni na čemu nisu okušali. Nama su sva vrata otvorena, sve želje ostvarive, sve mogućnosti nadomak, treba samo htjeti, a ja hoću. Svejedno je odakle ću početi, negdje će izbiti ova nagomilana osjećajnost s kojom se teško nosim, jer još ne znam čemu da je podredim. Nekome će biti potrebno ono što budem učinio, neko će zastati pred tim i pogledaće me začuđeno: zaista, to je tvoje djelo? Još ne znam kakvo je to djelo, ali ma kako da bude, biće lijepo.

Duško me gleda, smiješi se da izbriše moguću nelagodnost zbog svoga pitanja:

- O čemu misliš?

- Obezličio me nekako. Osjećao sam se kao da nemam korijena ni staništa.

- O kome govoriš?

- O uredniku.

- Vrlo važno.

- Dabome.

- Mislim to što urednik kaže. Hoćeš li da odemo nekud?

- Kuda?

- Kud bilo. Da pijemo, da bjesnimo.

- Zašto?

- Onako. Ako hoćeš.

- Neću. Ne osjećam nikakvu potrebu.

- Onda je sve u redu.

- Sve je u redu.

I prazne riječi mogu da budu vedar praporac, potrebno je izgovarati riječi, ponekad nas prevare svojim zvukom i našom željom da im vjerujemo. I povjerujemo, bar za izvjestan

trenutak. I za izvjestan trenutak, to nije malo. A dobre su i ljutite riječi, i one mogu da budu lijek.

- Ima nečeg ružnog u tome: on svakoga jednako poznaje i svakoga jednako ne poznaje, svejedno mu. On ima način. A to je baš najgore, taj način. Nema suviše vlasti da bi mogao da me ne vidi, a ima suviše vlasti da bi mogao da me vidi. Razumiješ?

- Ne razumijem sasvim.

- Nećeš da razumiješ. On je i gore i dole. Još je dole, uvjeren da je to privremeno, gleda gore, čeka. Zato mu je način podešen za to prelazno stanje, odražava i ono što jeste i ono što misli da će biti. Ne određuje se odlučno, ali se sluti, zamišlja da je srdačan, koliko još smije, rastresen koliko već može. Jednog će nestati, drugi će se razviti. Gusjenica s krilima kojih još nema, ali je srećan što ih vidi u mislima.

- Ako je tako, šta te se tiče. Govoriš koješta.

- A šta tebi smeta što govorim koješta. Šta ti smeta ako ne govorim koješta.

- Je li ti lakše kad grdiš? Onda grdi.

- Neću. Pokvario si mi zadovoljstvo.

- Čutaću kao riba.

Smiješi se dobrodušno: djedica koji se ponaša strpljivo prema razmaženom dječaku, ne smeta mu što se duri, ne ljuti se što je nemoguć. Popeću se na vrat ovom dobrom čovjeku zato što sve podnosi mirno. Sam je kriv.

- A to je uvredljivo, taj način.

- Opet o uredniku?

- Treba da zapazimo čovjeka, da ga razlikujemo od ostalih, svako ima nešto svoje, i drago mu je ako se baš to posebno primijeti. Razumiješ?

- Razumijem.

- Sad ne razumiješ.

- Dobro. Ne razumijem.

- Kako ne razumiješ?

Smije se mirno, više voli ovo moje besmisleno zakeranje nego besmisleno ćutanje. Ne mogu mu pomoći, ne znam šta bih drugo mogao da činim.

- Zagadiće život takvi ljudi.

- Pusti ga, neka ide do đavola.

Onda je zažmirio na jedno oko, uhvaćeno u mrežu sitnih bora:

- A možda ti tražiš takve ljude, možda ih izmišljaš da bi mogao da psuješ.

- Zašto da psujem?

- Ne znam. Kažem onako.

Prohujalo je kao metak, tik pored mene, dah mi je zastao.

Rano je veče a prolaznika malo na ulici. Negdje na sremskim ravnicama još traje rat.

Mrak je vlažan i gust. Vjetar nam baca u lice ledene kapi kiše.

- Kuda ćemo?

- Ne znam.

- Nekakva čamotinja pada na dušu.

- Nađi djevojku.

- Zar ima djevojaka?

- Gdje?

- Na svijetu.

- Ima, nadam se. Hoćemo li u hotel?

- U hotelu je strašno.

- Spavaćemo.

- Na žalost.

Palo mi je na um da odnesemo pismo ženi onog doktora sa skele.

Po navici, bio sam stvorio u sebi njenu sliku, kumovalo joj je doktorovo bapsko lice i njegov sparušen izgled. Ali kad se na zvuk zvona pojavila na vratima, sva moja očekivanja bila su prevaziđena: starija je i deblja od žene koju sam zamislio. Izišla je još jedna, sasvim mlada, gotovo djevojčica, nevjerovatno krhka pri slabom osvjetljenju predsoblja. Da nismo pogrešili?

Ne, nismo pogriješili. Zašto ne uđemo?

Pozvale su nas, bili smo izvor obavještenja o doktoru, njegova hoda po mukama, Ali za koga? Za koju od ove dvije žene. Nijedna ne može biti njegova: jedna je sasvim stara, jedna gotovo nedozrela. Gdje se sakrila doktorova žena, šta je s amazonkom? Ona pripada njemu

još od skele, i pripada mu prirodno, bez prava na ičiji podsmijeh ili žaljenje. Gdje je? Možda je ovo njena kćerka?

Ali nije se imalo kud, morali smo saznati, mlađa je doktorova žena, ime joj je Olga, starija je njena tetka, tetka Bika, tako je zove, došla je da stanuje s njom kako ne bi bila sama, i sad nas nude rakijom, mirno se raspituju o doktoru, kako će mu biti, da li je suviše opasno, ima li mogućnosti da se nekako vrati, hoće li rat dugo trajati. Duško gleda u mladu ženu, a ja susprežem ljetnju i odgovaram da smo zajedno sjedili na kiši, u ratu je najviše kiše i hladnoće, za njega nije opasno, biće mu bolje nego borcima, ali rat je rat, a da li će još dugo trajati, ko to zna, već traje duže nego što smo pretpostavljali.

Nije moguće da je ovo žena onoga oronulog čovjeka, ali je najčudnije što se ona sasvim drži tako, ništa čudno ne vidi u tome, žali ga, raspituje, osjeća da ga nema, ničim ne pokazuje da bi njen brak mogao da bude nepriličan. A ne govori i ne drži se tako zbog nas. Sve joj je to prirodno, i, što je još gore, priznajem joj djetinju otvorenost i pošten izraz u očima. Lijepa je, iako mršava, još neuobičajena sasvim, i stalno moram da se podsjećam da sigurno ima dvadeset četiri godine, iako se ne vide, iako bi bolje bilo da se vide, da ne bude ružno dokraja.

Tetka je na izgled troma, ali lako pokreće svoju tešku ruku namještajući tabletić na stolu ili pomjerajući čašu. Preuzela je sav razgovor ne dopuštajući Olgi da uvijek doreče misao, ublažavajući njenu otvorenu oštrinu. Nije bila nestrpljiva, nije rekla ono što joj se moglo otetiti, već samo ono što je htjela, a opet se činilo da govori slobodno, bez ikakvog ustezanja, ostavljajući utisak neposrednosti, ali ja sam dobro osjećao bodlje u njenim vedrim riječima i podsmijeh u njenoj tobožnjoj naivnosti. Ali me više zabavljala nego ljutila ta njena navika da se smije stvarima i ljudima. Nije to upućeno nama dvojici, već svakome, i nastalo je davno prije nas, to je njeno polje djelatnosti, njen viteški turnir u kojem se ne gine, ali se s istim takvim osmijehom odnose rane, i vraćaju pogodnom prilikom, njena društvena igra, vedra na izgled, u nagovještajima koji i ne postoje ako nećemo da ih bude. Dobar ton ne dopušta da se pogodak primijeti ni kad krv poteče. A ovaj ženski vitez od devedeset kilograma izgleda da je vješt borac. - Mnogo sam vam zahvalna - rekla je s nježnim osmijehom - veoma ste pažljivi, nećete da nas varate praznim nadama. Uvijek se naviknemo na jednu misao, ma kakva da je, a ako bude bolje nego što se bojimo da će biti, to je čist dobitak. Ali mi se, ipak, nadamo boljemu, uvijek, više vjerujemo svojoj želji nego svome strahu, i obično s pravom. Vi ste godine proveli u ratu, sigurno se niste štedjeli, i evo, hvala bogu, živi ste, srećom. Manje se nesreća dešava nego što ih naša bojazan vidi.

Dobar udarac. Imao sam toliko razuma da ne odgovorim brzopleto, sigurno bih natrčao na drugi udarac, teži nego što bi moja sujeta mogla mirno da podnese. Smiješio sam se, kao i ona, pustio sam da vjeruje kako ništa nisam primijetio, i shvatio sam kako čovjek može lako da posegne za grubošću ako nije dorastao drugome. Uzdržao sam se od grubosti, ne volim je, to je krajnje sredstvo koje donosi samo trenutno zadovoljstvo, ako ga donese. A pomalo se i divim ovoj ženi. Podsjećala me na djetinjstvo i na jednu moju tetku, isto tako mirno i nasmijano opasnu, istu tako vedro nadmoćnu. Iznenadivala me živost duha u tom teškom tijelu, i to odsustvo svake nervoze, koja goni na nepromišljenost, na usplahiren gest, na pakost. Oprezno pokušavam da je ubodem, zavijajući bodlje u vatru priznanja. Kažem da ih je doktorov odlazak sigurno pogodio, i da se utoliko više divim što to ne pokazuju. Nervozu i usplahirenost ništa ne rješavaju. - Nije nam bilo lako - kaže ona s osmijehom koji njenim riječima daje nevjerovatnu ubjedljivost - čovjek je obično nervozan kad naiđe nešto neočekivano, na šta nije pripremljen. I to je prirodno: branimo se. Sve što se dešava, udara na naše navike, a navike su život. Naravno, pobuna je besmislena, nikad se ne možemo naviknuti na ono što se dešava, jer je izvan nas. Ne znamo ni da će naići, navike stvaraju zid oko nas. A onda se opet stvaraju navike. I stalno tako. Smirujemo se.

- Neki ljudi se ne smiruju - kaže Duško.

- Da. Sigurno. Ali većina ne voli uzbuđenja. Srećom, srećom. To čuva život. Da su svi ljudi junaci, život bi izumro. A ovako nam se vrata, i mi ih dočekamo, i sve opet bude u redu.

- A junaci se ne vraćaju?

- Vraćaju. Ponekad.

Duško je narogušen, ne gleda više mladu ženu, a ja uživam, želio bih da joj se suprotstavi. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako od njega leti perje, ne zato što bih volio da prisustvujem njegovom stradanju, već da čujem nju u razmahu. Mogao sam i da joj stanem na biljeg, ali mi je ulivala poštovanje njena prividno laka, cinična duhovitost. Ne želim da

ispadnem smiješan pred Duškom, suviše sam često s njim i podsjećao bi me na poraz. Mladu ženu nisam računao. Ne tiče me se, nekako kao da je obezvrijeđena onim što znam, i čini mi se da nije važno šta ona misli. Ali je i Duško učinio ono što je bilo najpametnije: nasmijao se. Ili je ustuknuo pred njom, ili nije htio da se upušta u razgovor koji ne bi doveo ni do čega. Možda je i bolje tako. A osjećao sam da nešto nije u redu. Ovo nije običan razgovor, već neslaganje. Ušli smo u drugi svijet, nepoznat, i mi smo njima nepoznati, i smiješimo se jer ne znamo šta bismo drugo. Mi ne znamo, tetka Bika kao da zna. Samo njen podsmijeh nije upućen nama, već svijetu i ljudima. Ne mrzi ih, izgleda, ali im i ne vjeruje suviše. Ni njihovim zanosima, ni nastojanjima, ni onom što čine i govore. Sve se već dešavalo, ovako ili slično, kaže: oduvijek je bilo da ljudi hoće bolje, pa je ispadalo gore i teže, a život sve izmiri i izravna, i zlo i dobro, i poštenje i nepoštenje, pa se ne zna šta je šta, a ostaje samo sjećanje na ono što je bilo, i opet sve počinje iznova.

Mlada žena (ni u mislima ne mogu da je nazovem imenom, neću, kivan sam na nju iako ne znam zašto) neprestano ostaje po strani. Zasjenjena je tetkinom snagom, njenom sigurnošću i određenošću, i sigurno joj je potčinjena, kao i ostali u njenoj blizini. Smijeh joj je vedar i otvoren, ali beznačajan, sam sebi svrha, nije oružje i odbrana kao u tetke. Zvoni prazno, kao vjetar. Ne mogu ni da naslutim šta joj je potreba, šta je njeno. Ne čuva se u razgovoru, gotovo da i ne razmisli šta će reći, i čudljivo može da tvrdi i pobija istu stvar, ne poštujući logiku, ne znajući za dosljednost: razmaženo dijete prineseno na žrtvu, kome je sve dopušteno osim da postane samostalna. Zamišljam njen život s mužem u ovom bogatom stanu bez vedrine, ponegdje suviše lepršavom i neozbiljnom, s rišićima, čipkama, ukrasnim predmetima, muslinskim zavjesama, neizbježnim klavirom, ponegdje mrtvo dosadnom, teškom, odbojnom, s nespretnim tamnim namještajem, s diplomom uokvirenom crnim ramom na sredini zida u drugoj sobi. To je njegovo. Očevidno, stalo mu je da se vidi, ona glasno izvikuje njegov rang i značaj, odgovara na mnoga pitanja koja bi se mogla postaviti, uspostavlja tako potrebnu ravnotežu. U vitrini su dva vidno istaknuta ordena, ne znam kakvi su, ne znam čiji. Možda njegovi. Pokušavam da zamislim ovdje čovjeka što je vjerovao totemima, jer nije vjerovao sebi, i nju, okruženu simbolima njegovog društvenog ugleda. Nije mu bilo lako: da li je mislio koliko će vremena ovi znaci vršiti svoj uticaj? je li se plašio da će jednog dana postati nedovoljni i smiješni? jesu li ga boljela strahovanja zbog njenog mogućeg sazrijevanja? da li se užasavao kad bi čuo neku njenu razumnju misao? Kakav je bio život u mukama toga čovjeka kojim se ograđivao veličinom, tetkama, usamljenošću, pričanjem bajki o strašnim ljudima u strašnom svijetu, samo da bi sačuvao svoju čemernu sreću? Kako se morao odricati mnogo čega da joj ne bi probudio maštu i želje. Sigurno mu je potrebna njena ljubav, a morao je da je guši predstavljajući je kao zaštitu, odvajanje, oslobađajući je svih sokova. Svih sokova, svake silovitosti, svega nerazumnog, svega neočekivanog. Oslobađajući ljubav od ljubavi. A možda ni on, jadnik, nije znao da postoji nešto drugo. Samo su ordeni i diploma govorili o njegovom nevoljnom lukavstvu koje se branilo: znači da je znao.

Na komodi od ružina drveta stoji „Ljiljan u dolu”. To sigurno ona čita. Njegove su one debele ozbiljne knjige, strogo poređane u masivnoj biblioteci u drugoj sobi. Da nije sad negdje u bosanskim planinama, sjedio bi nad debelom ozbiljnom knjigom za svojim pisaćim stolom, usredsređen, s borom na čelu. Ona bi ležala na svom terakota kauču, pod svjetlom lampe s trbušastim postoljem od fajanse, sa abažurum boje starog zlata, nadnesena nad „Ljiljanom u dolu”, smiješila bi se i plakala. On bi je pustio da se smije i da šmrca, a onda bi joj rekao: no, no, ludice moja. I bili bi zadovoljni oboje, on svojom širokogrudom nadmoćnošću, ona njegovim razumijevanjem. A možda i ne bi: moglo je da bude gluho među njima.

Ali ma kako da je, ne tiče me se. To je njihova stvar i njihova muka. Smiješno je samo što ja, izgleda, jedini mislim o tom nepoznatom čovjeku. Njegova nedorasla žena se glasno smije tetkinoj priči o mužu pukovniku i sinu rezervnom potporučniku koji su četrdeset prve ponosni otišli u rat, s velikim nadama i krupnim riječima o slavi, a uskoro se vratili bez slave i bez sabalja, prljavi i unezvijereni. - Hodite, moji junaci - rekla im je ova strašna žena koja se smijala svemu - skinite to sa sebe, sigurno ste i vašljivi, okupajte se, pa da vas sakrijem.

Kako li će se tek nama podsmijevati. Ali me to ne uznemiruje jer znam da se više nećemo vidjeti, i nećemo zbog toga žaliti ni mi ni one.

Geler u mojoj ranjenoj nozi se uznemirio. Osjećam potmulo bol.

- Biće padanja, boli me noga.

- Moraćeš to da operišeš.
- Šta kažeš o ovim ženama?
- Zanimljive, stara je pametna, ne vole nas.
- Mnogo si gledao u mlađu.
- Lijepa je.

Za njega je sve jednostavno. U tome je često njegova prednost, ali ga zbog toga ponekad ismijavam. Ne suviše, jer ga volim, a možda ga i volim zato što je jednostavan. Smetao bi mi neko jači od mene.

U polupraznom „Dušanovom gradu” mladići i djevojke u uniformama sjede oko jednog stola i pjevaju partizanske pjesme. Boje se gradske pustoši i sjećaju se ustanka, kao što se sjećamo kuće. S njima je i Mira, djevojka s lađe, gleda prema nama prijateljski, tiho se smiješi. Znam da me je čekala, i kad sam uzeo njenu ruku, osjetio sam toplinu povjerenja i njenu potrebu za ljubavlju. Njenu, ne svoju, ali sam bio dirnut. Gotovo je ličilo na ljubav.

6. USAMLJENOST

Sjedili smo s ljudima koje dotad nikad nismo vidjeli. Tri žene i trbušasti čovjek, zanimljiv, prijatan, kako je govorila mala profesorica iz redakcije. Biće lijepo, rekla je pozivajući me.

Čekam da bude lijepo. Ispituju nas, i mi njih. Kao da se njušimo. Treba nešto do činimo, očekujemo da ćemo se jedni drugima otkriti, pomoći da se premosti samoća u koju smo se zatvorili kao u bunkere, i gledamo se kroz puškarnice nepovjerljivih očiju. Ali ne znam šta treba da uradimo. Odjednom mi se ovaj skup učinio nemoguć, glupo je ovo nastojanje da zaboravimo ko smo i da iziđemo iza zaklona. Ne znam ko, su oni, šta je u njima, šta žele, šta mogu da ponude, šta bi primili. Oni nisu nepoznati svijetovi koje istražujemo, jer i sami istražuju. Osjećam u njihovim pogledima čekanje, svejedno šta govore - čekanje, svejedno šta čine - čekanje. A i ja sam čekanje, očekujem nešto od njih, zato sam i došao.

Govore, a ništa ne kažu, smiju se, a nisu veseli. Čutim, ljutim se na sebe, zašto mi je ovo bilo potrebno? I odmah pomislim da je besmisleno što se tako držim, i da treba da budem isti kao i oni, da pričam bilo šta, da se smijem svejedno čemu, da se pravim da mi je prijatno. To i oni čine. Ali ne znam kako da se izvučem iz ovog ćutanja, ne znam šta je potrebno učiniti da se potre kao da ga nije ni bilo, ili da je bilo slučajno. I ne uspijevajući da pronađem prirodan način da promijenim držanje, ostajem i dalje neprirodan, ćutim još upornije, uvrijeđeno. Jedva malo se smješkam, nadmoćno: ah, kako ste glupi. A znam da sam ja glup, i to sasvim glup, ali ne mogu ništa protiv sebe. Profesorica iz redakcije, vrlo mlada i vrlo plava, vrlo sentimentalna i vrlo preduzetna, nikad ne čeka da joj neko priđe, maše svojom slatkim praznom glavicom: zašto smo tako ozbiljni, šta je to? I pijem s njom, nenaviknut, ali s nemarnim izgledom pijanca. Uskoro s užasom primjećujem da gubim vlast nad rukama, da mi lice postaje drveno, da se zanosim čim se pokrenem. Samo, to zaprepaštenje ne traje dugo: počinjem da slušam vedrije, zainteresovan, i ne sjećajući se da sam maloprije prezirao taj razgovor, i sam govorim, pouzdano i sigurno, oduševljen sobom, ne znajući kako sam premostio prazninu ćutanja, ne misleći da nekome može da bude čudno to iznenadno uključivanje. Nestalo je i njihovih podsmijeha, ako ih je ikad i bilo, osjećao sam se lijepo, ugodno, i otpora je nestalo, i čuđenja, i odvajanja. I baš ovo je bilo potrebno, ovako kako je, s ljudima koje nisam poznavao, koje dotad nisam vidio. Nema više prepreke među nama, ni pitanja, ni tame koju vidimo u nepoznatima, i u poznatima, jer su ono što nisam ja, daleko kao i mjesec. A evo, sad su ja, ili gotovo što i ja, uspijevam da ih primim bez muke, čak s radošću, dirnut njihovom spremnošću da i oni mene prime, da se zbog mene raduju ove noći. Kažem to sa svečanom ozbiljnošću, a oni se smiju, i ja se smijem, i zahvalni smo jedni drugima što je u nama nestalo granica, i pitanja, i ponosa što se spasava, i nepremostivih razdaljina od čovjeka do čovjeka, a ostala je samo radost što smo se našli. Kažem im: da ostanemo ovo što smo. Sutra. I uvijek. Djeca. Ne veliki, ne odrasli. Da se ne zavlačimo svako u svoju ljusku (neko se zakikotao a meni ne smeta, drago mi), da jedno drugom ne dopustimo da budemo ono što nismo, da se ne gledamo vučjim očima i da se uvijek prepoznamo kad se susretnemo. Grlim trbušastog čovjeka, pijemo „brudersaft“, sa slašću mu govorim ti, i drago mi je što se zove Maričić. On mi šapće u uho: je li Minja lijepa?

Gledam Minju, ne zato što je nisam vidio, već što ne mogu da odvojim oči od nje: divna je. Crne oči koje miruju, odajući život negdje unutra, kao duboka voda, lice osvijetljeno ispod kože mliječnim svjetiljčicama, tijelo što ne zove, već zaprepašćuje, postoji kao cjelina jer je sklad. Djeluje dirljivo lijepo. Kao muzika. Neodređeno, a snažno, ne odvajajući se, okreće nas u nas same, živi za sebe a za nas.

- Uhvatio si me? - smiješim se. I kažem glasno, naglo ohrabren, pomalo ponosan, pomalo nervozan zbog svoje smjelosti:

- Divna je.

Ona stoji s Duškom, sluša smijući se, ali pohvalu čuje, u letu je hvata, čula bi je da je šapat, znala bi za nju i da nije izrečena, da nije čak ni misao. Maričić mi šapće na uho nešto

povjerljivo, otkrivajući je, ali ja više volim svoju misao o njoj, i govorim joj nečujne riječi koje ona čuje:

znam te oduvijek, i vidio sam te ne jedanput, ako ne cijelu a ono u dijelovima što sam ih sastavljao sastavljajući sebe, želeći da te vidim cijelu a ne očekujući da je to moguće, iako sam znao da postojiš. Stvarale su te moje želje, mnoge želje, kako da te ne stvore? Nastala od želja, nisi ni zlo ni dobro, već ljepota za sve koji smo te željeli, zato ničija. Svi smo ti jednaki, jer smo te svi rodili, i ne možeš biti ničija, jer nećeš biti san. Smij se, rođena u noćima bez snova, u noćima snova, nastala u pustoši bez tebe i u čežnji da budeš, satkana iz mrakova i straha da dan neće svanuti, spasavana iz mnogih potopa žudnjom da postojimo, smij se i budi, ne nestaj iz našeg oka, kao što ne nestaješ iz naše želje. Ti ne znaš za strašne napore od kojih tijelo obamire, ni za hladne jesenje pljuskove, za studen ledene zemlje i vjetar što otkida meso, ne znaš za muke, za glad, za strah, za pljesnive pećine, a bila si uvijek s nama, nestajala i vraćala se, zovući nas u život, ili smo mi tobom zvali život. Oprosti ako sad vidiš ganutost u našem oku, i ne čudi se što smo prepoznali sebe iz snova, i tebe iz snova. Sad smo te našli, zauvijek, ne zato što nema snova, već zato što traju, što život traje, i ti, i mi, i osmijeh, i smijeh, i nesumnjanje i nadanje i radost. Ničemu se ne čudi večeras, djevojko, ne čudite se ničemu, prijatelji, večeras. Ovo za nas nije svijetla soba, ni vino u kristalnim čašama, ni ugodno večer. Još je ostalo smrti u našim očima, i straha u našoj krvi, i opreza u svakoj žilici, još su u nama nezaustavljena kretanja nasrtaja i odbrane, i odjednom ništa više nije što je bilo. Sad je tišina u nama, tišina i neprezanje. Nenaikniti smo, navikavamo se. Svakim trenutkom se osvjeđavamo i ponovo radujemo, kao u snu koji se produžava. I raznježenost, zbog vas. Čekali ste nas, znali ste da ćemo doći, i ukotvili nas u mir. Ne ljuljamo se više u burama, stojimo, mirujemo, živimo, primamo i vraćamo radost, sve ljepšu i sigurniju.

Maričić sjeda za klavir i svira. Molim Minju da igramo, a ona hoće da pjeva. Smijemo se svemu. Divno je što Maričić svira, što lako i bez straha zovem Minju u igru, što ona hoće da pjeva. I divno je što ona pjeva. Njene oči, njeno lice, njen izraz dobijaju mekotu i nježnost pjesme. Ili su pjesme lijepe zbog nje. Ah oči, oči lijepe. Prokleta sudbo, pjevamo s njom. Nešto čudno izrašta iz dalekih sjećanja, ne slike, već raspoloženja, ludost strasnih a praznih čežnji mladosti, ne bih želio da se vrati, bila je nepodnošljivo vrela, a osjećam slast u tom oživljavanju. Lila je bila tada, i ružičasta jutro gradska (druga ne pamtim), i drveće u univerzitetskom parku što me boljelo pupanjem. I duboka, radosna uzbuđenja bez razloga, zbog nadanja kojima nisam znao smjer ni svrhu, i strašni nemiri koje je mogao donijeti oblak na nebu ili smijeh na ulici. Zdravo, besmislena, užarena mladost, vaskrsela u pjesmi, možda zbog djevojke što pjeva. Ona je ružičasto jutro i davna Lila (ne ova od danas, ne poznajem je), i radosna uzbuđenja, i susret što se čeka, sve što jesam u ovom času netraženog a dobrodošlog gubljenja i nalaženja sebe. Kakav to miris lebdi oko nje? Kao da izvire iz sjenke ispod njenih trepavica, iz njene kože što svijetli na vratu, iz ovlaženih očiju što nas ne vide. Zaželim da dodirnem njen goli lakat, osjećam taj nestvarni miris. Je li to miris moje krvi? Jesu li sve čežnje dugih godina na okupu radi nje? Ah bolno, bolno serdce. Čega se bojiš na ovom majalosu sreće? Bolno, bolno serdce, kao vjetar noćnik, gugut goluba u zoru kroz san, kao svi sanjani šapati, želim što ne mogu da uhvatim te riječi kad iziđu iz njenih usta i da ih zadržim s vlagom njenih očiju i uzbuđljivom sjenkom trepavica. I suze me guše u grlu, ni zbog čega, zbog svega, zbog pjesme, zbog nje što je vidim, što nas ne vidi, što ne zna da je slušamo, što plače... Pa ona plače. Bez uzdaha, bez jecaja, samo suzama i tugom, i pobjeđuje me tim najljepšim i najuzbuđljivijim plačem što sam ga ikad čuo. I nije plač zapravo, već nezadržan prodor nečega što je u njoj, što je njeno, što je u mucu koju ne znam i ne želim da znam. Traje kratko, i u zasjenjenim očima ostao je samo mek trag tuge što se povukla, sakrivši se pod osmijeh bez snage. Onda je osmijeh ojačao, nije mu trebalo mnogo da postane prirodan i uvjerljiv. Nije se izvinjavao, nije htio da prevari: minuo je oblak, ali je bio. Ličio je na pokušaj povjeravanja, na otkrivanje sebe prave. Osmijeh je pobjedio, ali i nepovjerenje. Zažalio sam što smo joj toliko strani da se morala naglo povući. Požalio sam i nju: ostaje li uvijek ovako sama sa skrivenim dijelom sebe, značajnijim od onog koji se pokazuje? Guši li ga, krije li ga, pušta li da oživi u samoćama, vječno zatvoren pred drugima, jer niko nije ona? Niko nije mi. Uzalud smo se tražili, ona je bila daleko od nas, usamljena.

I sa naivnom nedosljednošću koju i ne primjećujem, osjećam da mi je postala bliža, jer se udaljila. Poznatija, jer se sakrila.

Plesali smo poslije, dok se Maričić nije opio i počeo da pjeva „Bilećanku”, ružno, pretjerano uživljeno. Pitao je: zar nije lijepo? I: je li to ruska pjesma? I: imamo li svojih?

Djevojke su ga umirivale, a on se naljutio i rekao da ne treba niko da ga umiruje, nije pijan, i ne boji se, a ne boji se zato što zna ono što zna, a znaćemo i mi, i neka niko ne misli...

a onda je Duško stao pred njega, ne žureći, nekako usporenih pokreta, malo kao odsutan, zagledao mu se u lice, prižmirivši i stisnuvši usne, pokoj ti duši, Maričiću,

... neka niko ne misli da je on budala, on je pošten čovjek, i među prijateljima (djevojke su odahnule),

Duško ga je gledao još trenutak, ništa nije rekao, ali se više nismo mogli vratiti.

Držao sam Minju onako kako smo zastali u plesu. Stajala je mirno uza me, ničim ne pokazujući da joj je neugodno, ali ni da joj je stalo da tako ostane, kao da je zaboravila da se odvoji. Gledala je u Maričića s podrugljivim, možda i sažaljivim osmijehom, očekujući rasplet bez zanimanja, ali ga očekujući. Bila je sasvim mirna, no ja sam osjećao laki titraj njene nervozne vitkosti, budan život nevidljivih mišića, i sve se to prenosilo u moj krvotok užasavajući me. Mogućnošću da se odvoji, mogućnošću da se ne odvoji, a kad se odvojila, tiho, bez trzaja, bez nagovještaja, bez osmijeha koji bi me pripremio, još sam disao njenim ritmom. Bio je potreban dug trenutak dok iz mene nije iščiljela zaprepaštenost njome.

Nosio sam je cijelu u sebi dok smo išli mračnim ulicama. I na sebi, na mišićama, na dlanovima, na prsima. Osluškiavao sam njen lagani titraj, čuvajući ga, ponavljajući, bojeći se da ne oslabi u meni, ne dopuštajući da postane sjećanje.

Duško se smijao.

- Lijepa je.

- Lijepa - rekao sam nemarno.

- Lijepa, gospoda joj njenog. A ti mi se tu ne pretvaraj, kobajagi ništa. Ali otpiši. Sve je to bagra. Čuo si onog debelog.

- Čuo sam.

- Možda i nisi. Znaš li zašto su nas zvali?

- Zašto?

- Petljivina neka. Hvataju vezu, zbog one ljepotice. Boje se da joj naši ne rekviriraju stan, stvari, šta li.

- A šta im mi možemo pomoći!

- Zato se i smijem. Baš su uhvatili vezu. I samo da se upitaš šta ćemo tamo? Mani, nekako sam ispražnjen, kao istrugan.

Na pošti otkucava dvanaest. Duško izgleda uznemiren.

- Šta da radimo sad? Kuda ćemo?

- Nikud.

- Da viknem? Da budim ljude? Ne spava mi se.

I stvarno vikne: hej!

Zadržavam ga:

- Čuti, pijan si.

- Nisam pijan, samo mi se ne spava. I bijesan sam.

- Zašto si bijesan?

- Ne znam. Hajdemo u „Palas”!

- Šta ćeš u „Palasu”?

- Sjediću do zore pa neka zatvore ako smiju.

- Već je zatvoreno.

- Misliš? Šteta.

Zastao je kraj skvera, mokri u truli travnjak.

- Volio bih da se posvađam s nekim, da vičem.

- Sa mnom nećeš.

- Nisi ni za što.

- Znam.

- Ovdje su negdje visili obješeni.

- Da.

- Svašta je bilo.

- Da.

- A sad, evo, mokrim u travu, i govorim gluposti, i ne ide mi se u hotel što zaudara na mišje brabonjke, i ne ostaje mi se na pustoj ulici...

Naišla je vojnička patrola, traži dozvolu za kretanje jer smo u vojničkoj uniformi. A onda se jedan vojnik zagledao u Duška:

- Jesi li ti, druže kapetane?

- O, Paniću kučku nijedan, vidi gdje se nađosmo!

Srećni su obojica, zagrlili su se. Zagrljaj je dug, tapšu se po ramenima, udaraju po leđima, pitaju i odgovaraju istovremeno.

A kad je patrola otišla, Duškov hod je postao tromiji. Gleda preda se, ćuti.

- Šta ti je? - pitam ga.

- Ništa - veli. - Šta bi bilo?

- Uzbudio te ovaj susret?

- Zašto bi me uzbudio? Ali, poznat čovjek, zajedno ratovali i, eto, našli se ovdje, i baš večeras. Smiješno.

Glas mu je taman.

- Ti ćeš, čini mi se, još i požaliti za ratom.

- Ne pričaj gluposti, rođaće.

Nije za razgovor. Ućutao je, zatvoren i mračan, sam sa svojim mislima, odvojen od mene, i pošao pustom polumračnom ulicom kao da bježi.

7. TRAŽENJE

Boli me glava od pića i noga zbog gelera. Za glavobolju sam ja kriv, za geler u nozi nisam: dobio sam ga u borbi za promjenu svijeta. Glavobolju sam dobio želeći da sa svijetom uspostavim prisnost. Sad mislim kako je možda lakše mijenjati svijet nego s njim postati prisan.

Ljudi nisu glupi da ne bi vidjeli kako je teško pomiriti svijet i sebe, ni dovoljno pametni da to ne pokušavaju, i stižu iskustva uviđajući da je svijet tajanstvo. Naročito ako ga vidimo kao pojedinačna kretanja, kao neponovljive posebnosti, što on i jeste za sve nas koji mu ne određujemo formule, i tad je bogatstvo i nedokučivost. Bogatstvo, jer se razliva u bezbroj tokova, zato i neuhvatljiv. Otud i nemogućnost prisnosti, jer sve teče svojim pravcem, i ostaje posebnost i kad ga sila spaja. Kao kap vode u rijeci. Težnja da izmijenimo zakon ostavlja nam glavobolju.

Sjedio sam s Mirom na postamentu stečka u muzeju gdje ona radi, iza leđa nam je reljef ratnika na konju, oko nas čudni muzejski predmeti u neredu sređivanja. Ugodno je na ovom mjestu gdje je mrtvo i živo prestalo da postoji, a ostalo je ono što ostaje od života, melanholično sjećanje i ljepota koja traje. Posmatrao sam te slike, skulpture, umjetničke predmete, svuda oko nas, na zidovima, u vitrinama, u sanducima, po podu, u uznemirenoj selidbi iz rata u mir. Poznao sam mnoge od ranije. - Šta je bilo s vama dok su ljudi ratovali - pitao sam ih u nijemom razgovoru. Ali one su mirovale, nadmoćno živeći u svom nepokretnom trajanju, koje je potvrda i osuda čovjeka. Gubio sam mjerila i distance u tim odajama ljepote što je živjela za sebe, ne znajući za nas ni za rat, odvođeci nas iz vremena u trajanje. Torza od kamena i bronz, glave na tijelima postamenata obučeni u jutu, ramovima omeđene vizije svijeta u boji, mračno naivne ikone s ozbiljnošću vijekova na sebi, sva ta kolekcija linija i boja, numerisana, klasificirana, spremna za javno prikazivanje onima koji su preživjeli, čekala je po tihim hodnicima i sobama, još jedanput spasena. Hladno prisustvo vječnosti, odvojeno od nas, svoj, zaseban život, sam sebi dovoljan, nadmoćan, na odstojanju od vremena koje jeste zbog značaja u vremenu ispred nas i iza nas. Možda, pomalo i za nas.

- Zašto pomalo? - pita Mira. - Umjetnička djela žive svojom ljepotom, ali i humanošću. Onda su naša.

- I svačija. Gledale su ih ubice, i uživale u njima. I žrtve. I borci. Svi. A njima je svejedno, ničija su. Kao zemlja.

Mira je doživjela još jednu promjenu. Nije više kaluđerica iz voza, ni razapeta sirena na pramcu broda. Sad je prešlo na nju nešto od smirenosti ovih tihih predmeta. Drukčije se živi ovdje, drukčije nego igdje, ljudi se vežu za predmete, nesporazumi su nemogući, žurba nepotrebna, trajanje im postaje mjera. Zato se ona smiješi strpljivo, vedra zbog nečega što samo ona zna. Divim se tom spokojstvu, i zavidim joj, i čudim se, i pomalo negodujem u sebi. Ne znam kako je moguće da neko bude ovako zadovoljan u ovom miru. Pričam joj o sjedeljci kod Minje, smijem se, ali hoću da je uznemirim, želim da se začudi, da se malo zgraža. Nije oduševljena, ali se ne zgraža i ne čudi.

- Žene dočekuju pobjednike dobrodošlicom - kaže u šali.

- Žene čekaju ishod i dopuštaju da ih osvoje osvajači. One su najbolji barometar svih promjena, sigurniji od svih obavještajnih službi u ocjeni stabilnosti jedne vlasti. Osjećaju to nagoni, nepogrešivo. Teško onima koje lijepe žene ne prime.

- Mi možemo da budemo mirni, izgleda.

Jesam li je pokrenuo iz ležišta?

Čini mi se da sam osjetio prigovor prikriven glasom koji se ne odaje, vedrim osmijehom koji vara, cijelim stavom što tobože isključuje sebe. To je zamka u koju se šljuke hvataju: da slobodno kažem sve.

Odjednom sam zainteresovan: šta će učiniti? Da li je to jedva primjetno negodovanje samo njena potreba da ga iskaže a da ga ja ne osjetim, ili računa na moj dobar sluh i pruža mi prigovor pod sordinom? Ili je ništa, prazna riječ? Primam rizik da pomisli kako je moja prijemljivost slaba ako zvuk nije pun i misao izravna, više mi je stalo do pomalo pakosne

igre da se svlači, dio po dio. Neću da joj pomognem, neka se otkrije sama, to je i smisao ove igre u kojoj se uspostavlja naš odnos. Pomalo sam nadmoćan, jer vidim da se ne brani, ali osjećam da nije slučajno stala na moj put: nešto će se desiti među nama. Čini mi se da to znamo i ona i ja, tražimo se i čekamo. I uvijek sve odgađamo, kao u strahu od rješenja. Ovako je mogućnost, cvjetanje, prostranstvo želje. Sve je moguće, sve je pred nama. A kad pređemo tu granicu, naći ćemo se na čvrstom tlu tačno određenog odnosa i obaveza kojih se bojim. Samo ona i ja, u uskom kavezu moguće ali nedovoljne nježnosti, omeđeni sobom i osjećanjima koja bi se mogla zaviti, ili koja bismo pokazivali da ne bude sasvim mučno. Samo ona i ja, bez svijetla, bez neomeđenih širina, koje nas draže kao mogućnost. Ne varam se, u ovoj djevojci ima sigurnosti i lojalnosti, ona sve shvaća suviše konačno, suviše ozbiljno, želi da neopozivo obaveže i sebe i drugoga, i to mi smeta, ali, začudo, uliva i poštovanje. I ne znam šta je jače, šta je važnije, i zato se ispitujemo i čekamo. Bez ikakve logike, dirnut sam što osjećam da sam joj potreban i što me gleda drukčije nego ikoga drugog, a baš toga se bojim. Žao bi mi bilo da joj nanese bol, a sigurno bi tako bilo. Ili vrlo vjerovatno. Užasavaju me obaveze, mogle bi da budu mučne, a privlači me što ih ona nudi. To rađa nadmoćnost, koja može da bude surova, ali i velikodušna: čuvam se i jednog i drugog.

Šta će reći? Čutala je trenutak i gledala me ispitujući. Izraz lica joj je pametan, sabran. I pronicljiv. Ali ja sam odvratio tako nevinim pogledom da sam prevario njenu opreznost. Počela je da se svlači. Uzbudljivo je zato što sam pripremio stupicu i skriven gledao kako se otkriva. Šta će reći?

- Ja bih se osjećala sputana među potpuno nepoznatim ljudima.

- Možda ima više ustručavanja među ljudima koji se poznaju.

Učinila je oprezan korak, bliže onome što je htjela, ali sam mogao da se ne odazovem. Još je čuvala ponos, ne suviše, doduše, jer se u onome što je rekla osjećalo podsticanje, traženje odgovora, ispitivanje. Bila je to uznemirenost, ali sam želio da je otvoreno pokaže. Još se nije predavala, tražila je da joj pomognem da to učini. Nisam joj pomogao i približila se sama:

- Znači, nije bilo ustručavanja?

- Kod nekog jeste, kod nekog nije.

Sad će sigurno doći izravan prigovor ili pitanja: a ti? Nisam znao šta ću odgovoriti, možda ću se nasmejati, da ostane mogućnost za svaku misao, ili ću odbiti ne uvjeravajući je mnogo, ili ću upitati da li je to običan razgovor ili ispitivanje. Svejedno. Važno je da ona pređe granicu koju je postavio njen ponos. Strpljivo čekam jer znam da će se pokoriti. Ali dok sam čekao da sruši posljednji otpor u sebi, rekla je neočekivano:

- Izvini, moram da radim. Nezgodno mi je da sjedim, drugi od jutros nisu stali.

Čak se i ne ljuti, smiješi se vedro.

Odgovorio sam gotovo grubo da svijet neće propasti ako posjedi četvrt sata s prijateljem koji je zbog nje ostavio sve poslove (iako to nije bila istina), uvrijedio sam se što mi se čini nepravda, a kad sam još uvidio da sam upao u stupicu koju sam joj pripremio, a ona se mirno povukla ostavši nadmoćna, bio sam ljut i na sebe i na nju. Očekivao sam sasvim drukčiji razvitak njene misli, učinilo mi se da sam gotovo fizički osjetio neminovnost njenog poraza, a ona se iznenada uspravila i odvojila od mene. Zato sam odgovorio neoprezno, okrivljujući nju. Iako ne znam kako se sve to desilo: bila je poljuljana, vidio sam je na koljenima, a ja sam pao. Od zamaha, od sigurnosti, od osjećaja nadmoćnosti; ispao sam smiješan u svojim očima. Zakratko, dok nisam krivicu prebacio na nju i tako uspio da se ne ljutim na sebe, tako je lakše. Ali je onaj trenutak svjesnosti o smiješnom položaju, u koji sam sebe doveo, ostao ispod svega, i, mada potisnut, ispunjavao me nezadovoljstvom i ogorčenošću, tim više što nikakvog vidljivog povoda za to nisam imao. Našao sam ga u uvredljivom pokretu kojim je dotakla moje čvrsto stisnute šake sklupčane na koljenima i u riječima koje su svjedočile o njenoj sigurnosti.

- Zašto se ljutiš? - rekla je umirujući me.

- Ako želiš, naći ćemo se poslije podne.

- Sve se zna: prijepodne je za posao, popodne za ljubav.

Ni to nisam htio da kažem.

- Smeta ti? Voliš nered?

- Ne volim tvoj red.

- Malo si nervozan.

- Zašto bih bio nervozan?

- Ne znam, zbog glavobolje, možda.

- Zbog sjedjeljke, hoćeš da kažeš. To ti smeta?

Dockan je, a htio bih da bar sad kaže ono što sam očekivao da će reći ranije, bio sam siguran da će reći.

- Ne smeta mi. Svako živi kako hoće.

- A kako to ja živim? Strašno?

- Nisam to rekla.

- Nisi rekla, ali misliš.

- Voliš da pogađaš šta ljudi misle?

- Volim da znam šta ljudi misle.

- Zašto? Da bi učinio ono što ne očekuju?

- Jednom riječju, gadan čovjek.

- Šta ti je danas? Raspoložen si za svađu.

- Gadan, namćor, šta još?

- Osjetljiv.

- Još?

- Zaboravan.

- Zašto?

- Htio si da se nađemo sinoć.

- Auh, zaista! Sasvim sam zaboravio. Oprosti.

- Ništa.

Uvijek je jača od mene. To je neugodno.

- Dokle si čekala?

- Sjedila sam sa Šestanom.

- Još i to!

- Bilo je sasvim prijatno. Šestan je jednostavan, djeluje smireno.

- Uspavljivo.

- Ima u njemu nečeg sigurnog, drži se onoga u šta vjeruje, zna svoje granice, ne traži nemoguće.

- Ako dobro čujem, on je moja suprotnost. Ja nisam jednostavan, djelujem uznemirujuće, sve je u meni nesigurno, nemam oslonca, tražim nemoguće. Onda sam vrlo neugodan.

- Dodaj samo - da mučiš i sebe i druge.

- Misliš li to ozbiljno?

- Ne mislim, bar ne sasvim ozbiljno.

Zvuči ubjedljivo, a ipak sam nezadovoljan. Uzdržao sam se da je ne upitam kako me vidi, kakvo je njeno mišljenje o meni. Maloprije sam bio siguran da sam joj potreban i da će to reći ne štedeći ponos. Mislio sam da sam nadmoćniji. A sam sam želio da čujem bilo šta o sebi, lijepo ili ružno, povoljno ili nepovoljno, ali sam to želio s bijesom, gotovo s mržnjom, osjećajući da mi se izmakla, da nisam za nju neophodnost.

Neću da joj kažem, neću da kažem, žao mi je, boli me, želio sam da me prizna kao jedinu svoju mogućnost. Ne iz sujete, već iz potrebe, koja za mene mnogo znači, sve znači, da budem bezuslovno prihvaćen na ovom prelasku u život koji se još ne pokazuje, u kojem ću biti potvrđen, ili odbačen. Kažem: odbačen, a ne vjerujem u to, uznemiren sam samo da li ću uspjeti da budem dovoljno prisutan. I kako ću preodoljeti ovaj krug praznine što počinjem da osjećam oko sebe. Zato sam želio da stane uza me, hvatao sam se za nju, gurao je da pobijedi oklijevanje, činila mi se dovoljno sigurna da me podrži. Ali bilo je važno da to učini sama, od svoje volje, ne bi vrijedilo ako bih je nagovorio. Nisam računao na njen ponos. Iznenadila me njena samosvjesnost, njena nadmoćna hladnoća, njeno potpuno vladanje sobom. Suviše je jaka, i isključiva, kao i ja, samo ne žuri da to pokaže, tiha je i uporna, uvjerena da će biti onako kako ona hoće. Njen otpor nije pobuna, već strpljivo zauzimanje položaja, ne za trenutak, već za dugo vrijeme. Možda bi najbolje bilo da je na tom zauzetom položaju ostavim samu, jer odjednom želim da što prije odem, ne volim poraze, ali kažem neočekivano:

- Hoćemo li se vidjeti?

- Da.

- Doći ću na večeru. U osam.

- Kao i sinoć?

- Dobro, kriv sam, izvinjavam se, zašto insistiraš toliko?

- Šalim se.

Oprašta, ali upozorava. Može da razumije, ali pamti. Računa s mojim slabostima, smatrajući da će ih svesti na snošljivu mjeru. Ne tjera stvar do kraja, ne pušta ništa iz ruku, nadmoćno popustljiva, nadmoćna bez mjere, popustljiva s mjerom. Ne podnosim taj odnos, tu strpljivost koja se smiješi, kao djetetu, ponižava me, stavlja me u neravnopravan položaj.

- Sad stvarno moram da idem.

- Idi.

- Jesi li ljut?

- Ne.

Ponovo mi se približava.

Stojimo jedno prema drugome, lice u lice. Znam taj kratki trenutak ćutanja, zbunjenost obostrane želje i naglu odlučnost koja rješava nelagodnost ispunjavajući nas snagom našeg vlastitog osjećanja. Ali sad sam hladan, mirno ispitujem crte njenog lica, malo umorne, njen osmijeh, pomalo namješten, vidim njenu mrsku sigurnost, ne znam više da li je lijepa ili nije, nije mi važno, strana mi je tako nepokorena, nepovoljno je komentarišem u sebi, a podešavam da mi izraz bude mek, da je pogled vidi željno, glumim napregnutu uznemirenost i tobožnju zbunjenost. Hoću da izgledam drukčije nego maloprije, da je oslobodim ograda. Ali, ona je neranjiva: ili zapaža igru, ili joj je svejedno. Uhvatio sam je za mišice, naglo, grubo, htio sam da joj nanese bol, da je povrijedim i uvrijedim, da je naljutim. Pa i to ne uspijevam. Bez trzaja, bez negodovanja, lako se oslobodila moga neprijatnog stiska, čak joj je i osmijeh ostao na usnama.

- Onda u osam - rekla je mirno.

Ne znam šta je to, prijateljski poziv, ruganje, ili ona igra svoju igru kojom hoće da mi nametne svoj način, svoje zahtjeve.

Neću nasjesti, ali me uznemiruje.

Gdje je početak sjećanja? i je li pisanje sjećanje? je li potreba ili htijenje? Stotine ljudi se zadržalo u mome pamćenju, mnogo događaja gamiže po mome mozgu, i svaki zaslužuje da se zabilježi istinito, to je dovoljno da zapis bude značajan. Bez mene, po njima. Ja ću biti posrednik, ljetopisac, ruka i sjećanje.

Mučim se danima. Srećom, ne moram da sjedim u redakciji, teško bih se naviknuo na izmjereno radno vrijeme, na prikovanost za galiju pisačkog stola i na određen broj časova veslanja perom pod bičem tuđih očiju. I inače je teško, pomalo očajavam, ne nalazim pravu riječ.

„Ležali smo na snježnom čuviku, nas petorica, slučajno izabranih.”

I ne misleći, znao sam da će se taj događaj izdvojiti između ostalih, kao da se boji da bi izbor mogao pasti na nešto drugo, opasnije, gdje bismo se sporili. A ovdje je sve jasno i čisto.

„Ležali smo na snježnom čuviku.”

Mi, ja. Smeta mi. Šta mogu da napišem? Ono što se desilo: ležali smo, pucali, odbranili položaj, ja sam jedini ostao živ. Kako da sakrijem pomisao na hvalisanje?

„Petorica boraca, slučajno izabranih, ležali su na snježnom čuviku.”

Petorica boraca. I ja sam među njima, skriven, zaklonjen za bezimenost, slobodniji sam tako, oduševljenje neće izgledati pristrasno.

Ali tu sam, među njima. Pisaću o njihovom junaštvu, ali i o svome, samo mučki, licemjerno, oslobođen skrupula.

Mi, oni, slučajno izabrani. Odmah se otkrivam, namjera je uočljiva od prvog retka: to je naivno lukavstvo, pripremanje za konačni efekat, slučajno su izabrani a, eto, izvršili su takvo djelo. Suviše je providno. Da, sve je to istina, ali izgleda da istina nije važna, ili je važna na neki poseban način, treba je tek učiniti istinitom, ne znam kako. Znači li to da i laž može postati istinita, ako se učini uvjerljivom?

„Petorica boraca ležala su na snježnom čuviku.”

Zvuči mrtvo, uvredljivo hladno, nemoguće. Vidim ih na snijegu, njih, nas, neznajice, napetih nerava, vrelih očiju, ustreptale u očekivanju strahote, a eto: petorica leže na snježnom čuviku. Ni djelić od onoga što osjećam ne ostaje na hartiji, suze su mi u grlu a u opisu odvratan izvještaj, pa čak i da zapišem te suze, bilo bi smiješno. Nešto se isprečuje između misli i slike koju ovaploćujemo: riječi koje ih omogućavaju, služeći im kao posrednici, naglo se suše, osjećanje se mijenja u njima, onemoćava, nestaje, gine, kao riba što gubi sjaj i živost kad se izvuče iz svog elementa. Šta se to isprečuje? Ja i moje posredništvo? obziri koje dugujem sebi i drugima? prezriv osmijeh onih koji će čitati? Ili nemoć da učinim vidljivim bogatstvo koje nosim, ili je to bogatstvo sumnjivo, veoma varljivo u maglama plitke osjećajnosti? A možda je i najteže pisati o onome što je izuzetno i suviše

lijepo. Zlo je bogato, često, lako se vjeruje da je moguće, a ljudsku ljepotu može da učini neubjedljivom čak i oduševljenje, jer ne zna za mjeru. Znam da je nemoguće razdvojiti zlo i dobro, lijepo i ružno, ali je teško među njima uspostaviti odnos, biti pravedan. Nemjerljivo mala pomjeranja su dovoljna da se naruši istina. Da kažem da su ta petorica osjećala strah? ali ja to ne znam, mogu samo da pretpostavljam, a da pominjem svoj strah, to neću, mrzim ga, sve činim da o njemu ne mislim, da ga zaboravim.

Zamka je u svakoj riječi.

Hodam tmurnim ulicama po sitnoj kiši što sipi poslije sinoćnje košave. Noga, me nije prevarila, i sad me boli, ali nastojim da ne šepam, stajem na nju ravno, kao da je zdrava, pa se naviknem na tupo tištanje. Počinjem da šepam tek kad zaboravim na bol, a onda se opet ispravljam i koračam ravno, i tako se ja i moja noga nadmudrujemo, nastojimo da svako istjera svoje. Počecu da je mrzim, otkriva moju oštećenost. Ne priznajem joj pravo da zauzima najpovoljniji položaj, i ja trpim s njom, i nije tako strašno. Gore je tuđe sažaljenje.

Neću da mislim na nju, pa i ne mislim, oturujem je, zaboravljam, zapostavljam, a ona je često prisutna u svemu, u ružnom snu, u nezadovoljstvu koje s njom nema nikakve veze, u željama što se tiču sasvim drugih stvari, može da bude prepreka, zahtjev, prigovor, srdžba zbog neshvatanja, tjeranje inata. A možda joj pripisujem i ono što nije.

Zbog kiše ovaj bol, a opet je volim, tu kišu. Čizme su mi dobre, ne propuštaju vodu, po impregniranom mantilu od cerade šoboću kišne kapi kao po šatoru, ugodna svježina obliva mi lice. Mokra ulica djeluje intimno, osjećam je sasvim prisno, gotovo nekako saučesnički. Otvara se, zove, prima me, i ja koračam s nadom, sve u meni postaje opreznije, napregnuto. Nećemu idem u susret, nešto meni ide u susret. Nešto se u ovom trenutku dešava iza ovih pokislih zidova, iza zatvorenih prozora, hiljadu mogućnosti čeka da ja naiđem pa da se ostvare. Bez mene će propasti, ne samo za mene, ostaće neoplođene. Hiljade rascvjetalih želja čeka moju pa da ne budu više želje. Iako je teško što postoji bezbroj mogućnosti: koju ostvariti? za koju se odlučiti? zašto ijednu propustiti? i koja je naša? Ili je naša svaka, a jedna će se izdvojiti i potisnuti sve ostale. Postoji muka odlučivanja, kao i muka čekanja, a svijet je zatvoren i otkriva se tek kad uđemo u igru, kad ostvarujemo mogućnosti. Ni za jednu životnu stazu ne postoji vodič, svaka je neispitana, neponovljiva, zato je u životu avantura pravilo, a ne izuzetak, jer je putovanje kroz neispitane predjele, koje niko poslije nas ne može ponoviti, sve se staze potiru, uvijek nanovo se stvara nova konfiguracija, uvijek se ukazuje drugi pejzaž, druga klima, za svakog posebno. Zato moram da budem svoj vlastiti vodič, prvi i posljednji putnik na putu kojim samo ja mogu proći. Lako ću pregaziti opasne bujice ne gazeći ni do članaka, ili ću se udaviti u smiješnom potočiću, kao niko. Ali ne mogu da čekam, ne mogu da stojim, i sve ću vidjeti tek kad se desi.

Bol u nozi me ne zaustavlja, čak me opominje da sam mogao biti zaustavljen u nevrijeme, i da sam mogao i da ne krenem na put. Da se tako desilo, bilo bi sve u redu, ali kad već nije, draži me misao da je moglo biti, i sad se više ne bih određivao ni prema čemu. Kad već nije, evo me na mokroj ulici, gotovo pusto, ostavljenoj samo za mene, potpuno mi naklonjenoj, nosim u sebi osjećanje sigurnosti da će se jedna mogućnost ostvariti. Zato što to želim, što sam ispražnjen za sve osim za to htijenje, pomalo bolno i opasno, jer bi ostala teška pustoš u meni ako bi me želja prevarila.

Iza kišom opranih prozora male kafane sjede ljudi u zimskim kaputima, stari su i bezvoljni, čitaju novine ili mutno gledaju pustu ulicu, ponovo prelaze put koji su prešli, žaleći nemaju snage ni da žale - zbog svega što nisu učinili. Svejedno im je sad, i meni je svejedno, ne želim ih, ne mislim na njih mnogo, ne mislim ni na skorbu smrt što ih čeka, već na surovo a životno osjećanje vlastite snage i mladosti kojom nas i nehotice ispunjavaju.

Sredinom ulice prolazi četa naoružanih vojnika, i zastavnik što ide sa strane pozdravi me oštro. Misli da sam oficir. Smiješno mi je, ali odzdravim svesrdno, i osjećam da mi je ta mala naivna počast prčinila zadovoljstvo: vedar je i pun nade ovaj kišni dan.

Odnekud, sa visokih spratova, iza zatvorenih prozora, čuo se zvuk klavira, nevješt, neskladan, izvučen valjda dječijim rukama što su se mučile u prvim, beznadno dosadnim vježbama. Ali to je prvi put da u hodaњу gradom čujem klavir, i to me ispunjava čudnom radošću. Liči na proljeće, na odmržnjavanje, četiri godine je taj klavir ćutao, sad se javio ponovo, i baš sam ja svjedok toga malog dirljivog slavlja. Volio bih da je tako, neću da mislim da nije. Pa i da nije, ovaj izlomljeni zvuk, utišan kišom, djeluje snažno svojom običnošću. Protutnjale su oluje, ostali smo živi, zaboravljamo strah i trpljenja i djeca uče da sviraju. Učimo se ponovo da živimo. Nespretno u početku, ali željno i gladno.

Kad sam spustio oči pune kiše, kao da sam plakao, ugledao sam na drugoj strani ulice vrata od aluminijske i stakla, poznata odnekud, zbog nečeg važna. Na koga su me podsjetila onako sjajna i hladna? I odmah sam znao: Minja tu stanuje. Jesam li slučajno došao ovamo? Da li me zvuk klavira zaustavio pred ovom kapijom, ili sam ranije zastao, možda sam i ovom ulicom krenuo radi nje. Zaista nisam svjesno pošao ovamo, ali sam s uzbuđenjem mislio na njenu hipnotičnu ljepotu, možda je baš ona bila uzrok mog podignutog raspoloženja.

Otkrio sam je kao čudo, zaprepastio se, i ostao u nedoumici: držao sam je u zagrljaju, a ne znam da li me zapamtila, da li me primijetila čak. A možda je to samo ženski hir, način da me natjera da je razrešavam, i nije pogriješila ako je to htjela.

I njeni prozori su zatvoreni. Šta radi? Ako je ovo trenutak njene samoće, biće mi zahvalna ako pokucam na vrata, primiće me u svoju usamljenost da je uništi, dočekaće me radosna pogleda, ma za koga da je čuvana njena nježnost. Ali ako se začuđeno zagleda u mene, trudeći se da se sjeti ko sam, ako plane srdžba na njenom licu kad me se sjeti, ako čeka drugoga, neće biti veselo. Mogao bih i toga drugog zateći kod nje, i onda ću se naći u savršeno glupom položaju. - Prolazio sam ovuda - reći ću - pa svratih da vidim šta radite. Mladić će gledati odbojnim pogledom punim mržnje, i neće ništa reći. Ni ona neće ništa reći. Dopustiće, već sam to vidio, da svima bude neprijatno, i uživace na svoj čudan način, s prezrivim bijesom. Uostalom, neka bude i tako, moglo bi da bude zanimljivo. Praviću se da ništa ne znam o njima, da ništa neću da kažem o nama, i da je sasvim prirodno što sam došao. Volio bih da jednom budem bezočno drzak, i to bi moglo biti zadovoljstvo, mučno, ali jako.

Ušao sam u kapiju i odmah se osjetio nesiguran u vlažnoj hladnoći mermernog hola. Izgubila se zaštitnička prisnost mokre ulice, stupio sam u tuđi prostor, i moja oslobođenost se zatvorila. Sve što sam na kiši zamišljao kao moguću neprijatnost kojom se vrijedi poigrati, ovdje mi je djelovalo kao krajnja neugodnost kojoj izlažem i sebe i nju, nepriličnost koja će me učiniti smiješnim, čak i kad bih je zatekao samu. Uzalud se branim, ne bih mogao da budem drzak, vidjelo bi se da se prisiljavam, i mučilo bi me gore nego poraz. Ali znam, ipak, da je to izgovor za moju neodlučnost, za moje bezbrojne obzire, za strah od neuspjeha, znam da se to moja sujeta odupire, i zato hoću da sebe natjeram da, evo, baš sad učinim nešto ne sagledajući unaprijed sve prepreke, ne dopuštajući mašti da me uplaši. I uspinjem se uza stepenice, nagoneći se na svaki korak. Daleko je četvrti sprat, a već mi je muka od ovog bezvoljnog penjanja, sve mi izgleda glupo, a borim se da ne odustajem uvijek od svake mogućnosti pronalazeći hiljadu razloga da i ne pokušam.

Čuo sam korake uza stepenice, sitne, tankog zvuka, ženske. Brži su od mojih, umorio sam se, ne mogu da sakrijem šepanje. Ako se to ona vraća, biće glupo. Šta da joj kažem na hladnom stepeništu, u kratkom susretu? Ne bih mogao naprečac da objasnim zašto sam došao, ne bih mogao da je spriječim da mi se nasmije ili da me mimoiđe. Možda je i najbolje da je ne primijetim, tražeći tobože nekoga drugog.

Nisam je odmah prepoznao. Vidio sam da nije Minja, i to je bilo važno. Zapazio sam da je sitna, krhka, kao djevojčica, da je u crnom kišnom mantilu i crnoj beretki, da joj lice svijetli iz crnog okvira odjeće i kose, i ničim je ne obilježavam u sebi, drago mi je što je neko nevažan i neopasan, i što mogu nastaviti ali prekinuti svoje mučno penjanje, za koje više nemam nikakve volje.

Ali me djevojka u crnom mantilu uporno gleda, sa onom otvorenošću s kojom se u susretu očekuje riječ ili pozdrav, čak se i osmjehnula. Tad sam je poznao, po tom osmijehu koji sam upamtio.

- Jedva ste me poznali.

- Nisam očekivao da ću vas vidjeti ovdje.

Glupo je to što sam rekao: ni ona nije očekivala da će mene vidjeti, ni ovdje niti na bilo kom drugom mjestu, a ipak se sjetila.

Biće zanimljivo ako nam je cilj isti. Ali kakve veze može da ima ova udana djevojčica s rođenom heterom kao što je Minja? One su nespojive i teško ih je dovesti u ma kakav odnos koji bi bio razumljiv i logičan. Možda je rođaka? Ili počinje da uči u školi grijeha, a izgled će izmijeniti.

Ali ne mogu da pitam, ni da se vratim, idem na sreću. Vratću se kad ona negdje uđe. Odšepaću ovako do mansarde.

- Šta vam je s nogom? Teško idete.

- Zar se primijeti?

- Možda nije trebalo da primijetim?
- Umorio sam se, tražim jednog druga, izgleda da sam pogriješio.
- Sigurno ste ranjeni.
- Nisam.
- Uđite da se odmorite. Profesor je veoma jednostavan čovjek.
- Profesor? Čega?
- Klavira. Ovo je, zapravo, korektura proba. Radi koncerta.
- Vi ćete svirati na koncertu?
- Da. Natjerali su me. Uđite.
- Ne, hvala.

Začudena je mojim odbijanjem, ali me više ne poziva, izgleda da je ipak shvatila da otvorenost nije uvijek umjesna, i da je pogriješila što je primijetila moju bolesnu nogu.

Gledajući pred sobom zbunjenu, nježnu, nevjerovatno mladu, sa čistim licem na kojem nijedna briga nije ostavila trag, s očima čiji pogled nije zamutila strast, opet sam se sjetio onoga oronulog čovjeka na skeli, i njegovog očajanja što ide u rat, iako je to što ga je rat odvojio od ove žene najveća pravda koja se mogla desiti. Jedna neprirodnost je bar privremeno ukinuta, a ona, evo, hvala bogu, ide na časove klavira, i sasvim lijepo će se naviknuti da ga nema, a kad se vrati, još stariji nego onda na obali rijeke, ova šiparica će gledati očima koje će dotad valjda sazreti. Ne tiče me se ni ona ni on, ali se u meni buni nekakav zakon ravnoteže i, mada znam da ne treba, pitam je gotovo grubo:

- Zašto ste se udali tako mladi?
- Ja nisam mlada.

A onda se sjetila pravog smisla mog pitanja, pocrvenjela je, zbunivši se još više, nemoćna da se brani.

Pošao sam uza stepenice tražeći nekog ko ne postoji. Potpuno besmisleno, kao da će me vidjeti kako se vraćam, i kao da je to važno, i kao da se ikoga tiče što tobože tražim ili što zaista tražim nekoga ko, ipak, možda postoji.

A onda sam čuo njeno sviranje, daleko, utišano zidovima, ali me stizalo, ispunjavalo pustoš praznog stepeništa, obavijalo me, snažno, potrebnije od svega, značajnije od svih mojih traženja, ili je njihov smisao.

Nešto mi je govorila ta muzika, nešto je otkrivala, nešto je dozivala, ali nisam znao šta. Bilo je. kada? gdje? biće opet, moje je, ne mogu da mu nađem korijen, naći ću ga, sebe radi.

I dugo stojim nad ambisom stepeništa, slušam, začuđen.

8. NOĆ NADE

Zamišljam kako bi izgledalo da sam u ovaj prepun vojni restoran doveo Minju. Izmislio sam baš nju zbog njene spektakularnosti, zbog toga što bi svakom pala u oči. Sjedila bi ovdje sa svojom zlatnom kosom, sjajnom i uređenom, u lijepo skrojenoj haljini, koja bi sigurno otkrivala njen vrat od slonovače, bez ijedne bore, neopaljena suncem, našminkana, u svilenim čarapama, u cipelama s visokom potpeticom. Gotovo je toliko egzotično da ne mogu dokraja ni da zamislim na šta bi to ličilo. Na neprijatnost, na izazov. Uživljavam se, smjestio sam je na silu kraj sebe, na silu zbog svog otpora, i vidim da je mnogo pogleda upravljeno prema nama. Ona je žiža koja ih privlači, ne zato što je lijepa, već što nikako ne spada ovamo. Pogledi su srditi, tjeraju je, grde mene, ili su toliko začuđeni da je već smiješno. U početku mi je zanimljivo to negodovanje: bože, kako smo netrpeljivi, kako smo čisti, vrlo važno. Ali znam da bi i meni bilo neugodno.

A Mira sjedi do mene, niko je ne gleda, utopljena je u sivožutu masu uniformi, jednaka sa svima, ne izaziva pažnju jer nije izazov, lijepa bez sjaja, bez ikakva ukrasa, s težnjom da bude što bezličnija u izgledu, ponosna što se odrekla preimućstva koja bi mogla da ima, nepotrebna su joj. I mislim: koliko će još vremena rat živjeti u nama i nametati nam svoje zakone? Jer i ja volim što je ovako.

Duško pokušava da bude veseo, ali ne uspijeva. Nešto se čudno dešava s njim, a ne usuđujem se da ga upitam, dosad nije bilo potrebno da ga pitam, možda mi ne bi ni rekao, a možda bi me opteretio nekom svojom mukom u kojoj mu ne bih mogao ništa pomoći.

Šestan je uvijek isti, uravnotežen i dosadan. Priča kako je dobio divnu garsonjeru, na divnom mjestu, i sve mu je u životu divno, da se čovjeku smuči. Zadirkuje ga da treba da potraži i divnu ženu, a on ne odbija, kaže da će i to biti.

Pomalo je prazno i mučno, liči na porodični izlazak u kafanu subotom uveče, s tačno isplaniranim skromnim iznosom troškova i zadovoljstava, s unaprijed utvrđenim okvirom vremena u kojem ta nevelika zadovoljstva treba da traju, s licem spremnim na ljutitu grimasu za sve one koji bi prešli granicu ubitačne odmjerivosti i čuvanja uškopljenog dostojanstva koje će nam biti potrebno za nešto u životu. I nehotice stavim prst na rub čaše i naglim pokretom saspem je u stotinu krhotina, a onda opet mirno sjedim, kao da je bilo slučajno. Mira je vrhom prstiju sasvim lako dodirnula moju zgrčenu šaku umirenu na stolu, kao u igri, bez veze s razbijenom čašom, a znam da je razumjela. Duško me gleda sa zabrinutim osmijehom, i ja sam njemu tajna. Samo Šestan ništa ne vidi, razveselila ga moja nespretnost i podsjetila na davno vrijeme, sasvim davno, bio je tada nezreo, glup, ponekad je znao u kafani da razbije po neku čašu, a ja sumnjam da mu se to ikad dešavalo, ne zato što je to nešto lijepo i pametno i zanimljivo, već što on sigurno nikad nije bio nerazuman, pa čak i u laži je oprezan, pazi da se ne povrijedi suviše, da ne ostane ružna slika, zato sve premješta u davno, sasvim davno vrijeme, u neki neutralni pluskvamperfekt koji ne može da baci sjenku na njega, pogotovu što se to dešavalo samo ponekad, a bio je zelen, politički nezreo, davno, vrlo davno. A kad je Mira rekla da krenemo, sigurno s namjerom da zaustavi narastanje mog neraspoloženja, Šestan je predložio da pođemo kod njega na kafu, nije još sve uređeno kako treba, ima samo dvije šoljice, ali snaći ćemo se, a bilo bi mu drago, htio je poslije da nas pozove na naselje, ali može i ovako, čak je, možda, i bolje. Spasao nas je Duško. Mirno, i bez osmijeha koji bi nam davao na znanje da sve razumije i da nam čini uslugu, zamolio je Šestana da ostane s njim, htio bi nešto da ga pita. Šestanovo lice nije ozarilo saznanje, ostalo je blaženo zadovoljno iza nas, a ja sam mislio šta će ga Duško pitati, i koliko će trajati to mučenje koje je preuzeo dobrovoljno, štiteći nam odstupnicu. Bio je veseo kad smo odlazili, kao da mu pričinjava veliko zadovoljstvo što nas se oslobađa.

Kiša još sipi, ulice su vlažne, oko nas je vještiji mrak, pored zidova prolaze samo sjenke, a ja ne smijem da je uhvatim ispod ruke, zbog nje, zbog uniforme, zbog drugih, i odavno već tako, i mislim kako postajemo licemjerni u ime nekakvog višeg smisla, a ne znam da li je to dobro ako je i potrebno. Unakazićemo se u ime tog višeg smisla, stvarno ili prividno poštujući strogi ratni moral. I uhvatim je za ruku željno, ne opire se, dani su prošli a nisam se usuđivao da išta ubrzam, pamtio sam njen hladni mir kojim se brani smiješeci se.

Napredujemo, postala je povjerljivija, ismijavam je u sebi, za godinu-dvije postaćemo još prisniji.

- Nervozan si večeras.
 - Jedva sam čekao da iziđemo.
 - Zašto?
 - Želio sam da budemo sami.
 - Zašto nisi rekao?
 - Znaš to i da ti ne kažem.
 - Ponekad volimo da čujemo i ono što znamo.
- Glas joj je dubok, tih, drukčiji. Razmekšali su je ova noć i vrijeme što je prošlo.
- Šta si radio danas?
 - Lutao po kiši, sjedio u redakciji i mislio na ovaj sastanak s tobom.

Nisam lagao. Povjerovao sam u to i prije nego što sam rekao. Sami smo u obespokojavajućoj tami, a preda mnom je duga noć u vlažnoj hladnoći hotelske sobe, i iznenadna provala nježnosti je strah od samoće. Istinita je čak i da je obuhvatila cio današnji dan, bila bi istinita i da je obuhvatila cio život. Sav moj nemir uhvatio se grčevito za ovaj trenutak i isključio sve što je ikad bilo. Nisam više mislio kako se otkrivam, sad to nije bilo važno. Želio sam da lutamo kroz noć, da ćutimo, ali da se osjećamo jedno uz drugo.

- Hoćemo li kod mene na kafu?
- Nije ti nezgodno?

Zašto sam izazivao sudbinu?

Drugarica s kojom je stanovala otišla je s majkom u unutrašnjost po neke stvari.

- Kad se zatvara kapija?
- Imam ključ.

Ušao sam u stan čudno smiren, gotovo odsutan, i kao da je neko drugi skinuo mantil i objesio ga na čiviluk u malom predsoblju, kao da je neko drugi sjeo u fotelju i smijao se i pričao, a ja sam ga posmatrao čudeći mu se. Čudeći se i njoj, jer je i ona bila mirna, lako i s osmijehom govorila o zajedničkom domaćinstvu u kome žive tri žene, prisno me nudeći kafom, ne pitajući zašto odbijam kad sam radi kafe i došao. Sve je izgledalo toliko obično da je bilo neprirodno.

A kad se iz druge sobe vratila u dugoj kućnoj haljini što je savršeno uobličila njenu zrelu vitku figuru, ja i onaj drugi smo se spojili. Gledao sam je zadivljeno, onako kako je sigurno i očekivala, tek malo pretjerujući. Ovo je njena četvrta promjena, četvrti oblik u kome se javlja. Dokle? pitam je.

- Koji ti se najviše sviđa?
- Ovaj.
- Smiješno se osjećam. Treba da se naviknem
- Treba da se navikneš na ono što je prirodnije i ljepše?
- Zavoljela sam uniformu.
- Ovako izgledaš nježnija.
- Trebalo je onda da pođem u rat u ovome.
- Zaista! Divno bi bilo.

I smijem se od srca, dječaćki razdragano izmišljam kako bi izgledala u ovoj dugoj haljini u borbi, prelazeći rijeku, gazeći snijeg, i odjednom začutim i zagledam se u nju kao da je prvi put vidim.

- Lijepa si - šapćem kao molitvu.
- Nikad me nisi vidio?
- Nikad te nisam vidio.
- Ni na brodu?

- Ličila si na sebe, ali nisi bila ti. Prvi put te gledam, i ne mogu da dođem sebi. Krila si se od ljudi, a sad si se meni otkrila.

Bože, kakve gluposti čovjek govori ponekad, nešto namjerno, nešto nesvjesno, osjećajući da mu trenutak prisnosti dopušta da ne bude oprezan prema sebi. Ali taj osjećaj vara, trenutak prisnosti je želja, drugi ga ne prihvata.

Mirno je odbila moje pružene ruke, ne ljuteći se, ne igrajući se. Neuznemirena, odvratno sigurna u sebe.

- Rano je - šalila se - vidio si me prvi put. Sjedi ovdje, skuvaću čaj i pričaćemo. Voljela bih da imam čajnik, nabaviću ga, sigurno.

Ustao sam i uhvatio je za mišice, po drugi put danas. Jutros sam htio da je uvrijedim, a sad nisam mislio ništa, bio je to nagao, grub gest, uvrijeđenost, želja da je podsjetim na sebe, da je osujetim u namjeri da sa mnom igra igru lijepog prisnog drugarstva. I kad sam htio taj surovi stisak da opravdam, da popravim, da mu dam ljepšu završnicu zagrlivši je, s njenog lica je nestao osmijeh i javio se onaj uzdržani srditi mir koji me zbunjivao.

- Nemoj to da činiš - rekla je tiho. - Ne podnosim grubost.

Trenutak me dijelio od pravog nasilja, koje bi me ponizilo i zbog koga bih se grdno kajao, ali mi je u tom kratkom času bilo neophodno potrebno, zadovoljilo bi moje užareno osjećanje uvrijeđenosti i umirilo krajnje eksplozivnu napregnutost. Docnije, dok smo sjedili na kauču, slušajući umirujuće predenje vode na rešou, drago mi je bilo što nisam učinio ništa što bi uvrijedilo i mene i nju, priznao sam da ima neke naivne ljepote u tihom povjerljivom šaputanju, ili u ćutanju, dok se osjećamo blizu jedno uz drugo, blizinom koja nije dodirivanje, možda je mjesecima i godinama sanjala o ovome, i sad je osluškivala to svoje dugo željenje, uživajući u njegovom ispunjavanju. Dopustio sam da budem sredstvo, da se posluži mnome, pa i kad me savladala njena ganutost zbog ovoga tužnog nadoknađivanja, kad sam mu se i sam prepustio, znao sam da u meni još tinja misao o njenoj krivici, potisnuta i prigušena, i zato će živjeti duže nego da je izbila u bilo kom obliku. Sjećao sam se njenoga mirnog srditog lica i tihog glasa kojim me podsjećala da je ne mogu savladati ako to ona neće, i zaustavljao sam se u pričanju, čekajući da to tuđe lice iščezne. Tad sam bio ljutito svjestan da sam i u tom času povjeravanja samo sporedni dio njenog života, da sam uplaniran u ovo njeno obeštećenje, a onda sam se tješio gorkom mišlju, koja je počela da me progoni, da je svako nužno zatvoren u sebe, da je potpuno saživljavanje nemoguće, i da je na kraju krajeva glupo žaliti zbog onoga što je određeno samom prirodom stvari. Koristimo tuđi zaborav, tuđu spremnost da nas primi onoliko koliko može, tuđu i svoju želju da se prevarimo. Poslije sam opet zaboravljao taj zakasnjeli, pubertetski nihilizam i predavao se uživanju približavanja, premošćujući prazninu između sebe i nje, ne znajući da praznina i postoji. Pričao sam joj o pećini u koju sam bio zazidan. A o čemu sam drugome i mogao da joj pričam u tom času! Htio sam da joj otkrijem ono što krijem od drugih, ali sam pomišljao i da je kaznim za njenu uzdržljivost. Ali je ta namjera, i svaka namjera, ubrzo zatrpana navalom sjećanja. Razoružalo me to sjećanje, povuklo potpuno u sebe, odvojilo od nje i od te sobe, i, mada sam bio svjestan da me sluša, da se utišava sve više, podstičući me, nisam želio ništa drugo nego da kažem, da kažem već jednom sebi, i njoj, kad je već tu, a dobro je što je tu, kako mi se desilo nešto zaista neobično, i teško. Pokušavao sam da sam sebi mirno objasnim to bolesno snobunovno prenošenje stvarnog straha iz kratkih trenutaka svijesti u duge časove užarenih halucinacija i vraćanje halucinantnog iskrivljavanja svega u stvarni svijet, krajnje osjećanje izgubljenosti, jer je od života ostala samo panika da ga neće biti, a neće ga biti na neki strašan način, ili će ga biti, a to je još gore, jer su ljudi konačno izdijeljeni, a usamljenost nikad nije bila užasnija. Pokušavajući da kažem, djelomično sam ponovo doživljavao to stanje bolesne nebuloznosti, ali sam bio svjestan da ne mogu da objasnim tu potpunu sigurnost da će se desiti nešto strašno, i svoje divlje nemirenje, tu paniku pred nevidovnim zlom, i svoju bolesnu čežnju za životom što se gubi, sav taj košmar za koji nisam nalazio riječi, jer je i doživljaj bio izvan običnog iskustva, suviše s onu stranu svijesti. Htio sam sve da kažem i radi djevojke što je pažljivo slušala, uživljavajući se u moj položaj onoliko koliko je mogla, ali mi je odjednom palo na um da njoj nije ni potreban tačan izraz ni anatomija mog trenutnog osjećanja, već samo povjeravanje, oslanjanje, dizanje brana pred trenutkom bliskosti, ispunjavanje jednog osjećajnog rituala, prinošenje žrtve svojim otporima i predrasudama, obasjavanje stida ljepotom približavanja. Zato zastanem i pomislim cinično: je li dovoljno? je li ljubavni protokol ispunjen? da li sam pričešćem ispovijesti očišćen za slobodu dodira? Ali taj cinizam je samo odbrana od uzbuđenja, jer sam ganut njenim izrazom saučešća i patnje. Izgleda da je od mog mucanja shvatila više nego što sam pretpostavljao, ili je ono u njoj pokrenulo bogzna kakva sjećanja, ili je željela da samu sebe dovede u to stanje raznježenosti, čak su se i suze pojavile u njenim ozbiljnim očima, i ja sam joj zahvalan što ih istiskuje ma na koji način, jer me oslobađa napetosti. Poljubio sam joj slano vlažne očne kapke, a onda sam prestao da držim na oku i sebe i nju, i sve je odjednom postalo lakše.

Ležao sam poslije na kauču osjećajući je tihi i predanu uza se. Tmula mi je ruka pod njenom glavom, njena rasuta kosa mi je smetala, osjećao sam tešku toplotu duž bedara gdje me je dodirivala. A nisam htio da se pomjerim da je ne bih probudio. Ne iz pažnje. Da ne progovori.

Slabo mrtvačko svjetlo kroz žaluzine, isprugano lelujanje rasplinutih sjenki, sumoran pisak lokomotive u ravnici, štropot lanaca i čekrka u pristaništu. I praznina u ovoj omamljujućoj polujavi, u noći bez tišine, u šumovima bez snage. Mislio sam da će život biti vedriji.

Čime sam je probudio? Nespavanjem? Prazninom što me iscrpljivala? nemirom? Pazio sam da se i ne maknem, a ona je, eto, budna.

- Ne spavaš?
- Ne.
- Da zapalim svjetlo?
- Ne.
- Hoćeš li cigaretu?
- Molim te.

Pušili smo razgorijevajući dva odvojena žiška u polumraku. Uzela je moju ruku i pepeo cigarete stresla u pepeljaru koju je držala na trbuhu. Stvarima se pomagala da obnovi nježnost.

Ćutala je i disala tiho. Bilo je očekivanja u tom pritajenom disanju. Nešto je htjela.

Hoće li naići osjećanje pustoši?

- Boli me noga.

Ne boli me noga, a volio bih da boli, da me savije u grč. Osjećam potrebu da se žalim, da govorim kako mi je teško, a ne mogu da se pretvaram. Srećom, ona mi vjeruje i bez naročitog uvjeravanja, na običnu riječ. Kažem: srećom, zato što ne moram suviše da se bakćem oko laži, ali to nije nikakva sreća.

Ne znam šta se dešava u njoj, ne znam šta joj je donijela ova noć koja je mene prevarila. Upitao sam je:

- Šta si očekivala od ove noći?
- Ne znam.
- Nekog si se sjećala čuteći maloprije.
- Prve godine rata poginuo je čovjek koga sam voljela.
- Poslije si otišla u borbu?
- Da
- Radi njega?
- I radi sebe.
- Nisi mislila na ljubav?
- Mislila sam na njega.
- Do večeras?
- I večeras.
- Upoređivala si nas?
- Pomirila sam vas. On je prošlost, bivši dio mene. Nikome ne smeta.
- Godinama si čuvala tu mrtvu ljubav. Do večeras. Sigurno si mnogo očekivala od ove noći, dugo si čekala.
- Da.
- Je li te iznevjerila?
- Zašto bi me iznevjerila?
- Bojim se da ću ti ostati dužan nježnost koja ti je potrebna. Bilo bi mi žao.
- Možda treba da se naviknemo jedno na drugo.
- Sigurno.

Surovo je da joj otkrivam svoju nejasnu misao. Ovo je za nju noć nade, ne vjeruje joj suviše, ali se drži za nju, i ne treba da je odmah ranjavam. Prisiljavam i sebe i nju da zaboravimo sjenku što se javila, mrtvom rukom prelazim preko njenoga mladog tijela što se ne brani, i osjećam se kao da činim prestup, jer me ne opravdava želja.

Laž je nekorisna, suviše smo trepetijivi večeras.

Upalila je svjetlo. Zaboljele su me oči od oštih bridova predmeta što su se naglo ukazali.

- Što će ti svjetlo? Biće gore.

Ugasila je bez riječi.

Bio sam razdražen. Ljutila me ta njena prilagodljiva poslušnost, njena spremnost da ne protivrječi, samo da zadrži bilo šta od noći. I to njeno ćutanje iz kojega su kuljale riječi. Pratio sam ih u njenim mislima, kao da sam nekim svojim unutrašnjim prijemnikom hvatao njeno negodovanje, pitanje ili tješnje, uvredljivo i nepotrebno. A onda sam pomislio da joj svojim držanjem dajem pravo na to i osmjehnuo sam se na silu:

- Odvikao sam se da spavam dugo i čvrsto.

I odmah se pokajao. Je li to ličilo na žalbu? Tražim li milost?

Okrenula se prema meni. Uplašio sam se: ne bih mogao podnijeti njenu nježnost u ovom času. Ali ona je rekla:

- Da pređem u drugu sobu?

- Ne, zašto?

Iznenadilo me to pitanje, možda zato što sam očekivao lažnu pažnju, neiskren poljubac, utjehe, milovanje za zaborav, a osjetio sam spremnost da učini sve što hoću. Zbog tih riječi u kojima sam čuo odjek gubljenja, za koja je i ona znala, i zbog tihog nenametljivog razumjevanja, nestalo je u meni otpora.

Naslonio sam obraz na njeno golo rame i osjetio kako me obuzima nježnost zbog utješnog mirisa kojim me zapahnula topla koža, zbog mekog pokreta kojim je obuhvatala moju glavu, zbog nje cijele, žive, predane, što je zaboravila svoju prevarenost i čekala me rasutog da me sastavi, da mi nježnošću odgovori na mržnju, koju nije mogla da ne osjeti.

9. SJEĆANJE

Oblaci i kiša, daljine izgubljene u sivilu, hladnoća i vlaga na ulicama, smradna studen u hotelu, živo osjećanje nezadovoljstva u meni. Sve pobjede trebalo bi odgađati za proljeće.

Sređujemo se, upisujemo u knjige.

Kad si rođen, gdje si rođen, zašto si rođen, jesi li ranjavan, jesi li živ, imaš li svjedoke, kakva si odlikovanja dobio, zašto si dobio, zašto nisi dobio, kakve si škole završio, šta te naročito zanima. Ništa, nikakva, nisam.

Svi činovnici imaju sređene podatke, sređen život, sređene želje. Zapiši i ti svoje, registruj se za mir. Zapisujem, ali ništa ne sređujem.

Ležim u hotelskoj sobi, gledam u prljavu tavanicu, slušam kako pada uporna jesenja kiša, i vjetar zviždi, predsnježni, mislim na vatru u našoj kući, radovao sam se kad se palila u kasnu jesen, vezala me nekom naročitom toplinom koju još pamtim, slušam korake u ovom četvorospratnom mišnjaku, ljudi nekud idu, vraćaju se, žure, vidim ih iz svoje nesabrane daljine, kao mrave, i znam da bi trebalo da se i ja priključim, da budem užurban, da nekud odlazim, da dolazim, da se oko nečega trudim, a ne da buljim ovako u tavanicu, u prazninu. Ali ne mogu.

Gledam kroz prozor i nastojim da ne mislim na nerješljive stvari, ali ne mogu da se oslobodim tereta što me tišti.

Smeta mi i uporno kuckanje Jovanovićeve mašine, a možda još više njegov automatizovani ritam, neljudski, neprekidan, uprkos kiši i zamagljenim vidicima, uprkos stalnim ulascima i izlascima, uprkos svemu. On razgovara pišući, odgovara i pita, smije se, ali prsti mu ne prestaju da skaču po tipkama, nižući riječi i rečenice, i znam da članak neće biti loš, ima neke svježine u tom čovjeku od rutine. A ja se nerviram, mučim, smeta mi sve oko mene, užasava me brzina, sve mi ovo liči na nasilje, na prisilan rad, i kad je meter ponovo zamolio da požurim, odgovorio sam da me pusti na miru, neka radi što hoće. To isto sam ponovio i glavnom uredniku kad se javio, i ljut na meterovu prijavu, dodao da nisam automat i da đavo nosi ovaj ludački posao.

- Gdje si zapeo? - pita Jovanović vedro.

- Još u materinoj utrobi sam zapeo.

- Sjajno! - smije se on. - Znaš li kako si duboku misao rekao. Hoćeš li da ti pomognem?

- Ne treba, hvala.

- Hvala i tebi.

Zazvonio je telefon. Javio se i, oprezan, poklopio šakom slušalicu:

- Ženski glas. Tebe traži.

- Nisam ovdje.

Odgovorio je kako sam rekao, uvjerljivo kao da je istina. A onda je stavio hartiju u mašinu:

- Diktiraj!

- Potpuno sam prazan.

- Uzjaši na frazu za početak. Ako ti se probudi duh, izbrisaćemo je. Dakle? „Veliko vrijeme u kojem živimo?“ „Dramatični događaji čiji smo svjedoci?“

- Idi do đavola. Zamrziću te zbog plemenitosti.

- Dobiću oreol, kao Čapekov činovnik. Onda? Nemaš ništa bolje?

Kad je članak bio gotov, sam ga je odnio, i objasnio mi jednostavno:

- Ne volim gužvu. Dobro bi bilo da se javiš glavnom.

- Neću.

- Griješiš.

- Svejedno.

- Izvini se. Reci tri lijepe riječi, ništa te ne staje.

- Mijenjaću mjesto, izgleda.

- Radije promijeni sebe. Suviše si inteligentan da bi udarao glavom o zid. Evo.

Pružio mi je slušalicu okrenuvši broj.

- Reci šta bilo: izvini, stari, znam da nisi sitničav, ti bar znaš šta je nervoza kad se piše.

U slušalici se već čuo dubok trom glas.

- Izvini - rekao sam stideći se sam sebe - ti bar znaš šta je nervoza kad se piše.

- Naravno, u redu je - rekao je duboki glas vedro.

- Užasno - kažem Jovanoviću spustivši slušalicu.

- Zašto užasno? Ljudi smo. Eto, ti se zgražáš, a nisi ni osjetio kad si progutao mamac. U početku si bio odbojan, spreman na otpor, a onda si se primirio. Zašto? Sjećaš li se šta sam rekao? Ne? Toliko ti je normalno da nisi ni primijetio. Rekao sam: suviše si inteligentan da bi udarao glavom o zid. To te je smirilo.

- Gluposti!

- Možda i nisu sasvim gluposti. Mala dražkanja, sitna podilaženja sujeti djeluju odmah, kao aspirin, jer su pipci samoljubljiva na samoj površini, spremni na svaki doticaj. I toliko smo prirodno sebi ljubivi da nam izgleda normalna svaka pohvala. Rijetko će nas koja iznenaditi. Čak i ljudi pametni, kao ti i ja - sigurno ne misliš da nismo pametni - uletjećemo u tu zamku koju nam sprema naša priroda. Priznaj da se nisi pobunio ni na ovu drugu pohvalu, iako sam te upozorio, jer je servirana u drukčijem obliku. Od dobrog si štofa, ali suviše izravan, bez oklopa, neprilagođen. To je naivno, opravdava te donekle što si neugodno svjestan svoje vrijednosti i zato nećeš da se podešavaš, nećeš nikog da upozoravaš na sebe drukčije nego vrijednošću. Glupo! Glupo! Tvoja vrijednost može doći do izražaja samo ako se ne onemogućiš, ako i drugima priznaš vrijednost, makar i bila manja od tvoje. Imam li pravo?

- Ne znam, vjerovatno.

- Naravno da imam pravo. Može se čak reći da je gotovo društvena obaveza da budeš prilagodljiv, bar onoliko koliko ti dopušta tvoja poštena priroda i tvoj ponos, inače ćeš trošiti svoju energiju na nepotrebne sukobe, umjesto da učiniš nešto korisno. A siguran sam da si sposoban za ono što će te izdvojiti, jer si kulturni, osjećajan, hrabar u onom najljepšem smislu - da ne budeš kao drugi.

- Pretjeruješ.

Nasmijao se:

- Pretjerao sam ja odavno, a ti si primijetio kad sam postao nestrpljiv.

Gledao me pametnim očima, bez likovanja, ne tražeći ni potvrdu, ni odricanje, toliko je bio siguran. I s razlogom. Začudila me ta ekshibicija, izvedena bez napora, jer stvarno nisam primijetio da se igra mnome: činilo mi se samo da me odlično poznaje, ništa više. A on me obrađivao kao opšti slučaj, i to mi je izgledalo nevjerovatno.

Smiješio se:

- Šta je? Krivo ti je što si nasjeo? Smeta ti što si kao ostali? Ne uzrujavaj se suviše. Ti si početnik, svjež, nedopečen. A vještina prilagođavanja može da bude uobličena do savršenstva i da prevari i vještije. Ponekad, najčešće, dovoljna je najizravnija pohvala, ali je neki put potrebno zavarati pažnju osjetljivijih. Čime? Običnim smicalicama. Opštim razmatranjem, koje mora biti ubjedljivo, pažljivim negiranjem, čak i prijekorom, paradoksima, smjelim tvrdnjama koje zaokupljaju pažnju, a na sve to, kao so, tobože usput, prostorno gotovo neznatno, nevažno na izgled, jer nije predmet razgovora, priznanje, pohvala, prefinjeno, neuvredljivo dražkanje sujete, bez insistiranja, kao s izvinjavanjem.

- Zvuči fantastično!

- Čak kad se neko i suprotstavi tom načinu, to je samo dobar ton, osiguravanje koje preduzimaju oprezni, pobuna tobožnje ili stvarne skromnosti, ali nikad istinsko odbijanje. Ostaće klica u čovjeku, ostaće vjera, prirodna, svačija, da mu je vrijednost priznata. Poneki ljudi, naviknuti već na takav odnos, postaju otporni, imuni na uobičajena sredstva, nisu dovoljno nadražljivi, zato treba izmišljati tananiju nijansu, tražiti rjeđi mamac, možda sigurnošću stava uz puno poštovanje, zahvalnošću zbog ispravljanja svojih zabluda, tobože nesvjesnim podražavanjem...

- To je prava enciklopedija zla! Nikad nisam čuo toliko pametnih savjeta za nevaljalstvo.

Zašto nevaljalstvo? To je umjetnost življenja, način da budeš nezavisan, čak i nadmoćan. Zašto se smiješ?

- Ne vidiš da si uletio u zamku?

- Da. Ulovio si me. Priznanje maskirano zgražavanjem. Lukavo smišljeno, dobro učiš. Ali to je samo dokaz da imam pravo.

- Onda se borimo protiv zla, moj Polonije.

- Amin.

- Da li i ti činiš tako kako govoriš?

- Lijepo pitanje, dokaz poštenja i naivnosti istovremeno. Da činim tako, ne bih sjedio u ovoj nadničarskoj sobici, bez tepiha i bez zavjesa, bez novca i bez poštovanja. Samo ponekad, iz zadovoljstva ili iz osvete, da se zabavim ili da se odbranim. Bez sistema, bez prave namjene, prosto amaterski.

- I zbog toga neka ti pomognu bogovi prošlosti.

- I neka nam oprostite bogovi prošlosti i sadašnjosti što se prošlost vuče za nama kao magla. Moja logorska za mnom, tvoja ratna za tobom. Ja sam žrtva bez zasluga, ti si pobjednik bez priznanja. Ja dobijam, ti tražiš. Mene je logor učinio skromnim, tebi su rane probudile glad za životom. Sam ćeš je zadovoljiti. Zadovoljićeš prošlost, zatrpavaćeš je, jer je suviše živa u tebi.

- Pogađaš iz karata, ili nešto znaš?

- Pazi, to je priznanje.

- Mnogo me se tiče.

Njegove zelene oči utonule u duplje posmatraju me s ravnodušnom vedrinom.

- Počinje da me zanima šta te se tiče. Ne mogu da sagledam šta je u tebi sigurno. Ravnodušnost nije, ne bi bio toliko razdražljiv. Nije ni grubost, ne bi se mučio u sebi. Nezadovoljene ambicije? Ne, drukčije bi se ponašao. Ne prilagođava se, to vidim, i nečemu prkosiš, i to vidim.

- Htio bi da sviraš na fruli moje duše, Polonije? Neskladne bi zvuke izmamio.

- Obuci se bar. U velikom magacinu možeš uzeti sve što ti treba.

- Ništa mi ne treba.

- Zažalićeš.

- Svejedno. Do viđenja.

- Već izlaziš? Šta ću reći ako te neko bude tražio?

- Šta ti prvo padne na um. Reci da sam skočio kroz prozor.

- Bez poruke?

- S porukom: uzmi sve što budu namijenili meni, priznanje, posao, grdnju.

- Hvala.

- Jesi li dobio akontaciju? Smiješno, u džepu mi je nešto kao prva plata.

- Nimalo nije smiješno.

- Da ti ostavim i svoj dio?

- Zašto?

- Pašću u iskušenje da pijem.

- Stvarno?

- Ma ne. Ne treba mi, ništa ne plaćam, šta će mi?

Stavio sam novac na sto. Imao je troje djece. Gledao je u novac i u mene. Bio je zbunjen. Znam da mu je potreban, ali ne pruža ruku. Ispalo je ružno, izgleda. Žao mi je.

- Vратиćeš mi - kažem. - Vратиćeš, poslije.

- Pa da, vratiću, naravno.

Njegova zbunjenost raste.

- Šta je? - kažem nervoznije, ljut i na sebe i na njega. - Da sam ti tražio novac, ne bi se čudio, a kad ti nudim u zajam ono što mi ne treba, ne možeš da dođeš sebi. Ne misliš baš najbolje o ljudima.

- Nije to, ne znam.

- O brate, doveo sam u glup položaj i tebe i sebe. Oprosti. Šta da radim sad s tim đubretom? Da ga bacim?

- Ne, zašto? Vратиću ti.

- More, neka ide s vragom. Preznojih se.

Nasmijao sam se s olakšanjem. Tih nekoliko trenutaka osjećao sam se strašno, kao da sam bez razloga udario slabog čovjeka.

Nasmijao se i on. Ali bez snage, bez one svoje ravnodušne vedrine.

- Čudan si ti čovjek - rekao je zamišljeno - jasan na izgled. Ali nije to važno. Važnije je što sam bio jednak s tobom, a sad nisam.

- Zašto, zaboga?

- Ne znam.

- Idi do đavola.

Civil u vojničkoj uniformi, hibrid, ništa. Ličim sam sebi na seljaka što se poslije rata dugo ne odvajava od vojničkog koporana, a onda ga stavlja u sanduk, za uspomenu. Hvala bogu, ja nemam ni sanduka.

Nemam ničega, čak ni želje da imam. Ne odlažem ni za poslije misao da ću imati. Još sam vojnik: ničim se ne opteretiti, ničim se ne vezati. Ptičja lakoća u tom sanjarskom osjećanju svoje potpune slobode, da umrem i da nemam, i ne misleći o tome, kao o disanju.

Skinuću jednom uniformu, ovo prelazno stanje neće trajati, vječno. I biću nešto drugo. Ma šta bio, ma kakav bio, biću nešto drugo. Ne zbog uniforme, naravno. Sad sam vezan za nju na čudan način, postala je koža određenog čovjeka koji je živio samo jedanput. Skinuću kožu, možda neću ni osjetiti.

Gledam se u izlogu: izdužena prilika u ružnoj kišnoj kabanici, mršava glava s upalim sljepoočnicama, nespretne opuštene ruke, sumoran izgled, sve loše sastavljeno.

- Jesi li ti to, vojniče? - pitam sam sebe.

- Da. Pa šta?

- Ne izgledaš baš slavno.

- Vrlo važno.

- I ja kažem.

Onda popravim šajkaču, zategnem kabanicu, duge ruke uguram u džepove.

- Isprsi se malo - velim. - Nasmijaše se.

- Kome?

- Svejedno. Eto, sad nije tako strašno.

- Nije.

Smiješna je ta mala sujeta. Baš me briga kako izgledam. Zašto je to važno. Ali eto, važno je zbog nečega.

Izlog pred kojim stojim pripada jednom komisionu. Sve ostale radnje su gotovo prazne, rat je sve istrugao, sve odnio, a ovdje je obilje, pristižu ostaci bogzna čijeg bogatstva i uspomena. Iza stakla su poređani srebrni svijećnjaci (ako se ima šta, može se ručati i bez njih), starinski sateći od zlata, prstenje, tanjiri, ikone, slike, u radnji su čilimi, namještaj, ogledala, sve sačuvano od bombardovanja za kukuruzno brašno na kraju rata. Nije loše. Šta rade oni koji nisu sačuvali ili nisu imali?

U radnji pred tezgom sitna žena pokazuje nešto trgovcu. Njega vidim s lica: učtiv, hladan, uvredljivo nezainteresovan. Pospana izraza, budan samo iz obzira prema ženi, on kaže nešto, sigurno cijenu onoga što ne vidim u njenim rukama, ali kaže tako kao da to čini nje radi, da joj učini uslugu, iako mu to nije potrebno, iako je o tome dosadno i razgovarati. I ćuti, čeka. Žena gleda u ono što nudi, i ona ćuti, zaprepaštena valjda trgovčevom ponudom, nadala se da će dobiti mnogo više i sad misli šta da radi, da da budzašto ili da se vrati, a možda je i precjenjivala neku svoju uspomenu, ili se s njom praštala, posljednji put, prije nego što je preda u tuđe ruke. Rastani se, mala zbunjena ženo što ti vidim samo uska leđa u crnom, rastani se od tog znaka nečije pažnje. Sačuvaj sve u uspomenama ako si stara. A ako si mlada i lijepa, zašto su ti potrebne uspomene?

Poslušala me i pružila trgovcu crnu kutijicu koju je donijela sa žaljenjem a predala s ogorčenjem.

Odvojio sam se od izloga nezadovoljan. Ne volim poraze, pogotovu kad ih nevolje učine neizbježnim. Nadao sam se, ipak, da će se sve nekako ljepše svršiti.

Došao sam do ugla i okrenuo se: žena je izlazila iz radnje. Bila je mlada, u crnom mantilu i crnoj beretki, ličila je

ne, nije ličila, to je ona, udata djevojčica, žena umornoga četrdesetogodišnjeg starca što u mom sjećanju još sjedi uz vatru, na obali rijeke u mračnoj noći. - Imam ženu - uzdisao je - ostala je sama, htio bih da joj pišem.

Njemu je to bilo potrebno, ne njoj.

A možda je i njoj potrebno: ne smiješi se, hod joj je nespretn, kao da je nesigurna u svoje tijelo, nesigurna u sebe usamljenu. Djevojčica kojoj rastu grudi, i koja se krije stideći se tuđih pogleda, ide na čas klavira. Ušla je u kapiju stare kamene zgrade.

Širok hol, prostrano stepenište, korak zvonko odjekuje, praznina ga prima i prenosi pod hladan svod, polutama, mrtvi luksuzni lusteri, nestvarno sjećanje na život prije rata, znam tačno gdje sam posljednji put stajao s Lilom izdvojen iz bučne gomile mladih ljudi, sad ni sjenki nema, sjećanje je mrtvo, sve je bilo pradašno.

Ušao sam za njom kroz ogromna vrata što su je progutala nevjerovatno malenu u tom prostoru prevelikom za nju, i sjeo u dno velike sale, sam. Sasvim sam. Na pozornici ljudi s violinama, trubama, kontrabasima, čekaju.

Nikog ne poznajem, i nemam nikakvih obaveza osim da ostanem neprimijećen. Osjećam se izdvojen, stran, ništa nije moje, i mogu da budem nadmoćan, i surov. Udaljujem ih od

sebe, potirem crte lica, gušim glasove do neprepoznavanja, prekidam svaku ljudsku vezu između sebe i njih, posmatram ih obesmišljene, puštam da žive preda mnom bez moje pomoći, sami sobom, bez mog razumijevanja i podrške, bez mog opravdanja i kritike, bez moga učešća.

Udaljuju se. Među nama je zijev prazne sale, i to nas još više dijeli, ali ih vidim. Samo ih vidim čudno. Sve što čine kao da nema svrhe ni smisla, i sasvim je groteskno. Sjede mrtvo ukočeni za pultovima, ili se uglato pokreću, iznenada uzimaju instrumente i neočekivano, bez ikakvog razloga, bez potrebe, puštaju u prazninu sale izdvojene, iskidane, osakaćene dijelove muzičkih fraza, prazne tonove što zvuče očajnički, pa opet klonu jedan prema drugome, šapuću sastavljenih glava i razdvajaju se na razdjele, kao lutke.

Sagnem glavu da izbjegnem susret s tim stravičnim panoptikumom, koji sam izrežirao svojim isključivanjem.

Svijet ne može živjeti skladno bez naše pomoći, i ne treba odricati učešće, sebe radi. On živi bez nas, ali nama je neophodno da živi skladno, bićemo užasnuti ako nije tako.

Nagla tišina, kao rez. Odvajanje od sebe.

Okrenut sali uskim mršavim leđima, dirigent je lakim udarom palice o pult potvrdio muk.

Olga je za klavirom, s rukama u krilu, očiju spuštenih na dirke. Pred njom sitnom je ogromno čudovište, s prijetećim krilom podignutog poklopca, nesavladivo. Osjećam tjeskobu zbog nje, zbog njenog nespokojsstva. Često se poistovjećujem s onima koji polažu ispit.

Iz tišine su izronili duboki sumorni tonovi roga, kao da dopiru iz šumskih čestara, iz nepoznatih predjela, iz naših slutnji. Prodrli su u mene, odmah, na prepad, bez ikakve prepreke, zatekli me nezaštićenog, otvorenog za taj tihi sluktaivi podzemni zov.

Sređujem svoje unutrašnje redove, iznenađene prepadom, zauzimam busiju otpora, smirujem uzbuđenje. Uspijevam da se udaljim bar toliko da mogu da pratim mehaničko smjenjivanje ritmova, zaklanjajući se za spoljašnju stranu stvari. Samo me klavir ne ostavlja na miru, otima se iz mase zvukova i pokušava da živi sam, uporno se probijajući nekud, kroz nešto, radi nečega.

Ta neodređena strasna težnja, to uporno zaglušivano potvrđivanje, je li to sam život?

Polako me zatrpava nemirno obilje zvukova oslobađajući me svega nevažnog, suočavajući me sa smislom, jedinin koji postoji. I nimalo se ne čudim što ga nalazim u onome što znam, drago mi je što se potvrđuje.

Vidim ga u slikama. Ali slike su samo sredstva, njih ne mogu da izbjegnem, bez njih ne bih mogao da se snađem, iako je važno ono što je ispod njih i oko njih. Oduševljenje i sunce. Teško bih mogao da se sjetim kakvo je vrijeme zaista bilo, pamtim ga kao sunčano. I to na onaj naročit, svjež način, kao u rano jutro, ili u proljeće, bez teških sjenki, ljubičasto modro, veselo, prozračno, kad nadaleko zvoni zvuk i doziv. Dan koji se ne zaboravlja, jer je čovjek sunčana zraka, sav od svjetlosti i svjetlucanja. Ne mislim o uzroku: i on je lijep, zbog ovog trenutka koji ga uljepšava unatrag, koji ga naknadno obasjava. Izdvojen sam, u tome i jeste sve, u tome i jeste smisao. Izdvojen, ne usamljen. Postavljen u žižu svijeta, meta zadivljenim očima. Izginuli su u borbama, prepolovljeni su, ali ja vidim kako me gledaju, radi mene su na okupu, zbog mene su svečani. I ja zbog njih, i zbog ovog trenutka koji se nikad neće ponoviti, zaošijan u sunčanu svjetlost. Obnevidio, gorim. Raznosi me oduševljenje u parčiće, ne mogu da se sakupim. - To je zbog nas - kažem, ne misleći da su mrtvi. Kao da će sići sa čuvika, sva četvorica. I oni su pomenuti pred strojem, ali samo ja čujem, za njih, i oduševljen sam, umjesto njih. Da im ispričam kad siđu odozgo, ne ono što znaju, već da je to primijećeno, da se ističe za primjer.

Ležali smo na vrhu brda, poređani po rubu kao poluotvorena lepeza, na tvrdom snijegu bez hladnoće, pod suncem bez toplote, ostavljeni da učinimo što možemo, ne misleći da se pod tim podrazumijeva i smrt. Smrt nije cilj, već mogućnost i nesreća. Cilj je: da učinimo što možemo. Ali nije nam tako rečeno, nego: ne smiju proći. Kao da su na tom otvorenom zaleđenom čuviku, vidljivom sa svih strana, ukopali pet merzera, a ne pet izmršavljenih mladića, izglednjelih, premorenih, odbrojanih, iz stroja. Ne smiju proći. Zar to zaista od nas zavisi? Otkud toliko povjerenje?

Ležali smo na rubu brda, sa glavom nad bijelom strminom, osjećajući kako nam damari biju. Nismo razgovarali, nismo se gledali. Svoj petorici tišina se omotavala oko vrata kao uzica. Ne smiju proći? Šta smo mi? Brdo? Rijeka? Trava neprolaznica što se uvija oko nogu? Izrasti, brdo. Prelj se, rijeko. Ne dajte im da prođu. Od toga mnogo zavisi, od toga sve zavisi. Toliko je značajno kao da sudbinu svijeta držimo svojim užarenim rukama.

Vrele dlanove položim na tvrdi snijeg, s obje strane puškomitraljeza, kao u molitvi. Da rashladim nespokoјstvo što treperi svim moјim, strunama: ovo je moј najteži ispit, da vidim ko sam, a izmjeriti me može samo užas. Bez njega sam nepoznat sam sebi. Ni na šta se ne zaklinjem, znam šta želim, ali ne znam šta mogu. Prsti se grče da se zariju u zaleđenu bjelinu, da se ukopam. Srećom, naišli su, i nemam vremena da mislim na sebe.

Ne znam koliko je sve to trajalo, čas mi se činilo da je tek počelo, čas da ovako ležimo odavno, oduvijek, u vrućici što potire vrijeme i svijest, misleći rukama i očima, odjednom opleteni strahotom što je kao udes zapalila nebo i zemlju. Vazduh je gust i užaren od zvižduka metaka i treska granata, mi smo izvor i meta smrti, samo ne vodimo računa o tome, čak i ne znamo, jer je sve suviše neprirodno da bi se prirodno mislilo. Postajemo dio haosa, dokraja pojednostavljeni, sa ugaslom maštom, nesposobni da sagledavamo posljedice, svedeni na nekoliko ubitačnih pokreta, i na nekoliko jednostavnih misli, toliko značajnih da su potisnule sve ostale, hladni i zapaljeni istovremeno, pretvoreni u nepojmljivu surovost bez oprostaja, u bezdušna oruđa smrti, a opet je u meni živjela misao, ili gotovo misao, da bih samo desetak metara niže bio zaklonjen, i da bi bilo pametno kad bih to učinio. To je bila misao tijela što se boјalo, užasnuto na tom razdiranom ćuviku što je buktao kao da ga raznose eksplozije iznutra, iz njegove utrobe. Razniće i nas. Ali nisam slušao tijelo, nisam ga ni ubjeđivao, prisilio sam ga da se pokori, kao da smo dvojica, nesaglasni, a neodvojivi. Tijelo je reagovalo prirodno, ja sam ga natjerivao da se odreće razumne zaštite. Meci su ispleli vrelu mrežu oko nas, geleri rasprsnutih granata rezali su vazduh, i kad se glava nesvjesno pribijala uz zemlju, dizao sam je silovito, kao u ljutini, pobunjen protiv svih prirodnih postupaka. Kakva prirodnost. Bilo bi prirodno da zavrištim u strahu, da se zabijem pola metra u zamrznutu zemlju, da pobjegnem u zaklon, da se sačuvam od smrti, a znam da neću, i ne misleći znam da neću, ne mogu, ne smijem. - Nije važno - kažem svoјoj slabosti bez ikakve logike. I pronalazim razlog koji bi me u drugoj prilici obeshrabrio: - Kad te pogodi, nećeš ni znati. A onda opet: - Nije važno, saberi se, idu. I uspijevam da budem samo prst na obaraču, i oko na bijeloј padini, i napregnuta želja da odbranim svijet i hladna jednostavna misao bez tijela, koje zaboravljam. Natkriljujući cio kraj modroga sunčanog odsjaja na bjelini snijega osjećam kako se u meni razmiču mjere, moga sve, da pobijedim strah, čak da ne mislim na sebe. To osjećanje oslobođenosti, kad se ne računa, kad nema sitnih stvari, pomaže da se pod sjenkom smrti sazna sve o sebi, i lijepo i ružno.

Muzika je naglo začutala, i tišina me našla gotovo zatrpanog slikama. Kako su se javile?

Polako sam pošao između stolica prema izlazu. Sve je još buјalo u meni od zvukova. Uzbudili su me, oživili, probudili oduševljenje, probudili usamljenost, moју tišinu učinili potpunijom. Moja uznemirenost postala je bogatija.

10. NEMIR

Ravnodušno naselje mrtvih, beskrajno u kišnoj izmaglici što ne dopušta da mu se vidi granica. Zatvaram u sebi taj mrtvi prostor, nemoćan da ga omeđim, odstranjujem ga da me ne savlada, branim se od tuge gledanjem, vidim šumu krstova i mravinjak humki, uleglih i svježih, mokre porculanske fotografije, saksije sa cvijećem, olinjale divlje ruže, dosadno svečane čemprese, groblja bi trebalo pretvoriti u igrališta, kao što smo činili dok smo bili djeca, i nikad ne dolaziti kad pada kiša.

Bojim se da me ne pronađe moja pustoš, ovo bi mogao da bude njen dekor i njeno podneblje, nadam se čudu, a čekam užas, postajem nestrpljiv i požurujem ga, izazivam da dođe što prije da bih prekratio mučno iščekivanje. Gdje si? zovem ga, gdje si? - i već to što mogu da ga zovem, najsigurniji je znak da ga nema. I slobodnije dižem pogled ka mutnom niskom nebu, tu odmah iznad crnih pokislih grana, kružim očima oko sebe, ne plašeći se, znam šta je šta i gdje u meni. Neka budem tužan, samo da me izgubljenost ne povuče u sebe, kao u mulj, u živi pijesak, u vodu.

Okružen sam nepoznatim ljudima u šinjelima, ćutimo, slušamo govor o njemu živom, bivšem, ne ovom što leži u sanduku nad rakom. Bio je dobar komandant, hrabar, neumoran, vjeran revoluciji. Ja znam o njemu i više, vidim ga sasvim mladog, uvijek u pokretu, nemirnih očiju, s preranom borom surovosti na licu, čudno upletenom u izraz zanesenosti. Često sam razmišljao o njemu, vodeći s njim nećujne razgovore, ne usuđujući se da ga glasno pitam, ne zato što mi možda ne bi rekao, već što nisam htio da otkrivam sebe. Nije mi bio uzor, ali ni prijekor, jer je bio sasvim drukčije građe, od plemenitije kovine, njegova strašna volja branila ga je od rđe koja je nas ponekad napadala, prekalio se u vatri koja bi mene spržila, živio je samo jednom jedinom mišlju, isključivši sebe, odgodivši slabost. Ja sam bio ono što sam mogao, on ono što je htio. Razgovarao je s nama, smijao se, sporio, ali uvijek s određenom namjerom, ne zaboravljajući vrijeme ni cilj kojemu je služio. Ne znam, nisam sasvim siguran, to mi je uvijek ostala tajna, ali ne vjerujem da nikad nije osjetio strah, da nije poznao sumnje i kolebanja, da se nije rvao sa čamom koja čovjeka ponekad spopadne i kad on to neće, da, napokon, nije bar ponekad mislio o sebi samom, izdvojenom, onakvom kakav bi bio da nije postao plemenito i surovo oruđe revolucije. Ali mi to nismo vidjeli, uspijevaao je da ne pokaže, i to je bila njegova snaga i vrijednost koja ga je izdvajala.

I evo, i sad razgovaram s njim, a ne vjerujem ni da je posljednji put. Znam šta si bio, kažem tiho, povjerljivo, objašnjavajući ga sebi bogzna po koji put, znam šta si za nas značio, znam šta si bio kadar da učiniš za svoju veliku viziju slobodnog života, zbog nje nisi mislio na sebe. Ali htio bih, ipak, da te upitam: da li si mislio na sebe, bar malo, bar ponekad? Na odmorima, kad je tvoja opreznost mogla da bude manja? U miran suton koji bi te podsjetio na život bez ubijanja i umiranja? Jesi li mislio o djevojci koju si volio? O nerođenom sinu kome ćeš pričati čudne ratničke priče u koje će djeca teško vjerovati? O životu koji te čeka poslije svega, ili o nekoj velikoj nježnosti koju ćeš negdje sresti, da u trenutku izmiriš račune sa životom kojeg si se odrekao, u jednom trenutku, u jednom dahu, gotovo u ljutnji, krijući od sebe, kao da je pravo na svoj život opasan porok? Možda i jeste ponekad, ali nije uvijek. I još nešto hoću da te pitam. Sjećam se šta si rekao: - Junaštvo nije ljudski poziv, već nevolja. Ali nam ponekad ništa drugo ne preostaje ako hoćemo da ostanemo pošten... A kako bi živio poslije? Sjećajući se, nastojeći da i dalje budeš što si bio - samozaborav? Tvoje sjećanje bi se čuvalo samo, ne bi mogao da ga izdvajaš ni iz čega što bi htio da zaboraviš, ne bi spasavao dijelove i trenutke, pa opet ne znam kako bi ti bilo da si ostao živ, i da si se naglo zaustavio, bio bi možda bivši junak, pričalac uspomena. A možda bi našao novo oduševljenje, jer ti ne možeš da se zaustavljaš. Nama je teško, nama koji čekamo da nas neko podrži, da nas pokrene. Ti si ruka koja odapinje, ja sam strijela koja ne može sama da poleti. Možda je u tom sva razlika između mene i tebe, samo ni ja ne zaboravljam da sam jednom bio strijela koja je letjela. Koja je čak i sama sebe odapela.

Žale ga možda i drugi, ali ja ga žalim najviše, drukčije nego ostali. On je znao za moj veliki trenutak, on je postrojio bataljon i odao mi priznanje istakavši me za primjer, mislio

sam ganuto na njega kad god sam mislio na postrojenu bataljon, bio sam ponosan što baš on zna.

Sad stojim nad grobom i uplašeno mislim, gotovo mislim, na rubu sam da mislim, kako mrtvu stvar branim mrtvim čovjekom. S naporom uspijevam da zamaglim tu prijetnju, da je odgodim: neka, poslije, ali čujem sa zebnjom zloslutni mukli tutanj, u sebi.

A onda je muzika zaszvirala posmrtni marš, niz sjajne trube cijedile su se kapi kiše, bilo je strašno tužno, držali smo se uspravno, da savladamo mučninu, i mislili kako je u ratu i smrt bila jednostavnija.

Na glavnoj grobljanskoj stazi zastala je sitna mlada žena u crnom kišnom mantilu. Olga. Stoji bespomoćno, kao zatečena, sluša posmrtni marš, i uredno složenom maramicom koju je izvadila iz tašne briše oči. Plače. Zbog muzike, ili zbog smrti, ili zbog nečeg što ona zna, što je žalosno kao i smrt. Ili onako, da se plače, uvijek se može naći razlog za suze, iako je nju lakše zamisliti djetinjasto nasmijanu.

Ali ne, to nije Olga. U ove je lice oštrije.

Pa ipak, ne okrećući se, mislim da ona stoji na grobljanskoj stazi i da plače zbog mene, ne zbog nepoznatog mrtvog mladića. Bliža mi je zbog toga i čudnija zbog susreta na ovom neobičnom mjestu. Ne puštam je iz misli da bih se od branio od zagrobne muzike što obespekujava žive. I od potmulog udaranja zemlje o daske.

Poslije sam išao ulicama, s tugom koju nisam mogao ni da objasnim ni da odagnam, a opet živo osjećajući sve oko sebe, kao da stvari i ljudi imaju nov izgled, strani mi i prisni podjednako. Ne volim smrt. Žedno gledam, sve ima jarku boju i izrazitu uobičajenost, obični prizori na ulici, a čudni,

tenk što silovito utiskuje svoje čelične stope u asfalt, tramvaj oguljene žute boje što juri kao u panici klataći se i raspadajući, starica sa šeširom na bijeloj kosi i ruksakom na leđima, mladić i djevojka nezagrljeni a željni blizine,

sve je to nekad bilo i sad opet postoji, bez mene, ja sam još odvojen, sve ide mimo mene, nije moje, kao da je ovo strana zemlja, kao da je druga planeta, kao da sam ja drugi, a ne onaj što sam bio, ne prepoznamo se, sve prolazi a ja ne hvatam korak. Ne treba tako, stani, stanimo, živ sam, uključi me čudna trko u sebe, uključiću se sam, upij me snažno. Ljudi, pogledajte me, stvari, prepoznajte me, pomozite mi u ovom navikavanju na vas i na običnost, učinite što možete da ne budem izdvojen.

Sklonio sam se od kiše, od hladnoće, od usamljenosti. Poznavao sam tu kafanu ranije, sad je ružna. Nekoliko ljudi, usamljenih i čutljivih, sjedi za stolovima. Pod je prljav, zidovi muzgavi, stolovi bez stolnjaka, prozori bez zavjesa. Rat je i ovuda prošao ostavivši bijedu. Pored peći koja ne grije sjedi djevojka odsutna pogleda, u kaputu s olinjalim krznenim okovratnikom. Pustoš i dosada. Za praznim šankom stariji mršav čovjek, pospan, siv, kao bolestan, potpuno nepotreban ovdje, zaostao od nekad. Ne bi prišao da ga nisam pozvao. Dugo i polako je prilazio, zloslutan.

- Hladno je. Ne ložite?

- Ne.

- Nema posla?

- Nema.

- Prije rata je bilo drukčije.

- Da.

- Imate li kafu?

- Ne.

- Šta imate? Rakiju?

- Da.

- Dajte onda rakiju.

Kao da više nije imao potrebe ni da govori, ni da se kreće, ni da živi, samo je još ostala mrtva navika, gotovo slična životu. Pomalo je jezivo.

Guši zadah kiselog mirisa skupljenog godinama, u polutami sjede ljudi pogubljeni (bez života, a smrt ih nije htjela), ne govorimo. Liči na pomen mrtvima, svim mrtvima ovoga grada, ovog svijeta, na pomen mladom komandantu, koji ne bi ovamo došao da je živ. Strašno je ovo pomensko ćutanje, ovo nekretanje, nenadanje, nečekanje, ova obamrlost zaostala iz rata. Htio bih da viknem, da ih probudim, da se svađam, da se potučem, da se desi ma šta. Ali se ništa ne dešava, novi gosti ne ulaze, stari su oduvijek tu, i umrijet će ne mičući se. I ja s njima.

Čutljivi čovjek je donio rakiju.

- Prije rata je ovdje svirao dobar orkestar - kažem samo da čujem glas.

- Da.

Prišla je mršava djevojka, iz blizine njeno jevtino krzno djeluje još jadnije. Kao da je sama sebe osudila na taj užas koji je obilježava.

- Poručite mi rakiju.

- Dajte joj.

Otišla je sa starim čovjekom do šanka i vratila se sa čašom u ruci. Trudio sam se da ne gledam njen hod, lelujav, slomljen, tobože izazovan.

- Mogu li da sjednem s vama?

- Htio bih da radim.

- Dajte mi cigaretu.

Nije mnogo starija od mene a oči su joj drevne. Prisna je s ljudima na onaj očajnički način kad je već svejedno.

- Šta ćete da radite?

- Neke svoje stvari.

- Hvala na rakiji.

Pošla je ka svome stolu, navikla na odbijanje.

Izvadio sam blok i radi nje i radi sebe. Da opravdam neprihvatanje ponude i da zapišem razgovor s mrtvim komandantom na groblju. Činilo mi se da je njegova smrt čudesno lijep simbol veličine jedne generacije kojoj sam dužan bar iskren zapis. Docnije, kad sve izgubi vrelinu neposrednog doživljaja, kad postane sjećanje, kad me ne bude toliko boljelo i uznemiravalo, napisaću djelo o nama. Mučenja, solilokvije, iskidana sjećanja što me potresaju pretvoriću u slike u kojima će biti sve rečeno: kako smo spasli čast jednom crnom vremenu, kako smo zaboravili na sve što pripada mladosti stojeći smrti na bilježi, kako smo pobjeđivali strah, kako smo zaboravili da živimo jednostavno, kako su preživjeli panično oživljavali svoja obična osjećanja, godinama odlagana i gomilana, kao što se gomila led pred ustavama u proljeće. Ali uzalud sam držao pero nad praznim listom bloka. Nisam se tada posljednji put osvjedočio da osjećajnost može da bude besplodna. Led je pucao i kršio se u meni, ostajući zgomilan. Sam sebi sam najveća prepreka, izgleda: htio sam da pišem o drugima, a mislio sam o sebi neriješenom.

Čutljivi čovjek za šankom pustio je gramofon s nekim predratnim šlagerom, ploča je škripala i zavijala, sigurno u moju čast, jer je starac gledao prema meni sa grimasom koja je možda osmijeh. Bilo je mučno i tužno.

Sačekao sam da ploča odškripi do kraja, da ne uvrijedim starca ako je to znak pažnje, a da mu ne pružim zadovoljstvo naslade ako je pakost. Prišao sam šanku.

- Mogu li da se poslužim telefonom?

Starac je klimnuo glavom.

Pozvao sam Miru.

- Odakle zoveš?

- S groblja. Možeš li izići?

- Zašto?

- Moram da te vidim, ovog trenutka, odmah.

- Je li se štogod desilo?

- Ništa se nije desilo. Osjećam se usamljen, to je sve. Molim te, iziđi, sjedićemo negdje, šetaćemo, svejedno.

- Naći ćemo se po podne, sad zaista ne mogu. Dođi u muzej.

- Nek ide do đavola taj tvoj muzej.

- Šta ti je?

- Ništa mi nije.

- Onda, po podne.

- Da.

- Ništa nemaš da mi kažeš?

Htjela je da joj govorim o ljubavi.

- Nisam sam.

Kako nije osjetila da dozivam u pomoć?

11. SVJEDOCI

Da, proba je. Počela je.

Redar pred vratima velike sale daje mi znak da budem tiši, a ja mu odmahujem rukom: ostavi me na miru.

- Ne smijem nikog da pustim do pauze - kaže šapatom.

Ne odgovaram ništa i uđem u salu.

Nisam dobro odmjério pokret i teška vrata su se zalupila s treskom. Neugodno mi je, kao da sam učinio nešto krajnje nepristojno. Stao sam kraj vrata, osjećajući kako, zbunjen i nesrećan, crvenim.

Orkestar je prestao da svira.

Neprijatno mi je, nekad sam u snu sanjao da sam se iznenada našao u ovakvom strašnom položaju, kao da sam bez odijela izašao na ulicu.

Pokušao sam da se osmijehnem, da se nekako izvinim gestom, pokretom, izgledom: kriv sam, ali zaista nisam htio. Neugodno mi je, oprostite, svirajte dalje, biću miran. Nisam došao iz bijesa, vjerujte.

Dirigent uskih leđa gledao me ljutito iza debelih naočara. I ostali su gledali začuđeno, uvrijeđeno. Kao da sam privezan za sramni stub.

A tako, velim sebi. Ne vrijedi moj glupi smiješak izvinjenja, ni moj postuđen izgled? E pa, vrlo važno. Idite vi do đavola. Briga me za ta tvoja debela stakla što ljutito sijevaju. Da me nećeš uplašiti slučajno.

I mirno prođem između stolica do svog mjesta u posljednjem redu, ne utišavajući korak.

Još su gledali prema meni.

Samo je Olga oborila pogled na dirke klavira. Stidi se umjesto mene. Bože, što smo osjetljivi.

Gledam i ja njih, nimalo pitomo, počinjem da se ljutim. Šta hoćete od mene?

Dirigent uskih leđa, sad to ponavljam u sebi da ga potcijenim, uvrijeđeno je lupnuo palicom po pultu: od početka. Je li to u moju čast? rugam se, kakva pažnja. A drago mi je što su se prijekorne oči odlijepile od mene, ipak je neprijatno.

Tad me ona pogledala, nasmiješila se i klimnula glavom. Uzvratio sam joj osmijeh. Hvala, djevojko, tješiš me. Ne prigovaraš zbog moje neuviđavnosti, ne smeta ti kao drugima, izdvajaš se, staješ na moju stranu, ili se praviš da je tako, velikodušno primaš moju nespretnost, nije to ništa, sitnica, nemoj sad da se ljutiš, ljudi su nervozni, netrpeljivi, ali, eto, nismo svi takvi. Da, ti si širokogrudna, plemenita, delikatna, briga me za tvoj uljudni smiješak, nije mi potreban, da znaš. Pamtim ja tvoje oborene oči! Neprijatno ti je bilo zbog mene? Ili si me žalila? Ma nemoj! Želiš li da vidiš šta mogu da učinim. Hoćeš li da počnem pjevati, šta bilo, a pjevam strašno, ili udarati sjedalom, kad se tobože zanesete u svoju muziku! Ili da izađem lupajući cokulama?

Neću. Za inat. Bilo bi to bjekstvo, tobože izazovno. Ostaću, neka to bude izazov. Iako mi je neprijatno, stid me je u stvari, ali neophodan mi je ovaj doživljaj, ne mogu da ga se lišim, zbog njih. Oni su slučajno ovdje, ja nisam, njima je, možda, i svejedno, meni nije. Oni obavljaju posao, ja se tražim.

Ograđujem se, utišavam, slušam muziku. Čudno djeluje na mene, gotovo hipnotično, s njome se ne sporim. Ništa joj ne mogu. Nemjerljiva je, sveobuhvatna, strašna po snazi, ne mogu da je odvojim, ne mogu da je doživljavam kao nešto izvan sebe, useljava mi se u krv, dišem njome.

Mislim na onaj sunčani dan. Isto raspoloženje, ista svečana tišina. I radost je u meni, ali ne onako bujna, već stišana, duboka, plegla po srcu kao bol.

Zatvorio sam oči, i vidim: sipi snijeg. Rrezdravljam, još s tragovima vatre u žilama, nesigurna vida i nejasne misli, blažen zbog ugodne toplote što se širi iz stare tučane peći, vatra pucketa, svježa, u sobi lebdi zdrav trpkı miris anduza, vratio sam se iz strašne tame, živ, snijeg pada, majka sjedi pored prozora, nagnuta nad radom. Vidim njeno mršavo lice, treperavo od sjenki pahuljica, što promiču ne žureći. Bdi danima tako, nepomična. Čuva me, nadnesena nada mnom. Neću da se pokrenem, neću da se oglašim ni osmijehom, neka traje ova sreća: majčino drago lice i snijeg što sipi preko nje. Sreća, i osjećanje sigurnosti, beskrajno.

Tu se zaustavljam, s mukom prekidam to daleko vraćanje. Čemu? Hoću onamo gdje sam siguran, u bujni život zanosa, u životvornu moć vjerovanja, kad je sve moguće. Zašto se javilo drukčije sjećanje od onog koje sam tražio?

Otići ću jednom, učiniću to sigurno, staću na ono isto mjesto gdje sam onda stajao, prebrojiću ih sve, i žive i mrtve, i pustiću ih da me gledaju s poštovanjem. Znam kakvi će biti, oni se nikad neće promijeniti: mršavi, upalih očiju, slobodnog, pomalo drskog pogleda, obični na izgled, čudni vojnici koji su došli da poginu, i znaju to, koji ne traže ništa, a daju sve. Dragi drugovi, reći ću, nastojeći da govorim mirno, ovo je najljepši trenutak u mom životu, i čuvam sjećanje na njega i na vas. Vi ste legenda, a ja sam vam bio ravan, makar u jednom času. Moram da pamtim sebe takvog, sad naročito, podzemni tutanj u meni je sve čujniji, potrebno mi je ranije oduševljenje kao hljeb, kao vazduh. Znam vas napamet, gledam vam u lice, jednom po jednom, utvrđujem se u vama. Strpljivo stojite, sa istim onim grubim osmijehom priznanja, i strpljivo podnosite što vas zadržavam, ne ljutite se zbog moje dosadne upornosti, spremni da mi pomognete, kao uvijek.

Ali evo, muzika jenjava, poznajem onaj strasni udar klavira pred tišinu. Poslije je nelagodnost.

12. CRNI TRAG

Šestan nas vodi uz mračne stepenice, pali šibice, otresajući prste kad dogore do jagodica, i opet ih zapaljene izdiže iznad glave.

- Pazite! Odmorište! Opet stepenice!

- Lučonoša - kažem idući iza njega.

- Šta? - pita Mira.

- Sa svijetlom zubljom u junačkoj desnici vodi nas kroz mrak. Polomićemo noge.

- Još nismo opravili svjetlo na stepeništu - objašnjava Šestan bez ikakve potrebe.

Duško pali šibice dok on ceremoniozno otključava vrata svoga novog stana. Svoga ... I na to se treba naviknuti.

Guramo se u uskom antreu.

- Svucite kapute u sobi, ovdje objesite. Tijesno je.

- Za pet godina nećemo moći stati sve četvoro.

- Normalno, živjeće se bolje.

To je Šestanov komentar.

Gledam začuđeno: ogledalo, vješalice, mali tepih, stalak za kišobrane, neukusne litografije na zidu.

- Sve imaš!

- Sve.

Stan: predsoblje, soba, kuhinja, kupatilo. Obišli smo ga u tri koraka. Namještaj skroman, fabrički, pravljen za nekakav opšti ukus bez velikih zahtijeva, nimalo lijep, ali solidan: cio život da provedeš u njemu gadeći se.

- Lijepo - kažem.

Duško dodiruje štof na kauču, pritiskuje federe, kucka drvo.

- Lijepo - kaže i on. - Čvrsto.

- Neki folksdojčer stanovao.

Predajem Šestanu flašu rakije.

- Srećno naselje. Ti si prvi.

- Hvala. Sjedite.

Smijem se:

- Kućimo se. Čak nam i stan treba.

- Moraćeš jednom i ti.

- Moraću. A smiješno. Stan. Svoj vlastiti. Nabavljaćemo ugalj. Plaćaćemo kiriju. Hoće li se plaćati kirija?

- Ne vjerujem.

- Zašto se ne bi plaćala? Dobijaćeš platu i plaćaćeš kiriju.

- Onda će nas istjerivati iz stana ako ne platimo.

- Gluposti. Nećemo primati platu. Dobijaćemo što nam treba.

Sjeli smo u drvene polufotelje s okruglim naslonom udešenim za prebijanje kičme. Folksdojčer nam je ostavio i staklenu pepeljaru na stoliću.

Neugodno je, neudobno, hladno, tuđi je dah u ovoj tuđoj sobi. Boli me noga, kao da trune srž.

- Ko je ovdje stanovao prije folksdojčera?

- Ne znam.

- Dolaziće ti u ponoć ako je mrtav. Ili u podne ako je živ.

- Izgleda da bi mogao samo u ponoć.

- Pokaži mu rješenje.

Iznio je iz ormana štof, materijal za košulje, šešir, cipele, sve iz magacina, samo na potpis. Čak i lagane ženske štofove.

- Sjajno - kažem užasnuto - daj rakiju, hoću da nazdravim prvom između nas koji se snašao.

- Slučajno.

- Nije slučajno. Ti si praktičan, prilagodljiv, sposoban za život.

- Hvala.
- Tebe ne muče kompleksi, nemaš predrasuda.
- Nemam.
- Tvoja noga sigurno gazi zemljom. Ne osvrćeš se, ne kolebaš, ne živiš od sjećanja, zadovoljno gledaš iza sebe, vedro ispred sebe, svijet je tvoj, ime ti je stabilnost.

- Prestani. - kaže Duško.

- Pusti ga - mirno se smiješi Šestan.

A onda pogleda po nama, sumnjiva mu je Duškova namrštenost i Mirine spuštene trepavice, i počinje da se preispituje:

- Praktičan, sposoban za život, bez predrasuda, optimista? Pa, uglavnom tačno.

- Dabome.

Onda je opet prešao pogledom po nama i rekao bez uzbuđenja:

- A možda je to ironija?

- Šalim se. Sipaj rakiju.

- Ako je ironija, nemaš pravo.

- Dobro, nemam pravo.

- Zaista nemaš pravo. Gledajmo na stvari logično.

- Milost! Ostavi logiku na miru.

- Zašto? Trebalo bi češće da se služimo logikom. Obično mislimo, emotivno, živimo afektima, a to je pomalo primitivno. Izvini, ne mislim na tebe, govorim uopšte.

- Slobodno govori i o meni.

- Ne. Govorićemo uopšteno.

Tako mi i treba, sam sam kriv.

- Evo, recimo, tražio sam stan. Dobro. A zašto je meni potreban stan? Potreban mi je zato što, prvo, radim težak posao i moram da se odmorim. U interesu posla.

- U društvenom interesu.

- Ako hoćeš i tako. Dokazaću ti da je to društveni interes, a ne sentimentalnost.

- Hvala, ne treba.

- Drugo...

- Koliko imaš razloga?

- Drugo: jesmo li došli ovamo privremeno? ili smo došli da ostanemo? Došli smo da ostanemo. Treba li onda da produžavamo provizorij? da živimo kao da ćemo sutra otići? da se ponašamo kao boemi? Ne, ne treba.

- Rekao je Kaucki.

- Ja kažem. Napokon, moramo i da učimo, da se sredimo.

- Da izrodimo djecu, da imamo gdje pelene da sušimo.

- Da, i pelene da sušimo. Živjećemo, valjda, normalnim životom, kao ljudi, nećemo se vući po kafanama, sastajati po ulicama. Treće...

- Uvjerio si me.

- Treće: ko mi je dao ovaj stan? Naša vlast. I vlast, dakle, misli da mi je stan potreban.

- I ja mislim.

- Zašto onda raspravljamo?

- Ne znam.

- Što se odijela tiče ...

- I ono ti je potrebno, i to ti je vlast dala, ne možeš vječito ići u uniformi.

- O čemu je onda riječ?

- Ni o čemu.

- Jest ipak o nečemu. Ti ne tražiš stan. A zašto ne tražiš?

- Ne radim društveno koristan posao, ne mislim da se sređujem, nije mi ga vlast dala.

- Ne. Ti si boemska priroda. Voliš da stanuješ u hotelu, da živiš u kafani, da nemaš obaveza.

- Kakva pronicljivost!

- Ili misliš da drugi treba da vode računa o tvojim potrebama? Pogrešno. Nemamo prava da od koga zahtijevamo da brine naše brige.

Govorio je bez imalo srdžbe, mirno, razložno, obilno se služeći logikom i za najsitnije stvari, udarajući na otvorena vrata, nadmoćan, pomalo me žaleći što živim pogrešno, što mislim pogrešno, što ne uviđam ono što je očividno. Nije govorio glupo, već nepotrebno, preopširno, suviše temeljito, strpljiv u nastojanju da pomogne ljudima da izađu na pravi put, poklonik notornih stavova, koje je činio još dosadnijim nego što jesu. Znao sam da

govorimo različitim jezicima i da bismo se teško sporazumjeli. Ali sam morao da odgovorim. Ne radi njega. Već radi ono dvoje što su čekali kao da čekaju moje izjašnjenje. Svako iz svojih razloga, svako na svoj način.

- Ako za trenutak prestaneš, pokušaću da ti objasnim.

- Molim. Izvoli.

- Pokušaću, kažem, jer ni meni nije sasvim jasno.

Eto, počinjem razgovor obezvređujući ga, odmah stavljajući svoje razloge pod znak pitanja. Vidim to po njegovom izrazu lica: on ne likuje, ne smiješi se značajno, ne treba mu to, jer je siguran u sebe, ali mu je lice ozračeno, potpuno mirno, unaprijed uvjereno da neće reći ništa značajno, iako mi strpljivo ostavlja šansu, kao da kaže: pokušaj, učini što možeš.

- E pa, evo: dok sam ležao u bolnici, došao nam je u posjetu jedan poznati glumac, recitovao je „Stojanku”, nenaviknut na stihove, neoguglao, pod svježim utiskom pjesme koja je tek tada došla do nas. Bio je uzbuđen, potresen do suza. Slušali smo gotovo zaprepašteni snagom njegova doživljaja, iskrenim zanosom koji nam je oduzimao dah. Kad je završio, osmjehnuo se i izišao. Gotovo neposredno nakon toga slatko je ručao u trpezariji i s pakosnim omalovažavanjem govorio o jednom svom kolegi.

- Razumijem. I šta tebe u tom slučaju posebno iznenađuje?

- Vitalnost. Zavidio sam mu.

- Primjer je suviše drastičan. Ali svejedno. Šta je po tvome mišljenju trebalo da učini? Da se uhvati za glavu i da čuti satima? Ili da govori o svom oduševljenju? Ili da bude rastresen misleći samo o pjesmi?

- Govorim o brzini prilagođavanja, o neočekivano brzom smjeni potpuno oprečnih raspoloženja.

- Uzmimo odvojeno te dvije stvari. To što neko ruča i ogovara bližnje, ne bi bilo ništa neobično. Suviše se često dešava da bi se moglo smatrati nekom naročitom slabošću. Čak da je to bio, recimo, slab glumac, da je pročitao pjesmu aljkavo, nemarno, ne uzbudivši ni sebe ni tebe, da je bio dunđer koji otaljava posao, sve što bi poslije toga učinio, izgledalo bi ti normalno.

- Naravno.

- Šta mu dakle, zamjeraš u suštini? Što je bio potresen, uzbuđen, što je snažno doživio pjesmu i omogućio da svi dožive jedan zanos. Na to se u osnovi svodi tvoj prigovor.

- Izem ti tvoj u logiku.

- Zašto se nerviraš? Razgovaramo.

On razgovara! A ja pokušavam da objasnim jednu svoju muku, skrivajući i od sebe prave razloge, ne uspijevajući da uvjerim ni sebe ni ovo dvoje što čute. Zato sam razdražen. Šta su oni? Postavili su sami sebe u ulogu sudija koji će donijeti presudu. S kojim pravom?

- On govori sasvim razložno - rekla je Mira.

Stala je na njegovu stranu. Nisam pomislio da je, možda htjela da ublaži mučnu situaciju, da bude velikodušna prema njemu znajući da mene ne može povrijediti jer me voli, ili da je željela da me podstakne da nađem ubjedljivije razloge, da me otvori dokraja, jer je i ona čekala odgovor na svoja pitanja. Mislio sam samo kako je dala njemu za pravo jer je postupila nepravedno i, što je još gore, uopšte me ne razumijevajući. Smatrao sam da me mora razumjeti, ako me voli, da me mora razumjeti i kad ništa ne kažem, mora biti na mojoj strani i kad nemam pravo. Zaboravljajući da bi to trebalo da bude i moja obaveza (ali, ona je prekršila lojalnost), okrenuo sam se protiv nje, stavljajući ih zajedno na jednu stranu. Sad sam sam, ima zadovoljstva i u tome. I ne želim više da ih uvjerim, da im objasnim sebe, hoću da imam pravo. Jer imam pravo, iako to nema nikakva značaja.

- Ne, on ne govori razložno - kažem srdito.

- On govori prividno razložno, odvajajući ono što se ne može odvojiti, jer je cjelina. Samo, da se razumijemo, ja ništa ne prigovaram. Ja se divim, zavidim, a možda se i čudim. Odvikli smo se da budemo životno praktični, da mislimo na neophodne ali ružne stvari, da se borimo za sebe, da se tiskamo po magacinima, da se svađamo s nekom babicom zbog namještaja i stana. Ne zamjeram, ali ne znam kako se može tako brzo zaboraviti zanos kojim smo živjeli. Htio bih da naučim, ništa više.

- Zbog babice ne moraš da se uznemiravaš. Folksdojčer je pobjegao i ona se uselila nekoliko dana prije oslobođenja, pa se i ona sklonila kad smo mi došli, i sad se pojavila. A nisam se svađao, rekao sam joj da donese rješenje i ja ću izići.

- Znam, u redu, nisi se svađao, nije njeno, ali sve je to ružno.

- Ne vidim, zaista.

Gledao me bez zlobe, ne razumijevajući, ne ljuteći se, nevin sa svojim neoprostivim praktičnim smislom, koji ga je čak oduševljavao, jer je iz njega zračilo smireno zadovoljstvo. To je mnogo bolje i ubjedljivije od njegove cjepidlačke logike. Pusti ga na miru, đavo odnio i tebe i njega, kažem sebi. I svjestan da sam pretjerao, da sam bio neprijatan, hoću da izgladim svoju krivicu. Smiješim se i kažem pomirljivije:

- Vjerovatno pretjerujem. Smeta mi taj spoj uzvišenosti i trivijalnosti. Danas sam bio na probi nekog orkestra, svirala je žena onog ljekara što smo joj odnijeli pismo. Izgubio sam pojam o vremenu i svijetu, toliko je bilo lijepo. A na kraju sam morao da zatvorim oči da ne gledam kako trubači istresaju pljuvačku iz truba. Strašno.

- To su pretjerivanja - rekao je Duško. - Vi intelektualci tjerate sve do apsurdna. To ti je život: lijepo i ružno, nekad više jednog, nekad drugog, dobro je što nije samo ružno. A šteta što nas nisu natovarili poslom da nam grbača puca, ne bi nam padale na um zaaludne misli.

- Slažem se, rođače. Hajde da to zaboravimo. Šestane, je li ti folksdojčer ostavio radio ili gramofon.

- Nije.

- Šteta. Mogli smo malo da igramo.

- Nisam znala da si bio na toj probi. Otkud ti tamo?

- Slučajno, s jednim drugom iz redakcije.

Šta mi bi da pomenem Olgu!

- Svira li trubu?

- Klavir.

- Sreća.

- Jesi li ljubomorna?

- Nisam.

- Molim te reci da si ljubomorna.

- Zašto?

- Da jednom vidim da se nisi savladala.

- Smetalo bi ti kad se ne bih savladala. Isto kao i kad se savladavam.

- Ništa mi ne smeta kod tebe. Sve što mi smeta, to je u meni. I smeta mi što tebi to ne smeta.

- Ko ti to kaže?

- Smiješ se pa ne znam misliš li ozbiljno?

- Ne mislim.

- Unesrećila bi me da si rekla da je ozbiljno. A žao mi je što nisi ljubomorna.

- Dobro, ljubomorna sam. Je li dosta?

- Ostavi je - rekao je Duško. - Vidiš da joj je neugodno.

- Zašto bi joj bilo neugodno? Drugovi ste mi, znate da je volim.

- To su vaše stvari, nisu za tuđe uši.

- Umrijećeš sa tom svojom seljačkom psihologijom. Je li ti neugodno? Reci da me voliš, ali da i on čuje.

- Premlatiću te ako je budeš mučio.

- Mene ćeš premlatiti? Hodi.

Koškamo se u šali. Ona se smije. Nestaje onog mučnog raspoloženja, gubi se razdraženost, mislim kao u magli da je to od alkohola, mogao bih tako i da se naviknem na piće, ali mi je svejedno, ugodno je, lako, znam da volim ove ljude, udaram ga po mišicama i grdim ga:

- Braniš je, viteže? Zaljubljen si u nju?

- Naravno da sam zaljubljen.

- Ubiću te.

I zagrlim ga, raznježen.

- Pusti me - kaže. - Misliš da je tvoj zagrljaj prijatan.

Ali je zadovoljan.

A moja raznježenost raste. Zaboravio sam na bol u nozi.

Priđem Miri i gledam je oduševljen njenom vedrinom, bez malopredašnjeg izraza nelagodnosti, za koju sam ja kriv.

- Slušaj - kažem joj - govorim ozbiljno: hajde da se vjenčamo. Nećeš mnogo dobiti. Šašav sam, nesrećan, često neprijatan, u životu sigurno neću daleko dotjerati, ali ću te voljeti. Ako ti je to dovoljno, pristani. Dva svjedoka imamo. Ni oni ne vrijede mnogo, ali su naši. Ovaj što

je zaljubljen u tebe poklanjaće nam dosadne savjete neupotrebljive u životu, a ovaj će nam naći stan, ali bez babice. Reci nešto.

- Molim te, sjedi.

- Evo, sjeo sam. Dakle?

- Neću.

- Čekaj, izgleda da me nisi razumjela. Ne šalim se, nisam pijan, ne iskušavam te. Ne smij se, zašto nećeš?

- Zato što ćeš je unesrećiti.

- Ne miješaj se. Njoj nije potreban ni muž, a kamoli advokat. Podstičeš je na otpor. Podržavaš njene mane, njen ponos, njenu zatvorenost.

- On podstiče otpor robova, i gospodar se ljuti.

- To je kompleks nezavisnosti. Daću svečanu izjavu da se odričem svih prava. Potčiniću se.

- Ko to traži?

- Sam nudim. Da pokažem dobre namjere.

- Dobre namjere vode u pakao.

- Za koga pakao?

- Ko shvati ozbiljno.

- Shvatimo onda neozbiljno.

- Dobro. Za to nije potrebno vjenčanje.

- Dižem obje ruke. Ali sad znam šta je upornost.

- Dobio si što si tražio - smije se Duško.

- Nisam tražio ono što sam dobio. Reci mu bar da to nije tvoja posljednja riječ.

- Pokoravam se: nije posljednja riječ.

- Eto, moja prva bračna ponuda je odbijena. Šta se sad radi?

- Ućuti makar za trenutak - kaže Duško.

- Onda: minut ćutanja za unesrećenog.

- Ej djeco, djeco, baš ste vragovi - kaže Šestan starački. - Lijepo je bilo. Doći ćete mi opet kad dovedem djevojčice.

- Kakve djevojčice?

- Sestričine. Ratna siročad. Otići ću po njih za koji dan.

- Stanovaće s tobom?

- Sa mnom. Malo je tijesno, ali ja ću u kuhinji. Šta možemo.

- Čekaj, molim te. Doći će ti sestričine, djevojčice, ratna siročad?

- Da. Nikog nemaju, osim mene. Sestra i zet su ubijeni. U logoru.

- I ti ih primaš? Izdržavaćeš ih? čuvati? njegovati?

- Čega tu ima čudnog?

- Zašto to nisi rekao maločas, nemogući čovječe! Davio si nas drvenim razlozima, ubijao propovjednačkom logikom, a prećutao si ono što je jedino važno.

- Šta ti smetaju moji razlozi? Misliš da sam u pravu.

- Zbog tih djevojčica si u pravu, hiljadu puta si u pravu, potući ću se sa svakim ko ti ga ospori, a ne zato što ti je potreban zasluženi odmor, ni što ti je vlast dala stan. Zašto se stidiš dobrote?

- Kakve dobrote? Prvo...

Šta je ovo, zaboga? Krijemo lične, ljudske motive? Podvodimo ih pod opšte formule? Ili ih više ne osjećamo?

Ljutim se da ne bih pokazao koliko se stidim i koliko sam uzbuđen.

Izvjetilo je oduševljenje, noć je tamna i prazna, ulicama zviždi vjetar. Sami smo na svijetu.

- Kuda ćemo?

- Kući, valjda.

- Da prošetamo?

- Dobro.

Mislio sam da neće pristati, želio sam da bude odbojna. Ali njen glas je tih, predan, nikako opor kao maloprije. Vraća se u sebe onakvu kakvu je poznajem.

- Boli me noga - kažem žaleći se.

- Mnogo?

- Da. Promijeniće se vrijeme.

- Jesi li zato neraspoložen?

- Hajdemo nekud iz ovog grada. Na selo, kud bilo, svejedno mi je.
- Od čega bježiš?
- Ne znam. Osjećam se usamljen.

Uхватиła me ispod ruke, pribila se uz moje rame.

- Večeras nisi ličila na sebe, bila si sasvim daleka, potpuno odvojena, ledena.
- Smeta mi kad si razdražen. Branim se.
- I sad sam razdražen.
- Sad smo sami.

- Volio bih da si uvijek uz mene. Da si na mojoj strani. I kad sam razdražen. I kad nisam u pravu. I kad nismo sami.

- I kad si nepravedan?
- Tada naročito. Ja znam kad sam nepravedan, i kidam sam sebe.
- Pokušaću. Ali ne ljuti se ako ne uspijem uvijek.
- Postoji granica do koje se predaješ. Zamrziću tu tvoju nezavisnost.
- Nisam suviše nezavisna. Pokušavam da budem.
- Jesam li bio neprijatan?
- Mučio si i sebe i nas.
- Sebe i vas. Ja i vi. A trebalo bi da bude: mi i oni.
- Trebalo bi.
- Ne znamo više da se ponašamo prirodno, izgleda.
- Poljubi me.
- Je li to prirodno? Na ulici?
- Nikog nema.
- Prirodni smo kad nikog nema.

Ali nismo. Ona se iskupljuje poljupcem, a ja mislim kako je smiješno što se ljubimo na ulici, i kako je, u stvari, nepotrebno, jer nije nježnost ni strast, već simbol izmirenja zbog nejasnih nesporazuma. Liči na želju da otklonimo uznemirenost.

Počeo je da pada snijeg.

- Pada snijeg - kažem. - Topi se na tvojim vrelim usnama.
- Šta ti je? - pita nesrećna, osjetila je podrugljivost.

Noga me boli, mislim uvrijeđeno. Boli me noga. Mučim je, znam. Ali želio bih da bude velikodušna i plemenita i kad sam neprijatan. Nikad joj to ne bih zaboravio. Podstičem je: pređi preko moje zlobe, umiri me tihim dodirrom, ne mučim te bez razloga. Ako ne znaš, sve je uzalud.

- Sutra idem u bolnicu - kažem.
- Na pregled?
- Na operaciju. Danas sam bio kod ljekara.
- Zašto smo onda ostali ovako dugo?
- Zato što idem na operaciju.
- Koliko ćeš ostati?
- Koliko me zadrže.
- Možda je i bolje da operišeš.
- Znam šta je bolnica. Već sam operisan.
- Bojiš se?
- Ne.

Neću da joj kažem koliko se bojim, ni koliko mi je žao što je toliko hrabra. Bio bih joj zahvalan da se uplašila za mene.

Snijeg pada.

Iza nas ostaje mokar crn trag na nesigurnoj bjelini.

13. DOZIVANJE

Izronjavam iz tame kao iz duboke crne vode. Bio sam negdje na dnu. Iznosim samo nejasan nemir i muk. Pogled mi je maglen, a sjećanje prekinuto. Iz svog mraka vidim samo kako preda mnom mutno svijetli pećinski otvor. Ko je podigao kamen? Ući će Nijemci i sve će nas pobiti. Hoću da viknem, ali nemam glasa, nemam snage, osjećam samo mučninu i strah. Samrtnički strah: svi su ljudi otišli nekud i nikad se neće vratiti, nestali su netragom, pomrli od užasa, pobijeni, podavljeni, postrijeljeni, leže u jamama, mrtvi plove rijekama, izgorjeli su na pragovima zapaljenih kuća, nema ih, nikog nema, ostao sam sam, posljednji od njih, pod pećinskim stropom što se sve više spušta, sve je bliži, zatvara me u grob još živa, liježe mi na prsa, pritiskuje noge i ruke, i ostaje tako nadnesen da me ne bi uništio odmah, da bi užas umiranja trajao duže. Ne mogu da kriknem, ne mogu da se oduprem rukama, ne mogu da maknem nijednim dijelom tijela, ne mogu da dišem, vazduha nestaje, bradavičasta vlažna stijena me oblaže. A onda pritisak popušta, dišem lakše u polutama pećine gledajući u pećinski otvor, i strah je manji.

A kad otvorim oči, tama se postepeno razilazi, ali ostaje magla, muka i bezvoljnost.

Okrećem glavu polako i vidim dugu polutamnu bolničku sobu i nejasnu sjenku na sredini, lelujavu, nestvarnu. Samo da se ne kreće, muka mi je od njenoga upornog ludačkog ljuljanja i od njene nepodnošljive bjeline.

Primjećujem i dva zamorno duga reda kreveta, i pećinski otvor je prozor prema meni, i sivi strop stoji mirno.

- Muka mi je od etera - objašnjavam sam sebi - operisali su me.

I naglom kretnjom pomaknem bolesnu nogu: nije odrezana! Osjetio sam strašan bol. Neka boli, cijela je.

Taj nesvjesni pokret otkrio mi je prikriven, nagoni strah od sakaćenja. A nisam se radovao što noga nije amputirana. Za strah sam imao snage, za radost nemam. Osjećam se izmučen i tužan.

Nikog nema pored mene. Znao sam. Ja bih sjedio pored njih, čekao bih da se probude iz nesvjestice, prvo lice koje bi vidjeli bilo bi prijateljsko. Ali svejedno, bolje je ovako. Ne znam zašto, ali bolje je.

Brat bi sad sigurno stajao nada mnom, sa zebnjom očekujući da otvorim oči. - Kako si? - rekao bi krijući suze. - Zašto plačeš? - Od radosti. A ti? Zašto plačeš? - Zato što te nema.

Bijela sjenka je prišla bez šuma, kreće se sablasno u filcanim patikama. I liči na sablast: glava nevjerovatno malena, kao glavica čiode, ruke ogromne, približavaju mi se, zaklanjaju vidik, avetinjski meke spuštaju se na moje odrvenjelo lice. Mirišu na jod, na bol.

- Ruke su ti ogromne - kažem, a glas je dalek.

- Kako se osjećaš?

- Je li neko dolazio?

- Rano je. Tek si operisan.

- Zašto se ljuljaš? Mučno mi je.

- Evo, sjeću. Je li bolje?

- Ruke su ti ogromne. Sad više nisu.

- Nisu ni bile.

- Niko me nije tražio?

- Nije.

Više se ne ljulja, ruke su joj kratke i crvene, lice prostodušno. Žao mi je što je ružna.

- Pada li snijeg, sestro?

- Pada.

Crn trag ostaje na tankoj snježnoj bjelini. Crn, truo, bolestan trag. Mučno mi je od sjećanja. Bolesno bijelo jutro.

Izlomljen sam, bezvoljan, izmučen košmarskim snovima, gorka krv mi teče žilama.

- Doručak ti je na ormariću.

- Ne mogu da jedem.

- Treba da jedeš. Na silu.

- Poslije.
- Boli te?
- Ne.
- Vikao si u snu.
- Šta?
- Ko će ga znati. Sve nešto nepovezano.
- Pada li snijeg?
- Pada.

Ništa nije kad pada. Teško je kad stegne mraz. Dobro sam ga zapamtio.

Moj susjed s lijeve strane željan je razgovora. Lice mu je izmučeno, upalo. Ne pitam od čega boluje, ne priča mi se.

Polako se pridignem na jastuku, vrebajući.

Noga je vrela, i kao da je rasparena cijela, oštar bol nailazi na mahove. Nije strašno. Osjećaj gađenja je blaži, naročito kad mirujem i ne gledam kako se bolesnici kreću po sobi. Zato se umirim s glavom na uzdignutom jastuku i kroz prozor vidim bolnički park. Sreća. U maloj provincijskoj bolnici gdje sam ranije bio gledao sam u jedno sasušeno drvo i dio neokrećenog zida. Izmučio me taj šturi obogaljeni vidik i uporne diluvijalne ljetnje kiše. Odavde vidim slobodan prostor i mnogo neba.

Pored prozora tiho leluja snijeg, nevitlan vjetrom, kao bez težine, nestvaran. Šeta pored stakla, klizi u stranu, naviruje, polako uzlijeće, igra se.

Ne mislim na djetinjstvo, ali ono pobjeđuje samo, probija davna djetinja vedrina kroz magle godina, oživljava zadivljenost rane mašte, dugo posmatram lepršanje pahuljica ne otimajući se naivnoj radosti što me odvaja od ove bolničke sobe, od misli na dugo čamotno ležanje, od osjećanja napuštenosti.

Tihi snijeg djetinjstva.

Medalja majčinog profila na nesigurnoj pozadini što se leluja. Pokretne meke sjenke nestvarnih pahuljica. Živa sobna polutama, lepršanje krpica svijetla po zidovima. I negdje u meni treperavo lepetanje, ozareno njihanje, čudno osjećanje sreće, bez razloga.

I drugi gledaju snijeg.

Tišina je u sobi.

Na krevetu nasuprot meni sjedi mladić okrenut prozoru. Miran, nepomičan, rukama se čvrsto drži za krevetsku šinu, srastao s krevetom, ratni kentaur. Ali se odjednom pokrenuo, pružio ruku i prihvatio štake što su stajale prislonjene uza zid: to djeluje veoma čudno, jer je izgledalo da se nikad neće pokrenuti. Tek sad vidim da je bez desne noge. Sa štakama pod pazuhom, stao je uz prozor i zagledao se u park i snijeg.

Smeta mi, visok je, širokih ramena, zaklanja mi vidik.

Kao da je to osjetio, okrenuo se na štakama, zastao za trenutak, vidim mu mršavo lice i upaljene oči, napregnut je kao da uporno nastoji da se sjeti nečega, kao da mu je od svega najvažnije da sam sebi na nešto odgovori, ali uzalud, ne može, sve mu izmiče, sve je nesigurno u njemu, sve se rasulo u sjećanju i ostaje mu samo da se muči. Ne znam šta traži u sebi, šta ga je uznemirilo, kakva ga je misao odvojila od prozora, ali pogled mu se ne zaustavlja ni na čemu u ovoj sobi. Pošao je između kreveta čudno se krećući, odbacivao se naglim ljutitim trzajima žureći nekud, nikud, otkrivajući svoju tešku unutrašnju uzbuđenost, a onda naiglo zastao, u nevrijeme, na nemjestu, i dugo stajao ne mičući se, kao da je ostavio svoje tijelo, zaboravio ga. Poslije se polako vratio svome krevetu.

Tad je ušla Olga.

Pomislio sam da je halucinacija. Nemoguće, kako bi ona mogla da se pojavi?

Ali nije bila halucinacija.

Sestra joj je pokazala moj krevet i otišla žureći u dno sale odakle je neko ljutito dozivao. A ona je stajala gotovo uplašena veličinom sale, mnoštvom bolesnika, mučnom tišinom, očima koje su je pratile, mojim začuđenim pogledom.

- Otkud vi?
- Slučajno. Kako ste?
- Hoćete da sjednete? Na krevet, nemamo stolica.

Sjela je na krevet, još zbunjena, u svojoj kući je sasvim drukčija. Ovdje je ne štiti ništa njeno i nesigurna je.

- Saznala sam u upravi. Neko je za vas pitao telefonom.
- Je li vaš muž radio ovdje?
- Da.

- Tražite da ga vrate?
- Potreban im je. Imaju mnogo posla.
- I tamo je potreban.
- Svakako. Da li vas boli?

Ne odbija, neće da se prepire, neće da razgovara o onom što se samo nje tiče, ali sve to čini ljubazno, ne promijenivši ni način ni ton, i još kao da odstupa radi mene, obavezujući me pažnjom. Mala tetka Bika, samo manjeg formata, bez njene oštine i lukavstva, bez njene ciničke logike. Možda će je dostići vremenom.

Zašto je došla?

Ovo je prvi put da sjedimo jedno prema drugome i da se gledamo u oči. Izgleda lomljiva, bez oslonca.

Zašto je došla?

Da zadovolji dobre običaje? da me muči lažnim saučešćem? da uživa u svojoj dobroti? da pita za moje čudno sjedenje u velikoj sali?

- Koliko ćete ostati u bolnici?
- Samo koliko moram. Bojim se da će i to biti veoma dugo.
- Žao mi je.
- Da je vaš muž bio ovdje, možda bi me on operisao.
- Vjerovatno.
- Kako je napolju?
- Lijepo. Snijeg pada.

Zašto je došla?

Mladić bez noge leži na krevetu. Jedna štaka je pala na pod, ali; on kao da nije čuo taj udar što je odjeknuo oštrinom pucnja u tišini duge sobe.

Tad se desilo nešto čudno: osakaćeni mladić počeo je da pjeva. Glas mu je jak, opor, ali topao. Ta pjesma je sigurno u neposrednoj vezi s njegovim malopredašnjim nemirom, činilo mi se da je izlaz ili odgovor, prkos, pokušaj da se otme očaju, i očekivao sam histeričan kraj, nesuzdržan plač ili krik. Bogzna šta se desilo u njemu, kakvo se sjećanje pokrenulo, kakvu je sliku vidio, s kime je u mislima razgovarao tražeći odgovor, koliko se osjetio nesrećan u tom kratkom viđenju koje ga je uzбудilo. Napregnuto sam čekao slom, potresen njegovom uznemirenošću što je našla neobičan izlaz, ali, začudo, glas mu je miran, čvrst, siguran, i to je još gore, još strašnije, jer se ništa neće završiti, ostaće u njemu užas. Ili ga davi nadljudskom snagom, pretvara se u kamen, surov prema sebi, kida s onim što mu je bilo nadasve važno samo trenutak ranije, kad je bio gotovo izbezumljen zbog rješavanja nečeg sudbinski značajnog. Nije riješio u svoju korist, to je sigurno, jer ne bi pjevao, ne ovako, ćutao bi, osmježivao se svojoj nadi, radovao se svome vjerovanju. Opraštao se od nečega u sebi, ali na strašan način. Bilo je gore nego da je umro.

Bolesnici su digli glave i slušali nemirni. Niko nije pokušao da ga prekine ili da mu se nasmije, osjećali su da mu je teško.

I Olga je usplahirena: izmijenjena u licu, izgubljeno je gužvala crne rukavice, sigurno i ne znajući šta čini.

- Smirite se. Prestaće uskoro.
- Šta mu se desilo?

- Naiđe jedan trenutak kad čovjek postane konačno svjestan gubitka, kad više ne može da bude hrabar. Ili kad može da bude samo hrabar.

- Oh, bože, strašno.
- Smirite se.

Bojao sam se da će zaplakati.

Mladić je prestao da pjeva, odjednom. Hoće li zariti glavu u jastuk, pokriti lice rukama?

Ne, neće. Rekao je samo: da. Čudno, pregorno, kao da je zaključio račun, zatvorio krug misli, podvukao crtu ispod nečega što se desilo u njemu. I začutao.

- Hoćete da idete?
- Da.
- Hvala na posjeti.
- Treba li vam nešto?
- Ne, ništa.

Ruka joj je drhtala u mojoj, pokušavala je da se osmijehne, ali je nemir ostao u njenim očima.

- Nije trebalo da dođete ovamo - kažem grubo.

Da, nisu ovo priče o nježnoj ljubavi, ni mir tvoje sobe sa čipkama i venecijanskim staklom. Osjetio sam kako mi zloba nadolazi kao poplava, planula je u meni želja da je uvrijedim. Zbog uzbuđenja što je tek minulo ostavivši gust talog jeda, zbog ove ružne sobe, zbog njene zaštićenosti od svih oluja života, zbog zatvorenosti u sebe, zbog ovoga nestvarnog lica od stare fajanse, zbog krhkosti što plaši, zbog svoje bolesne noge, zbog nemira što traje, zbog svega što jeste i što nije, kao da je ona kriva za sve što je ružno i mučno, i kao da bi život bio imalo lakši da je njoj teško. Bez ikakvog razloga i bez ikakvog smisla porušio bih njenu tvrđavu u koju se sklonila da se grči pred slikom uznemirenog života što krvav huči oko nje a ona ga ne čuje, ali je moja nerazumna pobuna protiv tuđe zaklonjenosti klonula naglo, onako kako se i javila. Radi nje.

Bila je bespomoćna, uplašena, još pod utiskom tuđe nesreće koju je doživjela kao šok, i opet je ličila na dijete, samo bez one lakomislenosti iz prvog susreta.

- Htjela sam da vas vidim.

Je li to odgovor na moj prijekor što je došla ovamo?

- Zato ste htjeli da me vidite?

- Zato što ste bolesni.

Kao da se opravdava. Kao da je kriva zbog nečega. Bliža mi je ovako nesigurna. Kažem bez ikakve potrebe, samo da je umirim:

- Niko me još nije posjetio. Vi ste prvi.

- Nemate nikoga?

- Izgleda da nemam.

Idi, djevojko, s tim svojim začuđenim očima. Kao da sve čuješ prvi put.

- Imate li poruku za nekoga?

- Ne, hvala.

- Nije mi teško, vjerujte.

- Poruka je poziv, podsjećanje na sebe, pokušaj da se odbranimo od tuđeg zaborava, traženje milosti. Tako nikad ne znamo na čemu smo.

- Da.

Izraz lica joj je nesabran, kao da s velikim naporom sabira rasutu misao.

Otišla je između kreveta, kroz špalir očiju, obogaćena mukom za koju ranije nije znala.

Bolnica: zaštita, milosrđe, bol, krpljenje, dosada.

Rat je puni mladićima. Biće im potrebna cijelog života, ako ostanu živi. Srodiće se s njom, mrziće je.

Četrdeset ih je u ovoj sobi.

Mislim: koliko je doživljaja u njihovom sjećanju, koliko juriša, koliko muka, straha, ljubavi, mržnje, samozaborava, koliko bivših nadanja i želja. Sve su bile moguće u njima, osim ovog što se desilo, da leže u ogromnoj bolničkoj sobi, čekajući skalpel, ili ga preboljevajući.

Biće okrepljeni, ili sahranjeni.

Obično umiru noću, zaklanjaju ih paravanom do jutra. Tad smo tiši, unezvijereno ćutimo, ili sanjamo mučne snove.

Nesreće su nas izdijelile, živimo svako za sebe. Zid naših nevolja je između nas. I sjećanje na ono što je bilo, i što bi moglo biti da nije ovako bilo, jer, začudo, najviše mislimo o prošlosti. Samo kad naiđe bol, ne mislimo ni na šta, nesrećni smo i ogorčeni, i znamo samo za taj trenutak muke. Svako otpati svoje sam.

A opet smo jedno. Kao jezero. Zaljuljamo se od istog vjetra, začutimo mračni i neprozirni od istog oblaka, nešto nas zajedno pokrene ili utiša, stvarajući plime i oseke nezavisno od naše volje. Čudljivi smo, neuravnoteženi, razdražljivi, nesigurni, zato podložni i svakom dašku uticaja, iako zatvoreni u sebe.

Postoji jedan čas u toku dana kad se zatvaramo u ćutanje kao u školjku. Obično pred večer, kad se prikrada rani sumrak, u nejasnom razmeđu između dana i noći. Dan se umorio, a noć polako prilazi, i u toj pukotini vremena bez svjetlosti i bez tame, svijet se povlači, gubi se njegovo prisustvo u nama, a ostajemo mi, sami. Tad počinju da se okreću nećujni projektori sjećanja, odvijajući najčešće jedan te isti film. Po načinu kako smo se utišavali, kako smo mirovali zagledani u jednu tačku, kako smo jedva čujno disali da ne poremetimo hod slika, znao sam da je to i kod ostalih trenutak obeštećenja, namirivanja, i zato je izbor padao na ono što se izdvajalo iz drugih događaja, zadovoljavajući nas do krajnje mjere. Čekao sam taj čas s tihom požudom, strepeći da ga ne omete nečiji jauk bola u nevrijeme, i predavao mu se s nasladom, iako je u njoj bilo i neobjašnjive tuge.

Moje sjećanje je neobično, prividno nevezano za ono što je najjače u meni, drugima bi, možda, izgledalo i smiješno, ali sam ga se držao uporno, nalazeći u njemu poseban smisao i ljepotu, čak i zaštitu.

Oživio sam ponovo nju koju nisam vidio, a postojala je, znam to sigurno. Iako ni to nije više važno.

Doživljaj je bio čudain, a postao je još čudniji zbog nemira kojim me ispunio poslije svega. Tekla je treća ratna godina.

Moje sjećanje, koje obnavljam, počinje trenutkom kada sam se probudio u potpunom mraku s rukom na tuđoj ruci.

Osjećam da je mekana, ženska. Ne smijem da se pomaknem, a znam da je i ona budna, ili se tek probudila. Čitavu vječnost traje, a moja se ruka ne odvaja od tople mišice, niti se mišica izmiče. Uzbuduje me meka put i nemirno bilo. A ruke miruju zaprepastene, ne usuđuju se ni da se rastave, ni da se traže. Našle su se i čute. Udišem jak miris sijena, i miris kose sličan sijenu, čujem kako i noć huči, i njen dah čujem, i nerazumljiv šapat jedva glasniji od daha, ne znam da vrijeme prolazi, da noć što nas je spojila prolazi, a kad se ruka pomakla, osamostaljena, ne slušajući strah, prenio se u mene njen nezadržljiv drhtaj, postao naš jedini život, odvojio nas iz te noći, potirući i nas, i obzir, opreznost, ustručavanje, razum, i ostavio samo dvije vrele želje, lude od sreće što su se našle u toj mračnoj noći.

Ujutro sam se probudio sam, ništa nije ostalo od nje, ni traga ni znaka, ništa osim sigurnosti da je bila. Poslije sam zagledao u oči svakoj ženi nadajući se da ću je po nečemu poznati. I dugo sam nosio nemir i želju da je nađem. Baš zato što ništa nisam znao o njoj, ni ime, ni lik, ni glas. Ništa, kao želja, kao san. Opsjednuto sam pokušavao da oživim ma šta od nje nestvarne, žaleći što čak ni prsti nisu zapamtili njeno lice, čeznući za tom sjenkom, za tim dahom, mirisom sijena, šapatom koji nije bio riječ, za ljepotom bez imena i oblika, sve dok je iz sjećanja nije istisnulo vrijeme. Nestala je kad mi više nije bila potrebna.

A sad se opet vratila. Počeo sam čak i da je ovaploćujem, nesigurno, promjenljivo, ali uporno, ne dopuštajući da postane dokraja stvarna, jer bi se san izmijenio, izgubio bi mnogo od ljepote što me snažno uzbuđivala, iako sam se budio gorak zbog praznine koju je u meni ostavljala.

Vratila se, kažem. U stvari, ja sam je dozvao jer mi je bila neophodna. Za zaborav. Prije nje sam oživljavao svoj veliki dan i, utišan u vrelom bolesničkom krevetu, opijao se zanosom. A onda se desilo da u novinama pročitam imena odlikovanih. Mene nije bilo među njima, ne znam već po koji put. Čitao sam ponovo, tražio po redu i bez reda, nadao se da sam pogriješio, da su me uzbuđene oči izdale, ranije nije bilo važno, sad je presudno, mnogo štošta se rješava, sad mi pomozite, čekao sam to kao na rješenje da sam bio kad već nisam više, da ću biti ako sad nisam, branim se, branite me, ne ostavljajte me bez oslonca. Uzalud. Moje ime nije zatitralo pred mojim uzdrhtalim pogledom.

Tad sam postrojio svoje stare drugove, sve, žive i mrtve, i gledao u njihove poštene oči. Njima vjerujem. Rekao sam:

- Bili ste svjedoci najljepšeg trenutka u mom životu. I sad vas pozivam za svjedoke. Jesam li učinio što se moglo učiniti? Jesam li pobijedio strah? Jesam li savladao groznicu tijela što je vapilo za sigurnošću? Jesam li izdržao kad je to izgledalo nemoguće? Znaate da jesam, odali ste mi i priznanje, na koje sam ponosan. Ali to nije prošlost, to je sve što jesam, i taj trenutak mi je potreban i danas, često mu se vraćam, sve češće, on je biljeg moje najveće mjere, moja potvrda, moja odbrana od muke. Je li pravo da mi ga odreknu? Ne mislim da se dičim ordenom na prsima, nikad ga ne bih ponio. Nešto važnije je u pitanju. Ako su me mimoišli, znači li to da je onaj trenutak bio varka? da je moj ponos bio varka? da je zanos bio varka? da je, možda, sve bilo na neki drugi način nego što ja znam, drukčije nego što sam zamišljao i doživio, da je sve bilo beznačajnije, manje, nevažnije, da su sva moja mjerila pogrešna, da je moj biljeg porušen, da su sva moja osvrtanja smiješna? Ali to je nemoguće, jer vi niste varka, niti je sve ono varka. Ovo je varka. Ili zabuna. Zaboravili su me, možda. Ali tuđi zaborav ne može da ukine moj biljeg. On stoji. Ja sam svjedok sam sebi. I vi ste mi svjedoci, najsigurniji. Uvijek ću se pozvati na vas izginule kad mi bude potrebno da se potvrdim.

Poslije ih nisam sazivao.

Dozvao sam nepoznatu djevojku. Pomalo iz osвете, iz uvrijeđenosti, iz želje da ne mislim o onome što me boli, zbog njene stalnosti i privrženosti. Jer je uvijek bila prisutna kad sam želio da dođe. Uznemiravalo me samo to što je i protiv moje volje počela da dobija sve određenije crte.

Postali smo živi ratni muzej, slava strpana u bolesničke postelje, ufačlovano junaštvo. Ljudi dolaze da nas vide. Ne sumnjam u njihove dobre namjere, rat je mnogima nanio zlo, imaju razloga da plaču nad nama, zbog svojih živih ili mrtvih sinova, zbog vjerenika kojih nema, a koje ćemo zamijeniti, mi osakaćeni. Dolaze da s tužnim oduševljenjem vide ostatke nosilaca legende što traje, da nam donesu ponude i lijepu riječ, po svojoj plemenitosti i po dobrom običaju ove zemlje i ovih naših ljudi što hoće da ublaže tuđu muku. Ali, avaj, dođu ponekad u nevrijeme, kad nam je potrebno samo čutanje. Ili kad očekujemo nekoga svog ko bi došao samo radi nas, ko bi došao ne osjećajući obavezu.

Mira dolazi gotovo svaki dan. I već znam: ulazi u sobu nenametljivo, tiho se smiješi, veoma odmjereno, ni prejako da zrači vedrinom, ni premalo da izaziva podozrenje, ne žuri mnogo, ne prilazi hitro, ali me njene oči vide prije nego što priđe. Ne pokazuje radost što me vidi: treba da je pretpostavim. Jedan trenutak me posmatra, da vidi promjenu, i pruža mi svoju čvrstu sigurnu ruku, ne zadržavajući je dugo u mojoj. Ne izvlači je, ali ta ruka što uliva povjerenje ima svoj vlastiti život: osjećam u njoj otpor, stremi nazad, i ja je puštam, uvijek pomalo začuđen. Znam da je to zbog ljudi što nas gledaju. Uzdržana je pred drugima, a sigurno je koče i obziri prema njima koji su bez nježnosti. Zatim me pita kako se osjećam, pogleda moju bolesničku listu zadovoljna povoljnim razvojem bolesti.

- Dosadno je - kažem.

Ona se smiješi na svoj način, s potpunim razumijevanjem, opraštajući mi ćudljivost, i umiruje me razlozima koje je teško opovrgnuti. Dosadno je, ali od tog se ne umire, a najvažnije je da sve prođe bez komplikacija, da se treći put ne vraćam u bolnicu.

- Ubio bih se - kažem užasnut.

- Ne bi se ubio - odgovara ona s mirnim uvjerenjem, svodeći na pravu mjeru moju potrebu za dramatizovanjem - ne bi se ubio, došao bi opet ovamo. Ali neće biti potrebno, ljekari kažu da rana lijepo zacjeljuje.

- Mnogo oni znaju.

- Znam dovoljno. A tvoj slučaj nije ni naročito težak.

- Da, nije trebalo ni da dođem u bolnicu.

- Trebalo je da dođeš. Ali ćeš uskoro izići.

- Ni za dva mjeseca neću moći da stanem na nogu.

- Dobro, vidjećemo.

Mirna je, nadmoćna, tobože popušta, ali uvijek ostaje pri svome, ljuti me ta uravnoteženost, nervira me, a znam da ima pravo. I znam da želi da me umiri.

Ali ja imam svoja shvatanja o nježnosti. Hoću da je odvojim od obzira, od pametnih razloga, od svijeta, hoću da je okrenem samo k sebi, da je vidim razmekšanu.

- Daj mi ruku - kažem kao da je opominjem i na drukčije mogućnosti. Pruža mi ruku za trenutak, tačno odmjerenu, vrlo kratak, i opet ona odbojna struja, ukočenost, neodoljiva sila koja je izvlači. Ne može da bude nježna pred tuđim očima. Pitam kako joj je, želeći da kaže da joj nedostajem, a siguran sam da neće reći. Ali ja sam uporan, hoću da je prisilim, prekidam njenu priču o poslovima koje vrši, i pitam bez okolišenja: da li joj nedostajem? Da, kaže tiho, s osmijehom koji upola smanjuje njeno priznanje, i to je najviše na šta može da pristane pritjerana u tjesnac. I odmah bježi, ne voli da se osjeća nezgodno. Priča o Dušku. Postao je ćutljiv, nešto se s njim dešava.

- Možda je zaljubljen.

- U koga?

- U tebe.

- Koješta.

- Zašto? Zar je to nemoguće?

Kažem to bez straha, čak zamišljam tu mogućnost bez ljubomore. Stvarno, zašto je nemoguće? Bila bi srećnija s njim, sigurno. Bolji je od mene, jednostavniji i bolji. A možda me ne uzbuđuje ta misao jer znam šta se dešava s Duškom. Ispričao mi je kad je došao da me vidi, nije mogao da ne kaže, ili je i došao da bi nekom kazao. Čudno mi je da njoj nije rekao. Dobio je od kuće pismo. Nije ga iznenadilo, sve je on to znao, a opet ga je stavilo na muke o kojima je dosad uspijevao nekako da ne misli. Prije rata ga je otac oženio seoskom djevojkom u godinama, mnogo starijom od njega, radi bijednog miraza što je donijela. Do rata je rodila dvoje djece i bogzna koliko bi ih bilo da nije došao rat. Četrdeset prve je otišao u partizane, ne zbog žene, odvojio se od nje i od života kojim je živio. I eto, sad ga je očevo pismo natjeralo da rješava to nerješljivo pitanje.

- Nepismena je, neuka, ubijena posnom zemljom, ružna, stara, nikakve veze nemamo već godinama, a ljubavi nikad nije ni bilo - kaže zamišljeno.

- Šta ćeš da radiš? - pitao sam naježen zbog tog strašnog položaja u kome se našao, bez svoje krivice, ali i bez njene. Kao da su mu pakosni bogovi spleli nerazmrsivu zamku.

- Ne znam - govorio je izgubljeno - zaista ne znam. Ni da je dovedem, ni da je ostavim. Što god učinio, ne valja. Najgore mi je zbog djece. Šta su ona kriva? A da njih dovedem, bez nje, možda ne bi ni htjela. Ne znam.

Neću da joj to kažem. Da je htio, sam bi rekao. A zašto nije rekao? Često su zajedno, povjerljivi su i nekako bliži nego sa mnom, a ipak je sakrio od nje svoju nevolju. Možda je zaista zaljubljen?

S čuđenjem primjećujem da me to nimalo ne iznenađuje, čak mi se čini sasvim prirodno. Namjerno sam joj skretao pažnju na njega, kao u šali, a nije bila šala. Zašto mislim da bi to bio izlaz? i za koga?

Kao da je misao o oslobađanju. Čudnovato. Zašto? Htio sam da pronađem taj skriveni razlog što se javio sam od sebe, bez mog učešća. Otkud ta podzemna želja što se krije kad je tražim, stideći se pred mojim čuđenjem? Jer nisam imao stvarnih razloga da želim raskid. Zašto bih to želio? Šta bih mogao da joj prigovorim? Šta bi moglo da mi toliko smeta? Ona je dobar čovjek, nikad me ne bi ostavila u teškoćama samog, širokogrudna je prema mojim slabostima, iako me na njih upozorava. I voli me, na svoj način, stideći se pomalo, pred drugima se držeći tako kao da je ljubav jedna od mogućih stvari koje se mogu desiti u životu, iako nije najvažnija. Ljubav je za nju odložena potreba, pravo koje se tek osvaja, dugo je potiskivala svoj nejavni, lični život, kako sad da ga odjednom isturi nekud naprijed, ispred mnogih vrijednosti kojima je ponosno izražavala svoju privrženost? Ona još ne prihvata to svoje pravo, prilazi mu oprezno, prima ga ne kao strast, već kao razuman odnos ispunjen pažnjom i međusobnim poštovanjem. To je jedan oblik stida prema svojim slabostima, ostatak asketizma s kojim smo se bili saživjeli. I na ljubav treba da se naviknemo. Naviknućemo se, naviknuće se, ali ja sam nestrpljiv, muči me polovičnost, sporo poboljšavanje, mučno osjećanje pozlijeđenosti, i potrebna mi je ljubav koja se ne skriva, ne odmjerava, ne brani. Ona nije kriva, čini sve što može, ali zasad ne može mnogo, ne može onoliko koliko mi je potrebno. Žalim i nju, i zahvalan sam joj što strpljivo obuzdava moju naglost, navikavajući me na sebe.

- Sigurno je lijepo napolju. Je li snijeg dubok?

- Jeste.

- Izići ću uskoro. Ići ćemo na obalu rijeke, ako ne budeš suviše zaposlena.

- Svakako.

- Šta svakako? Da ćemo ići na rijeku, ili da ćeš biti zaposlena?

- Zašto stalno pominješ rijeku?

- Volim vodu. Biću brodar.

- I šta još?

- Da odemo nekud iz ovoga grada kad ozdravim?

- Kuda?

- Svejedno.

- Pitala sam te jednom: od čega bježiš?

- Volio bih da ne budeš toliko razumna, volio bih da mi kažeš: otići ćemo. Sigurno ne bismo otišli. Kuda da odemo? Ali bih bio zadovoljan tvojom spremnošću da me prihvatiš ma kakav da sam.

- Zar ne misliš da bih i ja bila vrlo zadovoljna da me prihvatiš onakvu kakva jesam?

To je njena prva odlučnija pobuna. Pobuna njene samostalnosti protiv svođenja na ono što ona ne može da bude.

U ljubavi ne pomažu ubjeđivanja.

A ne mogu ni da joj objašnjavam da sam ja sad u težem položaju, i da tražim od nje da mi bar za trenutak zamijeni svijet, da me prevari dok ne prebolim svoju muku, nestvarnu, ludu, nepotrebnu možda, ali muku.

Od čega bježim, pitaš.

Plašim se praznog prostora, ne znam više šta mogu, suočen sam sa sobom kakav lako mogu da budem, a ja neću to. Hoću da ne strepim od praznine.

Nisam suviše jak, shvati to, molim te. Šta misliš, zašto oživljavam onaj trenutak svoga velikog zanosa, a bježim od sjećanja na strah? Zato što je taj strah moja stidna slabost, moje poniženje, ali je uvijek šansa, isto koliko i zanos. Možda izvjesnija. Za oduševljenje je

potrebna pomoć i podrška, za slabost je dovoljno osjećanje napuštenosti, a ono je češće nego sigurnost.

Govorim o sebi, ali, kao da govorim i o životu. Želio bih da živi bolji dio mene, vredniji, ali nesigurniji. Podržavam ga, hranim, jer je bio, nije izmišljen, znači da je moguć, okrećem se prošlosti da ga ona potvrdi, ali ne mogu da živim od prošlosti.

Zar ne vidiš koliko mi je važno da me obeštetiš? Da zatrpaš sobom prazninu što me plaši, da me izdvojiš između svih ljudi, da zaboraviš predrasude i zamišljeno nepotrebno dostojanstvo, da pošalješ do đavola sve pametne postupke jer nisu pametni, da me uvjeriš kako mi daješ sebe cijelu u zamjenu za ono što gubim, ili da se praviš da je tako, da me obmaneš dok se ne naviknem na život, jer ovo što je sad, to nije život, već sjećanje i čekanje.

Ali znam, uvjerio sam se, ti ne čuješ kad zovem u pomoć, a da ti to kažem, ne bi vrijedilo, varka bi bila otkrivena, ne bih ti vjerovao ma šta da učiniš, ili bih mislio da sve činiš iz sažaljenja.

Možda tražim nemoguće, možda to čak ne bi ni bio lijek, a možda i ne možeš da mi pomogneš. A ljubav ti je razumna jer joj ne vjeruješ suviše. Kao ni ja. Samo neću to da priznam.

14. IZLAZ

Posljednji put je došla u nedelju. S jabukama, sa odmjerenim osmijehom i s Duškom. Kažem to u šali, jer je već udaljujem, oslobodio sam je obaveze da dolazi tako često, u sebi, naravno, i mogu da je posmatram sa strane, odvojenu, ne kao dio sebe, što sam uzalud pokušavao dosad. Gledam je mirno, ne uzrujavam se, ne tražim više mnogo, mislim kako već dolazi iz navike, prisiljavajući se da izvršava obaveze, koje je sama sebi nametnula. I izvršava ih sve potpunije i tim strože što su joj teže. Možda tom tačnošću krije da je meni ne dovodi ljubav. A možda krije i od sebe. Umiruje savjest, poštena je, održava privid, čekajući da se sve nekako svrši, na neki najbolji mogući način, bez njene krivice, da ništa ne bi mogla da prebaci svojoj savjesti i osjećanju pravičnosti.

Sigurno mi ništa ne zamjera, suviše je lojalna, ali mogu da zamislim kakva je to muka što sve ovo čini iz dužnosti, iz dana u dan, odajući pokolebanost već tom revnošću. Zna da je uzela veliko breme, ali ne može natrag, i ide do kraja, s mukom. Ne ide joj se, ostala bi kod kuće, prijatno je, toplo, lijepo bi ljenčarila na kauču, ili bi otišla na snijeg, možda bi se šetala ulicama, činila bi bilo šta što joj je ugodno. Ali sat je opominje: treba izvršiti dužnost, prisili se, ostavi knjigu koja te zanima, odbaci zavodljivu misao na snježnu bjelinu parka, izvrši dužnost. Najgore je što si takva kakva si. Da si drukčija, rekla bi: zašto da idem? Ne osjećam želju, mučicemo jedno drugo, biću iscrpena i nezadovoljna, ta ljubav mi ništa ne daje, nepotrebna mi je, možda i nije ljubav, nije ljubav. I ne bi dolazila. A ti dolaziš. Samo, obaveza ti nije dovoljna, zato poetizuješ svoju nevolju. Volim ga, uvjeravaš sebe, volim ga, potrebna sam mu, čeka me, iako: volim ga i potrebna sam mu - može da nema nikakve međusobne veze, i krećeš na svoju malu tragikomičnu Kalvariju, s licem vjernika, s nemirom otuđenika,. I sve mora da bude kako je i dosad bilo.

Pa dobro, da se igramo. Jednostavnije bi bilo da se objasnimo, ali mi ne činimo ono što je jednostavnije. A možda i nije jednostavno. Radije čekamo rasplet, vjerujemo u srećan hod zvijezda. Svejedno, uostalom. Prihvaću tvoj način, praviću se da ne zapažam nikakvu promjenu. Glumićemo ljubav, laku ljubomoru, nervozno nezadovoljstvo, šaljivu nježnost, kao i uvijek, samo će ti, možda, biti teško ako ne primijetiš da ja glumim, mislićeš da mi činiš nepravdu.

Šta je prvo? Moja bolest. Počni.

- Dobro izgledaš.

- Čini ti se.

- Ne čini mi se. Dobijaš i boju.

- Osjećam se loše.

- To su nervi. Uskoro ćeš izići, smirićeš se.

- Izići ću neizliječen.

Poimalo je jezivo, kao da govorim iz trbuha, ali ima nekog uživanja u ovom udvajanju.

Šta je drugo? Uzdržana nježnost.

- Daj mi ruku.

Ona se koleba, pogleda u Duška i osmijehne se, kao da se izvinjava zbog moje ćudljivosti, ali ne može da uzmakne, tako je bivalo i ranije. Pruži mi ruku, tvrdu i neodobrovoljenu, iskrenija je od nas. Smeta mi njena ukočenost, njena umrtvljenost i zlovolja, i baš zato hoću da je zadržim duže, samo što je sad i njen otpor veći, leđi se u mojoj šaci, negoduje, odbojnija nego ikad. Prolazi uobičajeno vrijeme, stežem je jače da nam bude neugodno, da je natjeram na negodovanje, na pobunu, i zaista, njena; ruka se opire, prsti se grče kao da se dave, i izvlači se s olakšanjem, kao da je odahnula. I njeno prisiljavanje same sebe ima granica.

Postaje mučno zato što se sve vidi.

Treće?

- Jesi li se odlučila? Hoćemo li otići iz ovoga grada?

Opet se okrenula Dušku. Stvara alibi, prikuplja dokazni materijal. On je njen glavni svjedok da sam zaista nemoguć, iako ona čini sve što može, jer me voli, ali neće biti kriva ako se nešto desi. Možda mu je već i ispričala raniji razgovor, i sad ga upozorava: eto vidiš.

- Razgovaraćemo kad iziđeš - kaže ne pristajući i ne odbijajući. Uvijek je, tobože, pomirljiva, sad naročito, čudim se što čak nije pristala pretjerujući u izražavanju dobre volje.

Duško se nasmije, da pripremi sebi teren, znači da će se umiješati.

- Kakve su to fantazije - kaže. - Šta to izmišljaš?

- Mučim je, ništa više.

- I ja bih rekao.

- Da li je žališ?

- Naravno da je žalim.

- Eto vidiš, voli te, a ti ne vjeruješ?

- Ne pričaj gluposti, molim te.

- Šteta što je na tebe naišla, to ti ja kažem, rođače. Nisi je vrijedan.

- Reci mu jesi li nesrećna?

- Prestanite.

Izgleda zaista nesrećna, izmučena. Ne znam je li to igra, ali ja više ne mogu, miješam igru u zbilju, zaboravim da ih odvojim, pa me zaboli umjesto da se smijem. Žao mi je i sebe i njih. I odjednom osjetim stid zbog svega.

- Izvini - kažem iskreno, gotovo pokajnički, ponesen dobronamjernošću što se iznenada javila da me spase teškog osjećanja. - Znam, ponekad sam neprijatan, dobro, često sam neprijatan, mučim vas. Ali koga da mučim ako neću vas? Vi ste mi najbliži, volim vas oboje, i imam prava da budem neprijatan. U čudnom sam raspoloženju, vjerujem da i vi imate časova koji su gori od drugih, samo što sam ja luđi od vas pa stvaram probleme i tamo gdje ih nema, kidam se bez razloga i tad se iskaljujem na vama. E pa, pretrpite malo, prijatelji ste mi, poslije ću se ja vama staviti na raspolaganje. Zasad ste jači od mene, i ne ljutite se, primite me ovakvog nikakvog, dok ne dođem sebi.

Bože, kako je lako kupiti dobre ljude s nekoliko na izgled iskrenih riječi. Oslobodio sam ih muke, pakosne igre, nelagodnosti, i bili su mi zahvalni.

- Lud si ti - rekao je Duško vedro, i znam da je odahnuo.

Među nama je počelo da se spliče nešto mutno i nelijepo, jer se krijemo, ne znamo jedno o drugom sve što bi trebalo da znamo, a pravimo se kao da je sve u redu, da se ne dešava ništa čudno, hoćemo da izgleda da smo prirodni, prećutno pristajemo da ni u šta ne diramo da se ne bi srušilo i ono što postoji, osjećajući gotovo strah pred tajnom ličnih odnosa. Zato nas je moje priznanje, da nije sve u redu, da zasad nije kako bi trebalo, oslobodilo potrebe da se varamo, da varamo sami sebe. Nije u redu, ali biće. Ništa ne smeta što je, možda, i to varka: sve je odgođeno za neku neodređenu budućnost, koja ne obavezuje i koja nas u sadašnjem trenutku oslobađa nelagodnosti. Sad više nije mučno, nismo napregnuti, osjećamo se gotovo ponosni i gotovo raznježeni, javlja se varljiva velikodušnost: čas popuštanja, zbog kojeg se obično pokajemo jer nas kratkotrajno oduševljenje zavede da preuzmemo obaveze za koje nismo spremni. Triježenje nas zatiče vezane. Čudo nas je spasio laži, koje bi samo u tom času bile istinite, a možda smo i čuvali mir koji je nastupio.

Oprostili smo se srdačno, ostalo je u nama dosta onoga lijepog osjećanja pa smo ga ispoklanjali na rastanku.

I baš u tom trenutku kad smo bili najbliže mogućnosti da odgodimo rasplet zbog slučajno stvorenog povjerenja, koje bi sve produžilo, desilo se nešto smiješno. Zbog Olge što je ušla, s paketima i voćem, kad su se oni oprostili od mene. Sreli su se nasred sobe, hoće li se prepoznati? da, Duško se sjetio njenog lica i pozdravio je, razmimoišli su se, i njih dvoje su se osvrnuli tek na vratima.

Tad sam zapazio da se promjenljivo nebo naše ljubavi opasno natuštilo.

Opazio sam to u onom trenutku kad su se vrata otvorila i zatvorila, dok su njihova lica bila okrenuta prema meni. Duškovo lice je zbunjeno, njeno mirno. Nimalo uzbuđen na izgled, ni nezadovoljan, čak ni hladan, nije izražavao uvrijeđenost, ni mračno likovanje koje muči sebe, ni ljubomoru, ali nije bio ni običan pogled, za rastanak, za pozdrav, ili slučajan, kao što bi bilo da je ovu posjetu smatrala nevažnom. Činilo mi se da se okrenula samo zato što je htjela da se riješi na nešto konačno. Ili se već bila riješila na onom kratkom putu do vrata. Šta se u njoj tad dešavalo, u trenucima, u sekundama? Siguran sam da je donijela odluku, ali je sve trajalo suviše kratko da bi mogla da riješi tad kad se okrenula, pa i dok je išla prema vratima. I tad mi je palo na um da je odluka u njoj već postojala, a sad je našla povod koji je prevladao njene obzire i odlaganja, uzela ga je kao razlog koji će je opravdati pred samom sobom, čak će se osjećati i povrijeđena. Da nije tako, drukčije bi izgledala, bila

bi zbunjena, ogorčena, uznemirena, a ne gotovo zadovoljna, kao da se u njoj smirio neki nemir. Njeno poštenje je našlo najbolji izlaz.

Znao sam da mi slijedećih dana predstoji mučno objašnjenje koje će biti potrebnije njoj nego meni. Da se utvrdi da sam ja kriv za sve. Pa dobro. I mislim, rugajući se pomalo i sebi i njoj: šta bi bilo s nama kad svoju krivicu ne bismo mogli da pripišemo drugome?

15. HLADAN VJETAR

Polako idem snježnom ulicom, korak po korak, jedan duži, drugi kraći, nemam kud da žurim, niko me ne čeka, imam vremena isuviše, odužujem se želji za ovom bjelinom, osjećam se kao isluženi vojnik, kao penzionisani narednik, držim se daleko od kafana da ne bih prignječio nekoga pričama o ratovanju, učiniću i to, pustiću brčine, počecu da psujem, da ti to i to, a mi, a oni, dugo stojim i posmatram kako grupa dječaka i djevojčica čisti snijeg, igraju se i rade, sigurno je neka škola u blizini, slušam veseo smijeh, lete bijele grudve, žao mi je što ne mogu da im se pridružim, zbog noge i zbog godina, pokvario bih im radost, ne bih znao da se smijem ovako veselo kao oni, kad me slučajno zalutala grudva udari u ruku, zarumenjena djevojčica zbunjeno kaže: oprostite, a ja se smiješim: ništa. Osjećam se raznježen i star. I odlazim kad vidim da suprotnom stranom ulice nailazi mladić sa štapom u ruci, učinilo mi se da je Misita, ne bih volio da se susretnem s njim, njegovo pismo mrtvim roditeljima još čuvam, teško bih podnio razgovor o tuzi.

Dosta mi je za danas.

Bilo je jedno vrijeme kad sam mislio da je između ljudi sve lako urediti, vidio sam da je moguće, a sad mi se čini da su ljudi jednostavni samo u teškoćama. Niko ne želi teškoće, ali je čudno.

Pozdravljao sam se juče u redakciji, želio sam da ih pomalo volim, dosadila mi bila bolnica, upljesnivio sam, počeo da se gušim, bolje je ovdje, može da bude i snošljivo, očekujem da pokažu makar malo radosti što me vide.

- Zdravo.

- Ah, zdravo.

- Kako je?

- Pa dobro.

Čudi se, i ja se čudim, vedro pružena ruka klone, čili želja da budem dobar. Ali još pokušavam.

- Je li me neko tražio za ovo vrijeme?

- Koje vrijeme? Zaista, nisam te vidio već nekoliko dana. Gdje si bio?

- Nigdje.

Stvarno, nigdje.

Čak i mala profesorica, uvijek šašava, spremna na bezrazložan smijeh i ciktavo oduševljenje, kaže rastreseno, zatrpama špaltnama:

- Gle, vratio si se.

- Gle, vratio sam se.

Gotovo niko nije primijetio da sam bio toliko vremena u bolnici, jedva su se prisjećali da me nisu viđali, ne pada u oči kad me nema, ne, nastaje praznina kad sam odsutan, gledaju me ravnodušno kao da su me juče sreli, a možda i misle da jesu, svejedno im je, a ništa nije tako strašno kao kad je ljudima svejedno.

- Ti si kriv - kaže urednik.

- Zašto sam ja kriv?

- Odvajaš se.

- Odvojen sam bolešću.

- Bolest je izgovor. Da bi svakog susretao s mračnim licem.

- Da, to je posebno zadovoljstvo.

- Ne znam je li zadovoljstvo, ali ti ne vidiš nikoga, ne cijeniš ljude.

- Ko mene cijeni?

- Svakog cijene onoliko koliko zaslužuje.

- Ma nemoj. Da li stvarno vjeruješ u to? Misliš da čovjeka cijene po stvarnoj vrijednosti? ili se šegačiš? Moja mala cijena je mjera moje male vrijednosti, tvoja velika cijena je mjera tvoje izvanredne vrijednosti?

- Nemoguć si.

- Ja bih imao bar malo obzira prema nekome ko je tek izišao iz bolnice. Pa šta misliš, ko je onda nemoguć?

- Rđavim putem ideš, vidim to odavno.
- Dobro da si vidio makar toliko.
- A tako. Onda ćemo razgovarati drukčije.
- Sa zadovoljstvom. Uostalom, sad sam na bolovanju, a poslije ću tražiti drugi posao.
- Hvala bogu.
- I ja kažem hvala bogu.

Počelo je ružno, završilo se strašno, rastali smo se opravdano ogorčeni obojica, nismo rekli ono što je trebalo, već ono što nam je u ljutnji palo na um, niko nije htio da progovori tišim glasom, ni da pokuša da razumije, očekivali smo to jedan od drugoga kao svoje pravo i bili uvrijeđeni što nismo dočekali. Poslije sam se kidao, bijes me obuzimao, čas zato što sam bio grub, čas zato što nisam bio grublji. Danas mi se izvinio, smijao se i meni i sebi. Ja se nisam smijao, nisam praštao, bilo je kasno, pamtio sam jučerašnji dan, a izvinjenje sam shvatio kao njegovu slabost i dokaz krivice, i bio sam još kivniji. Na to se on već sasvim naljutio i rekao da će to drugi raspraviti.

Ništa ne ide kako treba. Zašto? Gdje je uzrok? U meni? u drugima? u zvijezdama? Nije u meni. Povrijeđen sam, ali drugi bi to mogli lako da otklone, samo nikako ukazivanjem na moju krivicu i na greške. Ne podnosim savjete ni prijekore, odavno već ne nosim kratke pantalone, a učiteljski prut nikad nisam volio. Znam u čemu sam rđav, ali neka mi ne poturaju pod nos moju ružnu sliku, učiniću sve da bude još ružnija, iz potrebe da budem gori kad neće da budem ono što mogu.

Pio sam bez zadovoljstva, ali nisam prestajao, činilo mi se da je zbog nečega potrebno da tako radim, možda baš zato što je ružno, i što mi ne prija, i što znam da svi slabići tako rade, i dobro je što je bife u suterenu, sa nespretnim debelim lukovima prignječenim teretom koji nose, i što je gusti vazduh kiselkast i memljiv. Baca sam čikove na pod, sjedio opušteno, gledao tobože nemarno, pravio se da mi je sve to obično i da to ne činim iz inata i da mi nije teško i da ne primjećujem kako me Jovanović drukčije gleda poslije onoga nesrećnog novca, kako je postao hladan i podmuklo kivan, iako se trudi da ne pokaže, zadržavajući onaj svoj način lakog, pomalo ciničkog časkanja, kao da je iznad stvari, kao da sve vidi, ali ga se ne tiče. Skrivao je da je sitničavo zainteresovan za sve što se oko njega dešava. Skrivao je čak i svoj cinizam, odijevajući ga u ruho uopštenog razmišljanja. Ponekad me zanimao svojim nastojanjem da ostane na nekoj zamišljenoj visini i gotovo stalnim odstupanjem od onoga što bi ga uzdiglo u vlastitim očima. Najžalosnije je što je uvijek svjestan poraza i zato jednak. Vidim da, zna i za moj razgovor s urednikom, ne znam koliko, pominje ga izdaleka, smiješeći se: otpor je čovjekovo otimanje od potčinjavanja, ljudska želja za slobodom, vezan za početke, za neiskustvo, a poslije ostaje čežnja koja se ne ostvaruje. Na žalost. To o sebi. A onda o meni: objašnjavao me uopšteno, nastojeći da bude pravičan, ali ne uspijevajući uvijek da prikrije zlovolju i podsmijeh. - Isti si kao ovo mlado društvo - govorio je obezličavajući me – bujno obuzeto značajem svoga nastupanja i obiljem energije, zainteresovano za suštinu, a ne za formu, zato neposredno, često i nerazumno. Uživa u svojoj mladosti, ima snage da vjeruje u iluzije, gleda ispred sebe jer ima budućnost, prezire konformizam jer nema iskustva, raduje se preprekama jer ne zna koliko ih u životu ima, spremnije je na žrtvu nego na kompromis. Poneseno svojim poštenjem i nemajući potrebe da išta krije, često je izazovno do neugodnosti, zna samo za pristalice i neprijatelje, surovo je iz najplemenitijih pobuda, s dirljivo naivnom vjerom u želju ljudi da se žrtvuju, nudi lišavanje i teškoće u zamjenu za daleki sutrašnji dan iz čudne ljubavi prema nepoznatom potomstvu. Tek kad prođe izvjesno vrijeme, kad zanos izivi svoj vijek, obično kratak, društvo počinje da ispisuje svoj ljetopis, stalo mu je do njega, ali na tom putu ka zrelosti gubi nevinost, postaje mudro i pravi fasade, krije se i uljepšava. Smiješi se, ne računa uvijek na zanos, ne prezire lukavstvo ni račun, otežava vrijednostima koje čuva, a ja mislim da li mi se ruga, i čudim se, ne prepoznajem se u toj opštoj slici, ako je tačna, uvjeravam sebe da su uopštavanja nesigurna, ili sam ja drukčiji od ostalih, ali tako drukčiji da mi bude teško, a možda postoji više vrsta nekonformizma, a moj je najgluplji.

Mislio sam i o drugim neugodnim stvarima. O susretu s Mirom. Hladan vjetar duvao je od nje.

- Drago mi je što si izišao iz bolnice - rekla je.
- Hvala na darovima.
- Ništa.
- Mogla si da ih i ne šalješ. Jesi li to smatrala obavezom? Ili si htjela da pokažeš koliko si velikodušna?

- Ništa nisam htjela da pokažem.
- Zašto si odjednom prestala da dolaziš?
- Imala sam mnogo posla.
- I ranije si imala mnogo posla. Jesi li ljuta?
- Ne, nisam. Zašto bih bila ljuta?
- Radi tebe sam izišao. Kuda odjednom žuriš?
- Drago mi je. Ali ne bi trebalo da izlaziš, bar za izvjesno vrijeme. Hladno je.
- Da, veoma hladno. Led se oko tebe stvara.
- Čini ti se.
- Hoćemo li se vidjeti?
- Ne znam, mnogo sam zauzeta.
- Dobro - rekao sam uvrijeđen - dobro, možda je i bolje tako.
- Možda.

Možda je tako i najbolje, nećemo se više vidjeti, ali je način ružan. Ništa nisam kriv, ništa nisam učinio (neprestano se branim od krivice, a ona je iskoristila prvi povod, smiješan i slučajan, da me napusti). Da, i ja sam to želio, ne mogu da to sakrijem od sebe, smetala mi je njena odmjerenost, odstojanje na kojem se držala, nezavisnost koju je ljubomorno čuvala kad je meni bila potrebna privrženost, bez čuvanja sebe, bez osvrtnja, nimalo uzdržana, možda čak i spektakularna, da me opsjeni. Zamjerao sam joj obuzetost sobom, odsustvo spremnosti da mi pomogne, i počeo sam da je odvajam od sebe, ali ona to nije znala, zato nije imala prava da ovako ružno postupi. Znam, želio sam da se to desi, ali ne ovako, nije mi jasno na koji od mogućih načina, ali ne ovako. Jer mojim postupcima ništa nije mogla da prigovori, a moju misao nije mogla da otkrije, i to je onda njena odluka, jednostrana, bez moje krivice. Ostavila me, jednostavno, kao što se to obično dešava, a trebalo je da se objasnimo, da se lijepo razidemo, ili da pokušamo da se ne razidemo. Tad sam već vidio da sam pretjerao i da se to u stvari moja sujeta buni protiv načina na koji je ona riješila stvar, brzo i odlučno. Možda je tako najbolje, kažem ponovo, ali ne mogu da odagnam osjećanje povrijeđenosti i nepravde koja mi je nanijeta.

- Ljudi su nepravedni, izigravaju naše povjerenje i ostavljaju nas kad nam je teško, potrebni smo im samo neoštećeni i jaki - kažem spreman na plaćno povjeravanje.

- Ne voliš ljude?

- Ljudi su konačno izdijeljeni, niko nam ne može pomoći, ponekad se pravimo da to ne znamo, ili zaboravljamo jer nam izgleda nemoguće, ne mirimo se, ali je tako. Neka idu do đavola.

- Ni život ne voliš?

- Ostavi me na miru! Šta hoćeš da volim? Slaganje varke na varku, davno sam negdje pročitao. I smijao se. Sad se ne smijem. Nije veseo taj tvoj život.

- Nije istina. Nije istina.

Odjednom se izmijenio, prvi put sam vidio da likuje. Gledao me pobjednički, nervozna vedrina mu je sjaktila iz očiju.

- Nije istina. Ljudi su ljudi, dobri i rđavi, ali spasavaju sebe i svijet kad ljudskost dođe u pitanje. A ne voljeti ljude i život, znači stati na stranu zla. I zašto? Zbog sitnice, zbog ličnog računa, zbog sujete. Vidim te, stojiš preda mnom kao da si od stakla, pomalo mi je mučno, ali vidim što vidim: ti si kukavica.

- A, tako - velim bijesno.

Uhvatio sam ga za prsa i digao sa stolice. Držim ga u čvoru jedne ruke, druga je spremna da udari. Gledam ga: lice smanjeno, skupljeno u strahu, oči razrogačeno ukočene, uzbuđen je i iznenađen vlastitom hrabrošću, užasnut mojom srdžbom i onim što ga čeka. Ne vjerujem da ga plaši udarac, već nevjerovatan položaj u koji je sam sebe doveo, isturenost, lebđenje nad nepoznatom provalijom pošto je prekoračio ogradu opreza, iz potrebe da pokaže smjelost. Drhtavica ga trese iz korijena. Nevjerovatno je kako neko može ovako da dršće.

Gurnuo sam ga na stolicu.

- Sjedi.

Činilo mi se da se posljednjom snagom bori da se odupre, da savlada drhtavicu i strah, da podrži otpor, da zadrži ravnopravnost koju je bio osvojio za trenutak, da se otme slabosti, da sačuva poštovanje prema sebi, makar i po cijenu bola. Ali strah i slabost su jači od njegove želje da se odbrani, uzalud mu se mišići grčice i volja napreže, ruši se naočigled.

Žalosno je i smiješno, pomalo mi se gadi, ali sam svjestan da sam prisustvovao jednoj čudnoj drami koja je u njemu ostavila krš.

Znam: htio je da učini gest, da stane uspravno, i opet je doživio poraz.

- Htio si da budeš jači od mene? Ali zašto na moj račun? Navlačio si me na razgovor koji ti je davao šansu, da bi mogao da staneš iznad mene, da se isprsiš s nogom na mojim prsima, sitno si iskoristio moju alkoholiziranu ogorčenost koja ne mjeri riječ, htio si da likuješ ponizivši me. Ljudi spasavaju sebe i svijet kad ljudskost dođe u pitanje? Je li? Držiš mi pridike, ponavljaš opšte formule. Ti to znaš iz knjiga, a ja sam učestvovao u spasavanju. Ali jedno imaš pravo, kukavica sam, niko i ništa, kad se i takvi istresaju nada mnom. Rano likuješ, rođače.

Čutao je, ni riječ nije mogao da kaže.

Žao mi ga je. Zašto mu nisam dopustio to kukavno zadovoljstvo?

- Šta je sad? U redu, bilo, bilo.

- Zašto me nisi udario?

- Pusti. I nemoj sad da se skunjiš i da me gledaš tako, s mržnjom. Neću da se svađamo, ti si mi prijatelj.

- Ne možemo biti prijatelji, a ne mogu ni da te mrzim, iako bi i to bio nekakav izlaz.

- Zašto si našao da se mjeriš baš sa mnom?

- Zato što si ti slabiji od ostalih?

- Zašto sam slabiji?

- Suviše misliš o sebi.

- Maloprije si drukčije govorio. Šta je tačno?

- Ne znam više. Možda i jedno i drugo

- Ili ni jedno ni drugo.

- Vjerovatno.

Poslije smo išli ulicama zagrljeni, mrak je već bio pao, bilo mi je drago što se ne mrzimo, ipak to nije nikakav izlaz, on je htio da negdje popijemo njegov novac, a ja nisam dao, i sigurno mi je bio zahvalan, i ja sam njemu bio zahvalan, i umalo mu nisam ispričao ponešto od onoga što me muči. Srećom, i pijan sam imao toliko razbora da ne otkrivam ništa što on ne bi mogao da razumije, ali sam govorio o mucu trenutka u prelazu, o strašnoj tišini koja nastaje između onoga što se završilo i onoga što nije počelo, o svačijoj želji da sačuva svijetle trenutke stvarajući od njih mit. Naćulio je uho, osjetljivo na tihe unutrašnje muke koje izjedaju čovjeka, ali ja sam začutao i nasmijao se. - Nećeš više - kažem - neprestano me loviš, počecu da ti držim političke govore. Tad smo naišli na plakat koncerta, onog istog što sam ga slušao na probama u velikoj sali, bio sam za njega ličnije i jače vezan od svih ovih što ga večeras slušaju. Namjeravao sam da odem, bio je najobičniji red, ovo veče je za nju značajno, baš za nju, da obilježi svoj veliki čas, i put možda, a eto, sasvim sam zaboravio, a da idem ovakav, zaista nema smisla, toliko sam bio pri sebi. Na novinarskom bloku napisao sam nekoliko riječi, nešto kao želju za uspjeh, i dao redaru da joj odnese. Smijaće se možda, a možda i neće, svejedno mi je, možda će i redar zaboraviti da preda, ili će ona baciti nepročitano, to više nije moje, ja sam učinio što sam mogao.

Oko ponoći sam je pozvao telefonom iz portirnice hotela. Još nije bila legla.

- Jeste li uzbuđeni?

- Bila sam mrtva od straha. Hvala na željama za uspjeh.

- Žao mi je što nisam mogao da dođem. Još sam bolesnik.

- Odakle govorite?

- Iz hotela. Čekao sam da se vratite kući.

- Ozepšćete. Sigurno je hladno.

- I drago vam je što sam izišao iz bolnice?

- Molim?

- Ništa. Ponavljam jedan razgovor koji mi nije drag.

- Nešto se desilo?

- Ništa se nije desilo, uznemirio sam vas bez potrebe. Nadam se da se ne ljutite.

- Ne, ne, zašto bih se ljutila?

Nekim čudom, sam od sebe se obnavlja razgovor na koji ne bih htio da mislim, istim riječima, valjda i istim redom. Zar žene govore isto i kad se ljute i kad su ravnodušne?

Pa lijepo, kažem, laku vam noć objema, možda je tako najbolje, nećemo se više vidjeti, nije dobro, ali je najbolje.

- Bolje je kad je dobro nego kad je najbolje - kažem portiru što kunja za pultom, u zimskom kaputu, s debelim šalom oko vrata.

- Bolje i da je najbolje kad ne može da bude dobro.

- Nije dobro?

- Kome je sasvim loše, misli da mi je dobro

- Svašta ti znaš.

- Bolje svašta nego nešto.

- Zašto?

- Ti znaš nešto, to je sad. I boli. Ja znam svašta od ranije.

- I miran si?

- Nisam. Često me budite.

- Laku noć.

- Pismo ti je u sobi.

- Kakvo pismo?

- Da tražiš drugi stan. Svi se sele.

- Ja se ne selim. Neka me izbace ako smiju.

- Tvoja stvar, moje je da kažem.

I namjestio se da kunja, njemu je svejedno.

Biće divno kad me izbace na ulicu! Samo da je sad, ovoga časa, da napravim džumbus, da probudim hotel, da se izvičem. Sutra ću biti miran, bojim se.

16. STAKLENO ZVONO

Snijeg me umorio, hladno je, rana mi je ozebla sinoć, noga je u zavoju, kao u oklopu, prisiljava me da mislim na nju, još je nesigurna, obilazi u luku dok se ne popne na stepenicu, niko me ne gleda i pomažem joj hvatajući se za drvenu prečku gvozdene ograde, ako neko naiđe, pustio bih je da se muči, ne znam zbog čega, možda nije trebalo još da iziđem, sigurno ne izgledam slavno, iako je čudno što mi je stalo do toga, baš me briga šta ljudi misle, a opet sam osjetljiv i vodim računa o tim bašmebriga ljudima. Pred njima krijem bolesnu nogu, trudim se da šepam što manje, a pred onima koji su mi bliski pravim se da mi je teže nego što jeste. Htio bih da me žale, da se zabrinu, a krivo mi je kad u tome ne uspijevam, osjećam se prikraćen, kao da mi je oduzeto nešto na šta imam pravo.

Nekad smo imali jednu dušu i jedan put, pod prisjenkom smrti sve je bilo konačno određeno i jednostavno. Sad se udvostručujemo, udesetostručujemo, život je mnogostrukiji nego smrt, više ima staza u njemu, više mogućnosti, više razloga za podozrenje i osjetljivost.

- Kako ste došli?
- Lijepo. Pješke.
- Da li vas boli?
- Ne.
- Uđite. Da vam pomognem?
- Hvala. Vidite da sam bez štapa.

Teško sjedam, uzalud skrivam da ne primijeti kako se mučim. I kako sam nesabran. Zato pričam o hladnoći s košavom i zaleđenim ulicama, a kod nje je toplo, ugodno, gori grijalica, jer nema uglja, kažem da ću je prijaviti, ali poslije, dok se ogrijem. Ništa, veli, platiće kaznu. Čime? pitam. Vidio sam je kod antikvara. Da, prodala je naušnice, kaže, smijući se, ne krije ništa, ne shvaća tragično. Onda pričam o bolnici, i o mladiću bez noge, onom što je pjevao kad je ona došla prvi put, a poslije samo ćutao, kako se onog dana kad su me posjetile njih dvije zaustavio u svojoj upornoj šetnji, stao kraj mog kreveta i gledao me bez riječi, gotovo s mržnjom, možda zbog njih dvije. A ja mislim o jednoj od njih koja više nije došla poslije onog susreta.

I o snijegu pričam što je padao tiho, vraćajući me u daleko djetinjstvo, i o svojoj želji da stalno pada, samo da se nešto dešava, i pričam o bratu kako ga tražim, a onda začutim i gledam je iznenađen: oči su joj vlažne.

- Bilo vam je mnogo teško?
- Ne naročito.
- Ne pita, već tvrdi.
- Oh, jeste, i sad ste tužni.
- Zar izgledam tužan?
- Je li vam se nešto desilo?
- Već ste me to pitali.
- Da.
- Ne mogu da vas zadovoljim. Ništa mi se nije desilo.

Kao da je malo razočarana što mi nije bilo mnogo teško, što nisam tužan i što mi se ništa strašno nije desilo. A onda joj lice dobija saučestan izraz njegovateljice, brižan i mek, ona hoće da je sve tako kako zamišlja da jeste, ona je sigurna:

- Voljela bih da je sve tako kao što kažete.

Kako je osjetila da nešto drugo kola ispod mojih riječi? Da li sam se sam odao, rastresenošću, nemirnim govorenjem, nepažnjom s kojom sam isturao ispred sebe druge ljude da me zaklone? A možda je to samo slučajna podudarnost djelomične istine i potrebe njene romantične mašte da se susretne s jednom uzbudljivo sentimentalnom sudbinom. Ipak je ovo drugi svijet, bljedunjavo maštovit, knjigama i izdvojenosti hranjen, čudom sačuvan, dirljivo smiješan.

Mislim kako se kao lopov uvlačim u tuđe kuće, udišem toplinu, spokojstvo, zaštitu, ljubav, prkosno tužan ako ih nema, tužno zavidan kad ih osjetim. Njoj ne zavidim.

Sjedimo u onoj istoj, srednjoj sobi s mnoštvom figura od porculana u vitrinama, sa čašama od venecijanskog stakla u boji, s bezbroj lijepih i nepraktičnih sitnica što se skupljaju generacijama postajući porodične relikvije. U drugoj sobi, s teškim tamnim namještajem, još stoji na zidu diploma u crnom okviru, tiša i beznadnija nego ranije, sad već samo pust trag, a ne znamenje.

Na stolu knjiga Žeraldijevih stihova. Žeraldi i „Ljiljan u dolu”. Na kauču otvoren pasijans. Gdje su kanarinac i angorska mačka, da upotpune stupidarij?

Otvorim knjigu nasumce, čitam: Rekao si: „Mislim na tebe neprestano”. U stvari, ti više misliš na ljubav nego na mene.

Zvuči strašno, kao ruganje. Ne mislim o tome kako smo nepravedni prema knjigama, uvijek tražimo da odgovaraju našim raspoloženjima, ako su drukčije, smatramo da su loše.

- Je li lijepo?

- Veoma lijepo.

- Ne sviđa vam se?

- Rekao sam da je lijepo.

- Rekli ste radi mene.

- Da.

- Zašto?

- Da se ne svađamo.

- Zašto da se svađamo. Vi zadržite svoje mišljenje, ja ću svoje, to je sasvim jednostavno.

Uzalud pokušavam da je gledam s potcjenjivanjem, zaštićena je neposrednošću, pogledom koji vjeruje, nebramjenjem, mekoćom pogleda, koji valjda nikad ne može da bude strog, pastelnim sjenkama oko očiju, cijelom sobom, nježnom i krhkom, a vedrom. I nečim možda još važnijim, uvijek prisutnim i kad ne mislim o tome: oko nje je oblak muzike, ne mogu da je vidim samu, stalno se obnavlja onaj duboki doživljaj kad sam sjedio opčinjen u velikoj sali, vezujem ga za nju, dajući joj vrijednost koju možda i nema. Ipak joj ne dopuštam lako tu nezasluženu prednost.

- Da li se bojite života?

- Ne.

- Imam osjećanje da živite u bezvazdušnom prostoru, okruženi starinskim sjenkama, starinskim stihovima, starinskom muzikom, bez mnogo veze sa stvarnim svijetom.

- Da li je taj vaš stvarni svijet tako lijep da vrijedi s njim uspostavljati veze?

- Možda nije uvijek lijep. Ali postoji.

- Zar mu ja smetam?

- Šta ste radili za vrijeme rata?

- Nismo voljeli Nijemce, išli smo u maramama i debelim čarapama, gladovali, mrznuli se u negrijanim sobama, strahovali, satima čekali na zimi da predamo pakete zarobljenicima.

- Ko vam je u zarobljeništvu?

- Otac. Bolestan, nesrećan, usamljen. Pažljivo sam ispisivala deset dozvoljenih riječi da ga ohrabrim. A teško je bilo imati hrabrosti. Okružila sam se sjenkama, stihovima, bezvazdušnim prostorom da bih se odvojila od svijeta koji postoji na tako strašan način. Voljela sam to i ranije, ali je u ratu dobilo drugi smisao.

- Da li se hvalite ili žalite?

- Odgovaram na vaše pitanje.

Sjenke oko očiju postale su joj tamnije, lukovi punih usana nisu titrali u veselom osmijehu, u izrazu se javilo nešto zrelo i osamostaljeno, a onda je svega nestalo, u času, bez prelaza, i opet je bila djevojka koja ne voli brige. Kratak izlet u ozbiljnost nije na njoj ostavio traga. Nasmijala se:

- Ličilo je na politički govor. Je li vam se svidjelo?

- Da. Naročito ono o marami i debelim čarapama.

- To sam pomenula radi vas. Da napravim utisak. Ali je istina.

Gdje je? Gubi se, otima, približava, odriče se prihvatanja ma čega, i neprihvatanja.

Izgleda da nije nigdje. To nije mjesto, već praznina. Razapeta je između tuđih određenja, a nijedno ne priznaje. Grčevito se drži onog što nije u vremenu, bojeći se uznemirujućih promjena. Igra se života, a vjeruje da je ta igra jedina stvarnost koja vrijedi. Nema ništa, sve joj izmiče, a misli da zadržava sve, odriče se sreće čuvajući njen privid, živi pomalo avetinjski, uobraziljom, dajući stvarima značaj koji one nemaju, zadovoljavajući se znakovima, simbolima, maštom, stihovima, hartijom, bijegom, kratkotrajnim žaljenjem nečije suzne sudbinice, osjećanjem potrebe da bude pravedna u svom malom svijetu,

osakaćeno i tužno obezbijedenom od života. Pod tim staklenim zvonom, u tom zamijenjenom svijetu, koji su drugi ponudili a ona prihvatila, napravila je red, stvorila navike, snabdjela se razlozima, uspostavila cjelinu da se osigura. Sve izvan toga je slučajnost, nepoznatost, mogućnost da se dozive neprilike, ili želja da se sve ovo napusti. A to se ne smije, nemoguće je.

Ta čudna mješavina djetinje mašte, koja stvara svoje vlastite svijetove, i zrelog odvajanja, to nije razočarenje, već prilagođenost dječijeg načina mišljenja drugim potrebama, zato je usavršeno, obogaćeno, ubjedljivo. I nije protiv svijeta starijih, koji ni stariji ne shvaćaju uvijek, ni za njega, već mirno njega, bez međusobnog miješanja, u uporednom trajanju koje se ne isključuje, ali i ne priznaje.

Je li to sreća, nesreća, oštećenje, suvišak, sebičnost, mir koji čuva sebe, odricanje od punog života, viša mudrost koja se smiješi našim često uzaludnim nastojanjima, slabost da se nešto postigne, snaga da se nema, strah da se živi s ljudima, hrabrost da se bude sam?

Uostalom, šta me se tiče? Zašto svakom čovjeku kome se približim otvaram proces isljeđujući ga, ispitujući ne njegov život, već njegovo mjesto u životu, odnose koje uspostavlja, smisao koji nalazi, tajnu koju skriva? Daleka sličnost, koju sam bogzna kako nazreo između nje i sebe, samo je upoređivanje naših života, ništa više. Ona je prikraćena oduvijek, ja odskora; ona neće da zna za druge mogućnosti, ja ih tražim, ona se miri, vedra je, ja se ne mirim.

Bolje je moje, mislim, iako je gore, i žalim je. A zavidim joj na vedrini. Je li to od mirenja?

Ne znam zbog čega, ali djeluje svježije i nevino, ma kakva da je. Izaziva na iskrenost.

- Je li vam bilo krivo što sam telefonirao onako kasno?

- Ne. Naprotiv.

- Trebalo bi u stvari da se ljutite na mene. Dockan sam se sjetio da vam pišem.

- Došlo je u najbolji čas.

- Slagao sam vam kad smo govorili preko telefona, nisam ležao.

Nije iznenađena, gleda me smiješeći se, bez prijekora.

- Sam sam donio pismo.

- Zašto niste ušli?

- Teško podnosim alkohol. Vidjelo bi se. Jeste li ljuti?

- Ne. Znala sam. Redar mi je opisao vas.

- Kako me opisao?

- Strašno.

- Sigurno. Inače me ne biste poznali.

- Jeste li sujetni?

- Ne znam. Nekad jesam, nekad nisam.

- Zašto ste pili? Je li nezgodno što pitam?

- Šta očekujete? Priču o nesrećnom mladiću?

- Zašto govorite tako?

- Šalim se. Nemojte sve da primete srcu, zbunjujete me. Desile su mi se neke neprijatne stvari.

- Nešto teško?

- Izgleda teško kad se desi, poslije je smiješno. Glavno je da prođu prvi trenuci. Evo, sad se smijem.

- Ne naročito veselo.

- Imam tešku narav.

- Ne, nije to.

- Znate li vi nešto više?

- Vidjela sam jednu lijepu djevojku kad sam dolazila u bolnicu.

- Tad je došla posljednji put.

- Zašto?

Čini mi se da je uznemirena, gotovo uzbuđena, to je kod nje čudno, suviše je primijetno, jer se naviknemo na njenu vedrinu. Sluti mogućnost koju odbacuje, još onda u bolnici bila je usplahirena, ali nije ništa rekla, a sad želi da se riješi sumnje, i znam da se neće zaustaviti. Nije mi jasno šta treba da joj kažem. Teško mi je da lažem, kao djetetu, a ne mogu ni da joj kažem ono što mislim da je istina, zato se izvlačim neodređenošću.

- Ne znam.

- Volite li je?

- Mislio sam da i ona mene voli.

- Mislili ste. Zar se to ne zna?
 - Kako može da se zna?
 - Čovjek se otkriva svime, riječju, pogledom, postupkom.
 - Čovjek se skriva, riječju, pogledom, postupkom, svime.
 - Da li se i vi skrivate?
 - Kao i vi.
 - Šta mogu da skrivam?
 - Jednu misao, jedno pitanje.
 - Kakvu misao?
 - Pretpostavljate mogućnost da zbog vas nije došla.
- Pogledala me unezvijereno, sigurno razmišljajući da li da prizna ili da poredne.
- Jesam li pogodio?
 - Da.
 - Vidite da se krijete, samo nevješto.
 - Mislite da je to moguće? Žao mi je ako sam ja uzrok ma kakvog nesporazuma.
 - Hoćete li da vas umirim? Objasniću vam ponešto, koliko je to moguće.
- Nije zahtijevala, čekala je, prepuštajući meni odluku da kažem ili ne kažem.
- To je od početka kriva veza, pogrešno smo se našli. Mada je ona izvanredna djevojka, bolja od mene.

- Još je volite?
- Ne volim. Ali to je istina. I ako je neko kriv, onda sam to samo ja.
- Zašto?

- Imam čudna shvatanja o ljubavi, očekivao sam od nje možda suviše, koliko čovjek i ne može da pruži. Bilo mi je to potrebno, osjećao sam se čudno u posljednje vrijeme, nesređen, razglobljen, počeo sam da gubim vezu sa svijetom, mučilo me osjećanje suvišnosti, trebalo je da neko zaboravi sebe radi mene, izliječilo bi me. A ona to nije mogla, ne da nije htjela, već nije mogla, suviše je samostalna, suviše osjeća sebe da bi živjela u sjenci. Voljela me, ali nekako s mjerom koju je strogo određivala, uvijek se vidjela granica. Bili smo nezadovoljni oboje, ona mojim nezadovoljstvom, ja njenom odmjerenosti. Ali ja sam više kriv.

- Zašto? I vi biste njoj pomogli da je bila u vašem položaju. ,

- Ipak sam kriv. Osjećao sam nestrpljivost i želju da se okonča to mučenje. Još dok je dolazila, počeo sam da se odvajam od nje. Sve češće sam zamišljao djevojku koju sam jednom sreo u noći, potpuno nepoznatu, ni glas joj ne znam, ni lik, ništa, a opet je oživjela u meni, sigurno zbog usamljenosti i zbog želje da uza me bude neko siguran i neodvojiv.

Odavno nisam susreo veću pažnju, jače zanimanje, manju opreznost. Kako sam mogao da se zaustavim?

- Još je čudnije što je ta nepoznata djevojka koju nisam vidio počela da dobija određene crte, i da mi, takva uobličena, biva još potrebija.

- Čije crte? Njene?

- Ne. Vaše.

Gledala me trenutak začuđeno, istinski iznenađena, tok priče je naglo krenuo u njenom pravcu, zatekavši je nespremnu. A onda su joj blijedi obrazi planuli, uznemirila se i uplašila, kao da sam je iznenađeno udario.

Moj besmisleni polet je naglo smalaksao, i sve se svršilo smiješno. Rekao sam:

- Mislio sam na prijateljstvo, sigurno je, temeljitije, nije suviše izloženo opasnosti havarija. Tražim li suviše?

- Ne.

Kakva maloumnost, kakav glupi zaokret, od slučajnosti i nerazumne potrebe za povjerenjem, zbog nećijih mekih očiju, preko zle namjere što se javila kao potreba da se iskušavaju anđeli, do pravog besmisla. U stvari, to je kukavičluk, neizdržljivost, nedosljednost u sablažnjavanju. Ustuknuo sam pred njenom zaprepastenošću, uplašio se njenog straha.

Ne znam zašto mi je sve to bilo potrebno. Ponijela me riječ, trenutak u kojem postojimo samo nas dvoje, njene oči što gledaju začuđeno, njena želja da čuje romantičnu priču. Nisam je razočarao, bio sam sve što je htjela, nesrećan u ljubavi, usamljen, gorak, plemenit, sanjar, a sve je sačinjeno od laži, koje to nisu potpuno, od poluistina, čak i od istina, koje su dobile drugi smisao i posebnu namjenu - da ostave utisak koji je željela, ali su pomogle da djelujem iskreno, pa i da budem iskren, jer sam uspio da prevarim i sebe. A možda i nije prevara, možda je to samo još jedan oblik u kojem mogu sebe da vidim. Da se smijala, da je

željela da čuje šalu, možda bih se i ja svemu smijao: kako smo se gledali u oči i lagali jedno drugome, glumili nježnost koje nije bilo, govorili o budućnosti čekajući da se razidemo, bili lojalni, a tražili drugome krivicu. Smiješno je, zaista.

A mogao bih cio slučaj i da izmeditiram: ljudi su konačno razdvojeni, jedinstvo je nemoguće, čak i nepotrebno i kad ga želimo, jer se niko ne odriče sebe, ličnost je nužno zatvorena, i naša pobuna protiv te nužnosti samo je uzaludna čežnja za onim što ne postoji.

Mogao bih i to da pobijam: toliko želimo ljubav da ostajemo uporni i kad je ne nađemo.

Lijepo, ali ako je tako, šta je onda moja prava misao? Sve to? Ili uopšte nije važna kad nema određenog oblika? Ili više nema određenog oblika jer je prestala da bude važna? Ne znam, ali mi se činilo da sam je se tek sad potpuno oslobodio, kad sam o njoj mogao da govorim kako sam htio. Umrla je, prešla u sjećanje i poslužila za priču namijenjenu drugome: neka joj to bude pomen. Ali šta ću sa ovom mršavom sentimentalnom djevojčicom, naročito ako ozbiljno shvati prijateljstvo? Već me gleda drukčije, oslobođena nelagodnosti i nemira, s povjerenjem (vjeruje riječima, izgleda) i s olakšanjem što se sve ovako svršilo.

Jer, moglo je da bude sasvim mučno.

Šta bi se desilo da nije uspjela da me zaustavi? Odbila bi me, jer su njena sigurnost i mir u pitanju. Vjerovatno misli da voli muža, ne bi živjela s njim da ne misli tako (uzalud, pristrasan sam u njenu korist), a možda ga i stvarno voli, jer neprestano imam osjećaj da njoj nije potrebna nikakva druga ljubav do zaštitnička, a ona će je u mašti učiniti onakvom kakva želi da bude. Pa i kad uzraste do prave ljubavi, ugušiće je pred strahom od nemira i nelojalnosti. Odbila bi me, zbunjeno, zaprepaseno, ali to ne bi pokolebalo njenu spremnost da se odbrani od iskušenja. Osjećali bismo se glupo poslije svega, ako ne bih pribjegao cinizmu, da je naljutim, bilo bi nam lakše u tom času, a teže docnije. Stidio bih se.

A da je pristala, iz sažaljenja, gubeći sve oslonce, u magnovenju sazrevši za ljubav i odluku o pravu na nju, ili iz ma kojih razloga koji bi ličili na čudo, sve bi bilo još gore. Sjedili bismo sad jedno prema drugome, uništeni ludošću, grčevito bi se držala za mene da ne potone u bujici koju je sama izazvala porušivši brane sigurnosti, bila bi nevoljni brodolomnik, očajna pred teškoćama na koje nije spremna, mrzila bi me ne priznajući to sebi, osjećala bi se kriva i pred sobom i pred drugima, a ja bih je spasavao užasavajući se, nemoćan da je pustim, nesposoban da je držim. Neko bi potonuo.

Bolje je ovako. I kukavičluk se ponekad opravda.

Lijep je ovaj mir, malo glup, ali ugodan. Trudim se da podesim raznježen pogled prema njenom, iako ne znam šta bih s ovim prijateljstvom, ne znam ni šta bi ono trebalo da bude.

Šta je to? Povjeravanje? ali čega? je li i nama uvijek jasno da je istinito ono što mislimo? da li da pričam priče za djecu prilagođavajući se tuđim željama, ili da nekog izludim svojim nedosljednostima? Ne želimo svjedoka za naše slabosti, a ako ih pred nekim krijemo, zašto bismo ga nazivali prijateljem?

Potčinjavanje? sebe ili drugog? i zašto? za sitno zadovoljstvo nepotrebnog saučešća, ili za varku o razumijevanju?

Prizivanje prijateljstva je nostalgični ostatak davnašnje ljudske slabosti, za današnje naše slabosti je nepodesno. Zamorno je, skučava nas, smeta, nemoćno je kao zaštita, nepotrebno kao utjeha, smiješno kao veza.

Kako li će izgledati nježna maramica povjerenja ove nezrele gospe na štitu moje tmurne zatvorenosti?

Gleda me. Prvi put primjećujem da su joj oči malo razroke, ili tako izgleda kad je raznježena. Ali mi ne smeta, čak je i ljepša, dirljivo djeluje ta jedva primjetljiva nesimetričnost, kao da se usudila da se pokaže tek sad, jer joj nisam više sasvim tuđ.

Šta očekuje od mene?

Malo mi je nelagodno, kao da treba da počnem nekako drukčije da se ponašam. Ona je jednostavnija, neposrednija, priča kako se uplašila za mene kad sam joj telefonirao, nije htjela ni sebi da prizna kako se osjećala kriva, iako je sve ispalo slučajno. Dosta priča, o svemu, i nije neugodno. Ako ne zaboravi na moju brzopletu ponudu, biće mi obaveza da slušam. Hvala bogu, moglo je da bude i gore.

Tetka Bika je došla s mužem i sa svojom nešto mlađom sestrom. Sin im je bio na frontu i otišao iz jedinice na svoju ruku, našli su ga pijana u nekoj obližnjoj varošici, i sad je u zatvoru. Išli su da pitaju za njega. Kreću se i žive u grupi, izgleda. Možda se ne vole, ali se štite, ako im život nije ljubav, sigurno je sporazum. Doktorov odlazak doveo je ovamo tetka Biku, mladićevo hapšenje dozvalo je još jednu tetku, pogodniju za ovaj slučaj, svečaniyu i sumorniju. Sigurno postoje rezervne tetke i za druge moguće prilike, za svadbe, poslove,

veselja, smrt. Tetka za smrt došla bi u crnini, zakopčana do grla i do članaka, voštana, zagrobnog glasa. Rođaka zadužena za nesreće. Još je nema, doktor je živ, dovoljna je ova ozbiljna. Ona ne govori, tetka Bika je njihov glasnogovornik.

Ni muž, penzionirani vojni ljekar, ne govori. Njemu je ostavljeno da sluša i da se osmjehuje. On to i čini, sluša pažljivo, jer je nagluv. Iz uha mu viri tanak gajtan, kao početak ili kraj sonde spuštene negdje duboko u njega, pa izgleda da vara, kao da sluša šta se dešava u njemu samom. Lijep je, uspravan, bijele kose, učitiv, ne izgleda suviše pametan i zato je srdačan, kaže samo ono što mora i brzo se povlači u nasmiješeno ćutanje. Žena i vojska su ga naučile da bude skroman. - Kako vam je noga? - upitao je uvjerivši me da se ovdje govorilo o meni.

Dramatična rođaka ćuti, ona je tu za nesrećne slučajeve, i drži se tako. A nesreće su uvijek moguće. Zato me tetka Bika i objašnjava, kao bezopasnu slučajnost.

- Gospodin je donio pismo od Miše.

Sve osjeti, sve preduhitri, sve uravnoteži.

Gledam sa simpatijom njenu skladnu ogromnu masu, a ona to primjećuje i uzvraća mi pogled ne štedeći ljubaznost u smiješku. Ne vjerujem joj, držim je na oku, ali mi ne smeta. Među nama se stvara neko podrugljivo razumijevanje, bez ljubavi, ali i bez mržnje.

Sad je razumijevam bolje. Ono što je rekla, zapravo je mali karteč za tmurnu rođaku i za mene. Za rođaku: nije opasno što on ovdje sjedi. Za mene: došao si do nas poslom koji je davno završen, a njenog muža pominjem da bi znao da postoji.

Štiti ga zato što je u njenoj porodici, što je, vjerovatno, njenom zaslugom usvojen, što mu je bilo dopušteno da bude zaštitnik pod nadzorom, utoliko sigurniji što nije sasvim prikladan.

Ja sam moguća opasnost za ono što je odavno smišljeno kao najbolje.

Hoću da joj skrenem misli na njenu muku, to više boli, samo da mene ostavi na miru.

- Jeste li nešto saznali o sinu?

- Biće pušten uskoro, izgleda. Kriv je što je otišao, a otišao je iz straha. A za strah ne može da bude kriv, to je naslijedno.

Pukovnik se smješka. Njemu je zgodno, može da se pravi da ne čuje.

Koga ona ismijava, kome se ruga?

- U rat bi trebalo slati samo hrabre. Plašljivi bi, vadili uvjerenje da su plašljivi i divili bi se hrabrima. Je li vas Olga zamorila, gospodine? Ona voli da se povjerava.

Sluti, boji se, pita, predupređuje.

- Bilo je vrlo ugodno, gospođo. Mi smo već gotovo prijatelji.

- Drago mi je. Jeste li bili na koncertu?

- Bio je bolestan, tetka.

Nismo je mnogo umirili.

Prijateljstvo je rodilo prvu laž.

17. SMIJEH

Sjedimo u zagušljivoj staničnoj restoraciji, udišemo težak ljut dim iz lokomotive koji navaljuje s ljudima što neprestano ulaze i izlaze, rasuti smo u ovom sumanutom kretanju, na smetnji i njima i sebi, i nejasno mislim, a ne znam da li je ta misao izazov meni ili njima - da bi trebalo uvijek činiti što i ostali.

Vojnici koji odlaze na front nahrupljuju u grupama, govore glasno, viču nešto što je samo njima razumljivo, donose dijelove razgovora i šala izvana, psuju bez zlobe i bez razmetanja, nikog ne vide, niko ih se ne tiče, ovi što idu s njima isti su kao i oni, drugi nisu važni: bez obzira da li idu s voljom ili bez volje, da li su radosni ili tužni, oni su danas nešto posebno. Ne misle na smrt, na dužnost, ali je u njima misao o nečemu značajnom: odlaze. Ovako slobodno se drže samo novaci koji još ne znaju ništa i veterani koji znaju sve, samo što se veterani ne smiješe tako sigurno.

Gledamo ih krijući oči jedan od drugoga.

Ne volim stanice ni odlaske: ljudi se kreću, trebalo bi da i ja krenem, a neću, nemam kud.

Duško dugo pipa po stolu da nađe cigarete, kao da je slijep, traži šibicu po svim džepovima, lupkajući se bez nestrpljenja, a kad je nađe ispod novina, ne čudi se, ne ljuti. Čak mu i ne treba, jer je opet zatura ne paleći cigaretu. I tako se neprestano ponavlja to smiješno zaturanje i pronalaženje, kao igra bez ikakve svrhe, ali bez nje se ne može, zapošljava njome sebe suvišnog, neprisutnog, a on je važniji i puniji od ovog prisutnog što priča o sitnicama, o beznačajnim susretima, o Šestanu i njegovim djevojčicama, pošle su u školu, odrezale kike, bile su divlje i tužne kad su tek došle. Pa o Minji. Lijepa je, gospoda joj njenog, uhvatiće nekog, a onda neka mu gospod pomogne.

Pa začuti, pipa po novinama, traži šibicu, bez potrebe premjesti čašu na sredinu stola, i kaže:

- Tako je to.

Okrećem pogled od vojnika što odlaze na front, nejasno im zavidim što su veseli, što nisu beznadni i kad su neveseli, mislim: šta bi bilo kad bih sjeo s njima u voz, sjećam se sebe negdašnjeg, kad nisam bio sam. Muči me tuđe kretanje, liči i na prigovor i na izazov.

I on odlazi, u svoj srez, tražili su ga. Žao mi je i pakostan sam. Kažem:

- Tražili te da te natovare poslovima.

- Sigurno.

- Pa zašto ideš?

- Mora neko.

- A žena i djeca?

- Biće sa mnom.

- Riješio si?

- Šta sam mogao drugo? A ti?

- Još bolujem. Više iz inata.

- Da. Ne valja ti to.

- Znam. I evo, baš razmišljam da pođem s tobom u taj tvoj srez.

- Iz inata? Nemoj. Osjećao bi se kao u progonstvu.

- Hoćeš li i ti biti u progonstvu?

- Ja sam drugo. Tvrđa mi je koža, znam i podviknuti i otrpjeti. Tebi bi bilo teško, ne zbog posla, već onako, a ne bi htio da kažeš, mučio bi se. Nisi čak ni mislio iskreno, rekao si usput.

- Tačno.

- Još si rovit, ali proći će to. Eto, sad si ozdravio. Nego, drugo sam htio. O Miri.

- Šta je s njom?

- Ništa. Žao mi je što se desilo među vama.

- Naljutila se.

- Teško je o tome govoriti, možda je imala i pravo.

- Nije imala pravo. Ništa nisam bio kriv.

- Zašto joj onda nisi objasnio? Čekala je znam.

- Tražila je prvu priliku da raskine.

- Griješiš, rođače, posigurno griješiš.

- Sve je sad kasno.

- Volio bih da nije. Lakše bi ti bilo s njom.

- Je li ona znala da si zaljubljen u nju?

- Šta kažeš, rođače?

- To što kažem, rođače. Dobro si ti čuo.

- Zar je to samo važno?

- Nije važno. Mislim kako smo samo zamrsili sve konce. Ni sanjali nismo da ćemo sami sebi biti najveća muka.

- Nešto zamrsili, nešto odmršili. Moje je zamršeno, ali niko mi nije kriv za to.

- Nikako drukčije nisi mogao da riješiš?

- Mogao bi čovjek da riješi mnogo štošta kad bi mislio samo na sebe.

- Izgleda da žališ zbog toga?

- Bolje i da žalim nego da se nosim sa savješću. Pošli smo ovom stazom i neka bude ovako. A moja djeca neka žive drukčije.

- Hoće li se i tvoja djeca odricati radi svoje djece?

- To je njihova stvar. A ovo je moja.

- Čini mi se da malo govoriš i o meni.

- Ne govorim. Ali uzmi što možeš.

Govorili smo tako i smijali se, žao mi je što odlazi, činilo mi se da je moglo da bude i nekako drukčije, mogli smo da budemo bliži nego što smo bili, a znam da mislim tako baš zato što odlazi. Da ostaje, sve bi bilo kao i dosad.

Gledam ljude kao zastavice na jarbolu: važno je šta mi javljaju. Ne vidim šta su po sebi, već šta su prema meni. Oštećujem i sebe i njih tim sakatim primanjem, počinje da me boli.

Za ovog znam, sad, na rastanku, da me volio, više nego iko, da me stišavao, bolje nego iko, svojom sigurnošću, poštenim očima, jednostavnom riječju, tihim saučešćem bez žaljenja. Držimo se za mišice, usiljeno se smijemo, žao nam je što se rastajemo. Biće mi teško bez njega.

Ostala je još Olga.

Najviše volim njenu vedrinu.

Puno joj je grlo smijeha, ima ga napretek, visi joj s usana, presipa se, zvoni njime kao na uzbunu protiv zle volje. Ništa joj ne može ni kratak trenutak tuge, tanka sjenka, što brzo prolazi, nema na čemu da se zaustavi, nije hrapava, nije ranjava, nema ožiljaka, ne misli šta joj je život dao, a šta oduzeo, ne razmišlja da li ima razloga za veselost: vesela je. To je dar, kao i svaki drugi, nije njena zasluga što ga ima, već što ga ne krije.

Smijeh joj ne traži razlog izvan sebe, on u njoj vri, i brizga, prirodan kao gejzir, neodoljiv, čist, ne opominje, ne upozorava, nije opterećen ruganjem, ni željom da se čuje, ni prazninom, ima svoju boju i zvuk, i širinu, i neki naročiti smisao, liči pomalo na blagotvornu mudrost pretvorenu alhemijom njene nezlobive vedrine u lakoću što oslobađa.

Ali treba zaslužiti taj smijeh, to je njen poklon onima koje voli, ne zato što ga ona cijeni, već što se ne skriva.

Smijemo se, koristim se tim njenim darom, a on se od tog ne iscrpljuje, postaje još puniji, nalazi odjeka.

Volim i njeno oduševljenje kojim se hvata za sve što dođe u njenu neposrednu blizinu, što postane njeno. A što je njeno, to je potpuno, toliko neotuđeno da srasta s njom.

I prijateljstvo je za nju oduševljenje. Samo ga čudno shvata. To nije ono što sam ja zamišljao da bi moglo da bude, već ono što ona misli da jeste: nadzor, starateljstvo, uvjerenost da sam maloljetan, čuđenje kako sam dosad mogao da živim sam, bez njene pomoći.

Čudan je taj odnos, ponašamo se kao dva dječaka, ne ustručavamo se suviše, slobodno razgovaramo, ponekad poželim da se svađamo, ali to nije moguće, ona to ne umije, nema dara za taj način pražnjenja, smije se i razoružava me.

Smijali smo se, svemu,

kako je sazrijevala naopako, i, ne vodeći računa o logici i činjenicama, nametnula mi se za dadilju, zamišljajući me i mlađim i manjim i bespomoćnijim nego što jesam, kako se dugo i neprirodno gomilana nježnost u njoj odjednom srušila na me kao bujica, i uzalud se bilo braniti, kako sam postao njena svojina, njena izvrnuta nemuška ljubav, siroče koje je našla na ulici i usvojila, hraneći ga mlijekom smijeha, kako se portir nekoliko puta na dan drao iz hotelskog hola, zovući me s trećeg sprata, da bi me ona telefonom upitala kako mi je noga, da li sam bio na previjanju, šta mislim danas da radim, kako su njeni čuvari bili uznemireni, bez razloga, što je pod njeno stakleno zvono ušao još neko.

Smijali smo se.

- Zavoljeću nadzor i izdvojenost.

- Smeta li vam?

- Nekad je postojao svijet.

- I mi smo svijet.

- Jedna polovina mu je divna, druga ružna. To je vaša prednost. Možete da budete sigurni u sebe.

- Vi niste sigurni?

- Šta bi se desilo ako ne bih bio?

- Ne može da se desi ako nećemo.

- Lijepa moja naivna sestro, to niko neće, to se desi.

- Gledajte da vam se ne desi.

- Nastojaću.

Hodali smo snježnim drumovima, sami u svijetu ispod bijelih drvoreda, veseli jer se nismo željeli, navikavao sam je na ljubav za nekog drugog.

U usamljenoj hladnoj kafani svirala je samo za mene na starom klaviru bez tri dirke. Ispunjavala ih je smijehom.

Gazili smo obalom, nismo mogli da dođemo do rijeke, stajali na mostu, gledali u vodu, sivu od snijega i leda.

- Biću brodar - rekao sam.
- Ili ribar.
- Stanovaću u čamcu s kućicom.
- U ševaru, izvan grada.
- Voda ispod mene, voda oko mene. I nebo nezaklonjeno, samo moje.
- I vjetar iznad vode.
- Hoćete li mi doći u posjetu?
- Naravno.

Pristajala je na svaku ludost.

Smijali smo se.

Stajali smo na tvrđavskom platou, u snijegu.

Osluškiavao sam ono što se nije čulo.

- Šta je?
- Ništa, što bi bilo?

Smijao sam se. Tjerao sam i nju da se smije, sve više, malo mi je bilo, kao pića na koje se naviknemo. Smijala se, smijala, a onda se uplašila.

- Šta vam je? - pita.
- Ništa.
- Ne volim taj vaš smijeh.
- Uvijek se smijemo.
- Ne tako.
- Hoću da budemo kao djeca. Da se igramo na snijegu. Je li sramota?
- Nije sramota.

I bili smo djeca, gađali se grudvama, jurili se, porumenjela je razigrana, uzbuđena mojom neprirodnom veselošću, rukavice je skinula zubima da bi joj ruke bile slobodne za igru, tako sam je i sustigao, zadihanu, nasmijanu, vedro je čekala da mi se otme, a ja sam je stegao u zagrljaj, zubima joj istrgao rukavice iz usta i ostao surovo nadnesen nad njom zatečenom. Laka je, i malena, deset puta je obavljena mojim rukama, bespomoćna, ničim se ne brani, osim očima.

- Ne, molim vas.

Šapat kao dah, ne kao nekad, davno, nije ni odbrana, već ukočenost. Užasnuta je zagrljajem, kao sestra.

Odmotao sam svoje ruke kao dva bešćutna udava, i vratio ih sebi, a nju ostavio samu na svijetu. I sebe.

- Oprostite - rekao sam. - Učinio sam to iz bijesa.
- Zašto?
- Tužan sam.

I opet sam slušao ono što se ne može čuti. Mirisalo je na snijeg i na pust vjetar s ravnica. Prazno je pod nebom što prijeti sniježnim oblacima. Zatrpaće nas.

A ona je plakala, zbog mene.

- Zagrlite me - rekla je. - Zagrlite me, ako hoćete.
- Neću.
- Zašto ste tužni?
- Svejedno.
- Šta da učinim?
- Nasmijte se.
- Ne smijem. Ne smijem više.
- Ljepše je bilo pod staklenim zvonom.
- Jeste. Nije.

A kad joj nježno podignem okruglu bradu, meku kao atlas, njen osmijeh je izmučen, nejak, kao slaba ulična svjetiljka.

Jesam li joj ubio vedrinu?

- Htjela bih da vam pomognem.
- Kako?
- Ne znam.
- Poljubite me. Kao sestra. Drukčije sigurno i ne znate.

Poljubila me u obraz vlažnim nespretnim poljupcem i čekala: poluotvorene pune usne
bile su spremne na žrtvu. Nisam htio da je primim, bilo bi besmisleno.
Osluškivao sam potmuli tutanj.

18. MRTVI SU OŽIVJELI

Nezadovoljstvo nas izdvaja, usamljujemo se, stvaramo oko sebe krug praznine: uzalud se susrećemo s ljudima, oni ne ulaze u naš zatvoren prostor u kojem živimo sami sa svojom pozlijeđenošću. I to je odnos, ali strašan: ničeg nema. Aveti hodaju tim zamračenim krugom po kome fosforesciraju plamićci sjećanja, ne osvjetljavajući ništa, plašeći nas svojim mrtvilom. Pusto usamljeno gorenje koje ne grije, srdito žaljenje sebe živog zakopanog u izdvojenost iz koje posmatramo život što se kreće bez nas, besmislen, jer ga ne osmišljavamo sobom. Nismo u njemu, jer ni on nije u nama, ne oživljavamo ga, ne opravdavamo svojim učešćem, istrajavajući a žaleći. Ja žalim, njemu je svejedno.

Nevesele ulice, hodanje bez cilja, neočekivanje, puste kafane pune svijetla, bježanje od ljudi koje sam poznao, nepotrebna veza sa šašavom djevojkom iz redakcije, besmisao. Bez ikakva zadovoljstva, gadeći se, moje slabosti su se otimale, ne uspijevajući ni da zavladaju potpuno ni da umru. Znao sam kakva je, bestidna mala životinja, koja čini sve što joj padne na um, opravdavajući se ratom što joj je oduzeo svaku radost, bezobzirna, luda, veselo prazna, i to mi se po nečemu činilo veoma pogodno za odnos koji ničim ne obavezuje. A opet sam želio da to bude samo za mene, vrijeđala me njena neodgovornost: puštao sam svoje slabosti da žive, a gušio sam ih, sjećajući se nečega što je moglo da bude.

U mojoj zbunjenosti ona mi je bila tužna igra, otimanje od sebe, ludost što smućuje, potreba da ne budem svjestan goreg. Neka bude kako jeste, neka bude i ružno, ne treba, ništa uljepšavati ni vraćati na ono što je sjećanje nevoljno tražilo kao mjeru.

Smije se, zlo u njoj je ne boli, ne osjeća ga ni kao ludost:

- Ljubav je lijepa. Ali ne smije suviše da obavezuje.
- Naravno.
- Nije ti krivo što to kažem?
- Ne, nije.
- Ja te ipak volim, na svoj način.
- Kad odem, zaboraviš me.
- Je li ti krivo?
- Ne. Život je kratak. Živi kako hoćeš.
- Da, život je kratak. Rat je bio.
- Volim cinične.
- Nisam ciničan. Samo nemam predrasuda.
- Volim ljude bez predrasuda. Tvoja bezobzirnost je vedra.
- Obožavam život. Potop je bio, mi smo ostali.
- Šteta.
- Šta je šteta? Što je bio potop, ili što smo ostali? Ili i jedno i drugo.

Smije se (i možda bi bilo snošljivije da se ne sjećam drugog smijeha, drukčijeg, zaista vedrog i čistog), nije uvrijeđena, s njom je lako, svejedno joj je šta činiš, važno je ne držati ni do čega, veselo primati ono što naiđe, ne misleći da li je zlo ili dobro: dovoljno da je ugodno. A opet nije pokvarena, nije ogorčena ni na šta, ničemu se ne sveti ni u sebi ni izvan sebe, ništa ne odbolijeva, nije čak ni rđava, nije glupa, nije licemjerna, ne poetizuje svoju neodgovornost, ne afektira njome, ne ljuti se ako joj prigovoriš što tako živi, nije zahvalna ako joj učiniš po volji, ne pamti, ne čuva što osvoji, ne žali kad izgubi, ništa ne čini sa strašću, već sa čudnom nasmijanom upornošću koja joj je prešla u naviku, pretvorivši se u potrebu bez naročitog zadovoljstva. Vedra svejednost, potpuna, ali za nju bezbolna praznina, odsustvo svakog smisla za određivanje i mjerenje sebe, neračunanje, nebriga, nesposobnost da ista shvati ozbiljno osim neozbiljnosti. Ništa joj ne treba, pa ni to što čini, ali to jedino može da čini. Sačekuje me sa smijehom, ali bez radosti, prepušta se bez uzdržavanja, ali i bez stvarne potrebe, rastaje se bez dosade, ali i bez žaljenja. U početku sam bio začuđen, suviše naglo suočen s tom potpunom prazninom, tako amaterski neciničnom, gotovo bezazlenom u nekontrolisanoj spontanosti. Grieh sam zamišljao drukčije, kao svjesnost, odlučivanje, namjerno odstupanje od prihvaćenih normi, neumjereno doziranje po jednom iskrivljenom htijenju ili po slabosti, orgijastičko traženje nereda, nemogućnost sputavanja,

upuštenu strast, često i muku, jer to joj je ime. Kod nje je sve drukčije: pustoš. Žalim je, osjećam gađenje dijelom sebe od juče, čistunci smo bili, ali, začudo, još djeluje ta jučerašnjica, još živi u meni, ne bi me boljelo da nije živa.

Stajao sam po strani, neriješen, usamljen, raspolovljen na sjećanje i nepomičnost. Nisam više mogao da okrivljujem druge, nije pomagalo.

Dugo sam se budio gorak i mračan.

Gledam u rijeku prazno, nesabrano, posmatram kako siv snijeg i svjetlucav led plove vodom, osjećam valjanje tustih obliha talasa, i predajem se toj živoj igri, nesvjesno postajem dio tog kretanja što rasipa pažnju, odvodi me od mene, pretvaram se u neprisustvo. I tada se javi čudna, nestvarna radost, neizazvana nikakvom svjesnom mišlju, nikakvom odlukom, kao čisto osjećanje, sposobno da rodi samo sebe. Oslobođen sam, postajem poprište bezrazložno snažne radosti koja živi za sebe i sama oslobođena. Ne tiče je se ni prošlost ni budućnost, čak ni za mene ne mari mnogo, osamostaljena je do te mjere da bi, čini mi se, i bez mene mogla da postoji. Nije viđenje, nije primanje slika, nije smjena izlomljenih linija i oblika, ni niz zvukova kojima se svijet objavljuje, nije ništa čulno, iako sve u mene ulazi kao slap, i zvuk, i boja, i miris i oblik. Ali sve to, mada izdvojeno i vidljivo u mojim čulima, ima neki drugi, svoj smisao, veoma podvučen, a opet potisnut, podređen osjećanju gotovo potpune unutrašnje oslobođenosti, kao da se u rastresenost, u rasutost pažnje uvukla pritajena čežnja za smirenjem i prožela me cijelog. Ništa za to što će radost proći: bila je, drugi put u toku dana. Ojačava. Moja životnost se buni protiv mrtvila, ma kakvi uzroci bili.

To je znak. Kao led kad puca, u proljeće.

Zaželeo sam da obnovim raskinute veze, da vidim ljude koje sam bio izdvojio između drugih, a napustio bez razloga.

Olga je unesrećena zanačljiv. Doktor, njen muž, vratio se sa svoje kratkotrajne vojne, koja mu je, sigurno, bila duga kao robija. Možda i s traumom, a vjerovatno i s reumom, što je gore. Njegovače ga i biće srećna. Totemi njegove moći dobiće opet snagu. Slučajni izlet iz staklenog zvona postaje nestvarna ili smiješna uspomena. Ali nisam joj rekao ništa od svega što sam mislio, razgovarali smo mirno i uljudno, na ulici, u kratkom susretu. Moja pakost je bila kratka vijeka: bilo je očividno, ova žena nije srećna. Smiješak joj je taman i zbunjen, priča o ocu što će doći iz zarobljeništva prvim transportom, ali ni ta radost je ne ozaruje mnogo. Propustio sam možda priliku, jednom, da je odvojim, ostavio sam je samu kad je bila na granici da pođe nesigurnim putem ljubavi. Trebalo je da je žalim, ali nisam mogao. Po nesreći, htjela je da me uvjeri kako je sve u redu, bili smo prijatelji i ostaćemo: pozvala me da ih posjetim, nju i njenog muža. Ne oklijevajući ni časa, prilika je bila suviše lijepa, rekao sam ne krijući oči, htio sam da je vidim užasnutu, kao da je ona kriva: - Žao mi je, ali ne mogu doći.

Da je tada začutala, da se sjetila šta sam to mogao da kažem, možda ne bih učinio ništa ružno, možda bih se povukao. Ali nije. Upitala je, možda suviše nespretno, možda suviše nevino:

- Ali zašto?

- Volio sam vas. To vi znate.

Glas mi je neželjeno grub, nisam joj opraštao žrtvovani smijeh i prihvaćenu sigurnost.

Blijeda, poblijedila je još više, a krupne, pomalo razroke oči su naglo planule, kao u strahu, pa klonule, u nemoći.

I da sam je volio, nije trebalo da joj to kažem, sad.

A možda sam je ipak volio?

Uveče sam pošao do Mire, danas je pitala za mene telefonom.

Sumrak je, i prozori na kućama su osvijetljeni, zamišljam da je iza njih sreća, u toplim sobama obavljaju se smiješni i lijepi porodični rituali, zidovi ograničavaju beskrajni svijet na drag i sagledljiv prostor u kome je moguća ljubav, i mir. I tihe riječi su moguće, i pogled koji samo nas vidi, i ruka, najdraža, što se milostivo pruža da ti dodirne čelo, u snu, i riječ bez određenog značenja što se dugo pamti, kao zvonjava, kao tiha muzika. Drugih mogućnosti nisam se sjetio, nisam mogao. Nikakvih drugih, osim ovih, spomenarskih najbolnijih.

I Mirin prozor je osvijetljen, poznajem ga. Drago mi je što nikud nije izišla ove noći, kao da je znala da mi je potrebna. Ja sam kriv za sve, i priznaću to.

Dočekala me mirno, osmjehnula na svoj način, tiho i sigurno, prisno kao i uvijek kad je sama, obradovana što me vidi, zaista obradovana, to se ne može odglumiti, lako bi se primijetilo. A ja sam pazio na svaki njen pokret, na svaku crtu, htio sam da budem siguran.

Bilo je sve kao ranije. Uхватила me za ruke, pustila da je poljubim, stavila obraze na moje hladne dlanove, da me ugrije.

- Dugo se nismo vidjeli - rekla je tiho, ne prigovarajući.
- Mjesec dana, nešto više, ili nešto manje. Je li dugo?
- Drago mi je što si došao.
- Morao sam večeras da vidim nekog bliskog.
- Jesam li to ja?
- Da, to si ti. Bojao sam se da ćeš biti hladna. Bila bi u pravu.
- Eto, razočarala sam te, nisam hladna.
- Žao mi je zbog svega što se desilo. I sad me kažnjavaš praštanjem.
- Ne, ne kažnjavam te. Primam te onakvog kakav si.
- Kakav sam?
- Preosjetljiv, zatvoren, nemoguć.
- Mučim sebe i druge.
- Da.

- I šta još?

- Bojiš se ljubavi.

- Ne bojim se ljubavi. Bojim se rizika. I zavisnosti. I mogućeg bola. Podržavam u sebi spremnost na odstupanje. Da ne bude gore.

- Uvijek si jednom nogom u bjekstvu.

- Uvijek polovinom sebe u ljubavi. Drugu ostavljam u pripravnosti da izvuče ludaka. Ali ta moja necinična polovina mnogo te voli. Toliko da me prevari cijelog. Večeras ti se nudim sav. Reci da me voliš, šta te staje?

- Volim te.
- Da sjednemo na čilim.

Pristaje na sve.

Ugasio sam veliko svjetlo, za ovaj čas dovoljna je stona lampa sa zelenim abažurum, dovoljno je i ovo svjetlo u meni. Sjela je na čilim, naslonila se na moja koljena. Utonule su u polumrak stvari u sobi, nestalo je i ulice iza prozora, i grada, i svijeta, i u malom krugu zelenkastog svjetla ostali smo samo nas dvoje. Iz tame je zaštitnički svijetlila električna grijalica, i bilo je ugodno, i bilo je lijepo, i bilo je mirno, i toplo, kao u sjećanju. Kao u željenju. Udisao sam njenu kosu, mirisala je na noć, na ljubav, na nju, željenu i predanu, a još prije dva sata, prije sat, dok sam hodao sleđenim gradom, nisam mislio da dođem ovamo, jedva sam se i sjećao da postoji. A ona postoji, i ništa drugo ne postoji, i sva se smjestila u meni, ne ostavljajući mjesta ni za šta drugo, čak ni za radost.

- Znaš li da te volim više nego što bih želio?
- Večeras.

- Zar postoji išta osim večeras? Još si suviše budna. Sami smo u ovom krugu svjetlosti. Sami smo u ovom velikom svijetu. Pokušaj, zamisli da ti je lijepo, i da sam ti potreban. Ako se dovoljno uživiš, biće gotovo istina. Meni je već lijepo, potrebnija si mi od vazduha, večeras, uvijek, napolju je ledeno, ničeg nema.

- Da, dragi. Nisam suviše budna.
- Zagrlj me, jače, priveži me uza se i za ovo mjesto.
- Jesi li tužan?
- Nisam tužan. Sad nisam. Nisam suviše.

I kad sam u svojim rukama osjetio njeno mlado tijelo, prepreku sjećanju, bedem tuzi, i kad me gotovo zagušila ganutost zbog njenog nebranjenja, zatvarao sam oči da ne vidim njenu žalost.

Sjedili smo zagrljeni. Bojao sam se ćutanja.

- Sjećaš li se prve noći - upitao sam. - Ostao sam ti dužan nježnost.
- Sjećam se.
- Ova noć je ljepša.
- Jeste. Ljepša je ova noć.
- Možda zato što sam te bio izgubio.
- Možda.
- Koliko traje naša ljubav? Četiri mjeseca?
- Ni puna tri. Zar ti se učinilo tako dugo?

- Nije. Bilo je kratko, i znao sam to. Čekao sam da te izgubim. Jesam li te mnogo izmučio za ova nepuna tri mjeseca?

- Mučio si i sebe. Čuvao si se.
- Neću se više čuvati. Idem na rizik. Izgleda da se tako više dobija. Čak ako se i izgubi.
Predajem se bez rezerve.

- Tako je najbolje.

- Voljeću te kao sebe. Ili ne, to je malo, voljeću te više. Voljeću te kao potrebu koju sam sam sebi stvorio, čuvaću te kao talisman protiv svih životnih uroka, poput divljaka, stajaćeš oko mene kao zid, iznad mene kao krov, oko mene kao toplina.

- Ne možeš da voliš mene?

- Voljeću te kao tebe. Predloži dokle!

- Bojim se rokova.

- Onda bez roka. Uvijek. U beskraj.

- Bez roka. Uvijek.

- Postojaćemo samo ja i ti. Uništićemo sve što nam ne treba. Sobom. Sjećanja nećemo imati. Ni djece nećemo imati. Djeca su nesrećna, uvijek. Bićemo djeca sami sebi, jedno drugome. Pristaješ li?

- Da, dragi.

- Bićeš mi sestra, jer sestre nisam imao. Bićeš mi pomalo i majka, koliko je moguće.
Tražim li mnogo?

- Ne, dragi.

- Zašto, plačeš?

- Ne znam. Zar plačem?

- Poljubi me.

Poljubac je vlažan od suza, sumoran. A onda su mrtve i bezvoljne usne oživjele, uzbudili smo se tugom i postali ludi, kao da se vidimo posljednji put, kao da života više neće biti.

Smirena i stišana ležala je preda mnom neskrivena, ali odvojena, ljepša nego moj čudljivi i nestalni san o njoj. Žalio sam zbog svega, sad kad je kasno.

Pažljivo, polako sam prelazio rukom preko njenog tijela, pamteći je prstima. Onda sam joj, ne žureći, poljubio oba dlana, vlažne oči, nabubrela drhtava usta. Bio je to oproštaj.

Rekao sam smiješeći se:

- Pamti me po onome što je u meni bilo dobro. Možeš li pronaći nešto što je bilo dobro u meni?

- Da, dragi.

Mislio sam, odavno sam već mislio, možda otkako sam došao, da li da je upitam. Možda bi bilo bolje otići bez riječi. Upitao sam ipak, neka bude kraj, i njoj će biti lakše:

- Tvoja nova ljubav traje li odavno?

Pokrila je haljinom gole noge i pogledala uznemireno fotografiju mladića u uniformi. Mirno se smiješio ispod abažura. Ja sam ga sam pustio u sobu, i sad se stidjela.

- Poznavali smo se ranije. Ovdje smo se ponovo sreli.

- Bilo je to onda kad sam izašao iz bolnice?

- Da. Bio si čudan tada.

- Znam. Žao mi je.

- I meni je žao. Zaista.

- Vjenčaćete se?

- Da.

- Želim ti sreću. Njega ne znam, ali ne vjerujem da te zaslužuje. To je nemoguće.

Pomalo sam mislio iskreno, pomalo se rugao sebi. I mrzio ga, silno. Zar je tom nepoznatom klipanu potrebna tolika ljubav koliku ova žena može da pruži.

Ljudi žure, ja zakašnjavam. I ovdje sam suvišan.

Sve sam znao, gotovo čim sam ušao. Dočekala me drukčije nego ranije, razlike su neznatne, ali vidljive. Sve sam znao. Odavala se kako me gledala, bez radosti, ali i bez povrijeđenosti. Kako se samo čuvala da ne kaže ništa oporo, jer sa više ne bi mogla opravdati. Bila je slabija nego obično, osjećala je malo krivice, i jača, riješila se. Popuštala je u svemu, posljednji put. Smiješna je i nepotrebna ta obazrivost, ima pravo da čini što hoće, ali, eto, voljela je da ostane u lijepoj uspomeni.

Svršeno je, sad mogu da odem.

Ali ona se baš tada na nešto odlučila. Oslobodila se lažne vedrine i smirenog žaljenja, postala veoma preduzetna: nešto je htjela.

- Kuda ćeš večeras? - upitala je bodro, s pravom koje nije koristila ni kad ga je imala.

- Ovdje-ondje, tuda-svuda. Ima takva neka pjesma.

- Ostani još malo.
 - Ostani - to je mnogo, malo - to je malo.
 - Ostani koliko hoćeš.
 - Sad više nemam prava. Kad znam.
 - To je svejedno. Ostani, slobodno. Ili da izađem s tobom. Sješćemo u neku kafanu.
- Htjela je da mi pomogne, prijateljski, da mi ovaj konačni rastanak ne bude težak.
- Hvala ti - rekao sam. - Malo mi je žao, to je prirodno, ali ću brzo prežaliti, časna riječ,

jer i to je prirodno. Je li u redu?

- Ostani - molila je. - Ostani.
- Šta ti je?
- Uporno si ćutao, uporno si se zatvarao u sebe. Nisi dopuštao da vidim šta je u tebi.
- Možda sam izgledao čudan. Završio sam jedan posao, i onda je oko mene nastala tišina, bilo je pomalo gluho. Sad je lakše, privikavam se.
- Kako možeš da govoriš tako!

Bila je to pobuna, ogorčena, silovita. Ovako bi bivalo da smo se vjenčali, mislio sam, žaleći što nisam otišao. Ali još nije bio kraj. Gledala me čudno, uznemirena nekom svojom mišlju, nekim osjećanjem, nekom tajnom, pogled joj je bio toliko uzbuđeno tužan da nikako nisam mogao da odgonetnem otkud taj patnički izraz na licu djevojke koja se udaje. Izmijenila se još jedanput, bogzna već koji put, htjela je da je na rastanku vidim i takvu.

Uhvatila me za ruke i rekla glasom koji nije njen, htio sam da se podsmijehnem, ali nisam imao snage, htio sam da se narugam: dobra stroga tetka koja me voli i grdi; ali ruganje je nemoćno, uplašilo me njeno predbacivanje, zloslutna tutnjava se sasvim približila, trebalo je da odem ranije.

- Zašto si krio? Zašto mi nisi sve rekao?
- Šta sam to krio? Šta je trebalo da kažem?
- Da su svi tvoji stradali. Da si ostao sam.

Eto, rečeno je, prvi put. Nikome nisam o tome govorio, nisam se usuđivao.

Plašio sam se ovog trenutka, ovih riječi, ma ko ih izrekao, nisam znao da će biti ona, nisam znao šta će se desiti, odgađao sam ih, kao da sam odgađao smrt. Kao da će tek tada postati činjenica: bio sam svjestan svega, ali sam konačni udar očekivao kad sve izađe iz tame ćutanja, kad se saopšti. U meni je tutnjalo kao strah, kao prepast pred konačnom samoćom, prikrivao sam i odgađao, a riješiće se evo sad.

Zapalio sam cigaretu i zapaljenu šibicu bacio neoprezno u pepeljaru. Planula je gomilica iskidanih papirića, ona ih je trgala, uznemirena. Crvenim plamenom je gorjela među nama ta sićušna vatrića od jednog trenutka, nismo pružali ruke da je ugasimo. Ugasila se sama, ostavivši crven trag samo u očima, zakratko. Gledali smo u crni puhor što se naglo smirio, mrtav, i čekali. Sad treba da se desi ono što sam odgađao. Bio sam miran, ništa nisam mogao da izmijenim.

Ali sam uzalud očekivao, ništa se nije dogodilo, nepoznati i neuhvatljivi užas nije se pojavio. Gledao sam u njene ruke (meki dugi prsti, krhki članci zglobova i preklopa, prozirna koža), dirnule su me te ruke, čvrsto spletene. Čekale su da se opuste. Pogledao sam u njene oči, zaboravljeno osmjehnute, zaustavljene, čekale su da se pokrenu. Pogledao sam u sebe, u nepoznatu svoju nutrinu, i čekao da počne strašni kovitlac. Ali sve je bilo isto kao i prije ovog razgovora. Ili ne, nije bilo isto. Sjetio sam se, bez ikakva iznenađenja, sasvim mirno, da je užas vjerovatno postojao samo u mome strahu. Ili je odgorio u samoćama i tišinama teškog iščekivanja, u propljescima bolnog sjećanja što je ponekad lizalo po meni kao plamen. Sad je sve čist bol, bez prijeteće muke.

- Gdje su stradali?
- U zatvoru, u logoru, u ratu.

Ona se trudi da ne zaplače, bori se sa svojom slabošću, sa svojim teškim žaljenjem. Htjela bi da me ne povrijedi suviše svojim bolom. Nije joj lako: niti može da žali, niti može da me tješi. Ne može reći: nije ništa. Ne može reći: proći će. Ne može reći ništa što ima smisla.

Gleda me ozbiljno, usredsređeno, sva je u tom predanom pogledu. To je čas žrtve.

- Ostani sa mnom - kaže sa čudnom odlučnošću, gotovo s bijesom. - Ostani zauvijek. Trebalo je da mi kažeš, ranije, da se sad ne stidim sama sebe.

Je li zaboravila na vjerenika, na skori dan vjenčanja? Ali nije, ne postoji više prepreka njenom požrtvovanju:

- Objasniću mu, shvatiće. I nije sad važno. Ostani.

Duboko je uzbuđena željom da mi nadoknadi sve što sam izgubio i da me okruži ljubavlju. Ja više nisam bio važan. Možda je trebalo da prihvatim, možda bi bilo lijepo, sigurno bi pažljivo gajila svoju vlastitu žrtvu i svoj podvig, čuvala bi ljepotu svoga plemenitog davanja. Ali nisam to mogao da primim. Da se nije ponudila, osudio bih je; kad mi je pružila ruku, odbio sam. Primala je moju tugu, ne mene.

A onda, nejasno sam osjećao strah da bi me održavala ovakvog kakav sam, između nas bi stajala moja nesreća kao veza, i njena plemenitost kao nadoknada, i ja bih se potčinjavao njenoj dobroti i svome strahu od praznine. A već sam ga prebolio čekajući da naiđe. Zašto se dobrovoljno zarobljavati unaprijed stvorenim odnosom.

- Hvala ti, ne mogu da pristanem - rekao sam ublažavajući odbijanje osmijehom zaista zahvalnim - suviše bi me podsjećalo na sve. Ovako ću lakše preboljeti. Ali ću zapamtiti tvoju riječ, ogrijala me. Vjerovatno u ovom času nisam ni svjestan koliko za mene znači, poslije će postajati sve dragocjenija. Možda zato što je ponuda učinjena čista srca.

- Kako si tvrdoglav! Bože, kako si tvrdoglav!

- Ostani mi prijatelj, ako hoćeš. Biće mi potrebno.

Počela je da plače, naslonila se obrazom na moju ruku i kvasila je tihim suzama. Bilo je to pražnjenje poslije mučne napetosti, popuštanje zategnutosti nakon grčevite odluke, a možda i nije samo to, možda je zaista iskreno pogođena žalošću zbog moje sudbine, ali ne mogu, ne smijem da mislim tako, savladala bi me slabost. A opet sam osjećao slast od ovih riječi i od ovog časa: nije se čuvala, ni zaštićivala, bila je spremna da učini sve što hoću, da zaboravi sebe, zbog mene. Vratila mi je mir. I povjerenje u ljude; opravdala ih je preda mnom. Sad sam mogao da odem. Sve drugo bi bilo sitničarsko korišćenje nebitnih strana stvorene prilike. Dragocjenije mi je da sačuvam čisto sjećanje na njenu bezuslovnu velikodušnost ne izlažući je iskušenjima. Ostaće zalog i simbol.

Izišao sam u noć sa slikom njenih vlažnih očiju u sjećanju, s njenom dobrotom što je ostala u meni kao toplina (pustiću je da raste dokle može, pretvoriću je u priču), potrebna mi je već sad, kao štit. Zbogom, draga dobra djevojko. Opraštajući se, pomislio sam sa strepnjom da me napolju čekaju moji mrtvi, oživjeli su i čekaju me.

I čekali su.

Ulica je pusta, sleđena, zvonka, mjesečina blješti na iskričavom pločniku. Sam idem svijetom, stakleni odjek koraka gubi se u pustoši.

Prisutni su mojom mišlju.

Teško mi je, kažem.

Lebde neznano gdje, u meni, daleki, odvojeni, gube se i vraćaju, s nečim slučajno zapamćenim, ne žale i ne prigovaraju. Smiješe se i kad im ne vidim lice.

Teško mi je, mislim.

U trenu sagledam majčinu izrađenu ruku kako lebdi nad mojim čelom, bilo je davno, u noći, u snu, i taj zaštitnički pokret, izazvan brigom, ostao je u meni kao njen znak. Zatvarao sam oči da ponovo osjetim umirujući dodir mekanog dlana i nespokojnih prstiju, da se skrijem iza te moćne brane.

Spavaj, kaže, spavaj.

Zašto me budiš, ljutio sam se.

Spavaj, ne boj se.

Ne bojim se.

Znam. Spavaj.

Oh, ne znaš. Bojim se. Ostani. Nisam joj to rekao. Nisam to ni mislio tada.

Bio sam joj zahvalan, zbog te stalne zaštite, zbog tihog bdijenja nad nama, zbog ispucalih ruku i rano ostarjelih očiju. Bio sam zahvalan i pažljiv.

Bio sam pažljiv, bio sam pažljiv, pažljiv - šaptao sam u zaleđenu noć. - Mnogo radiš, govorio sam ponekad, raznježen njenim izmučenim licem što se teško smiješilo. - Kad se zaposlim, nećeš ništa raditi.

Obećavao sam, kao što obećavaju sva djeca. Poslije zaborave. Ja ne bih zaboravio.

Bila je najbolja majka na svijetu, volio sam je i bio pažljiv.

Kamo sreće da je tako. Volio sam je, da. Ali bio sam bezobziran kao sva djeca. Bezobziran, i surov. Nisam mislio da treba da budem bar malo nježan, nikad nisam rekao: mnogo radiš. To sada kažem, namirujem propušteno. Išao sam svojim putem, nevidljivim za nju. Znam kako me ispratila u rat. Dugo sam krio od sebe očevidnu istinu i stvorio laž o uplakanoj raznježenosti kojom je ispraćala sina ratnika. Bila mi je potrebna zbog nečega slika junačke majke iz rodoljubivih priča. U stvari, bila je opora. Naslutila je da se spremam,

ne znam po čemu, ne znam kako, instinktom, materinskim strahom, jer se ničim nisam odavao. Brata je već nestalo, bilo bi neugodno da se objašnjavam. - Odlaziš? I ti? - rekla je tihim glasom, istim i kad se ljuti i kad se raduje. Ruke su joj plave, s nabreklih izukrštanim venama, pogled gorak. - Otišao bi bez oprostaja? Bojiš se prigovora? - pitala je umorno, neugodno otvorena. - Djeca- sve kriju od roditelja, i učine uvijek ono što hoće. I ti ćeš učiniti, što god mi rekli. Tvojim odluci možemo da suprotstavimo samo svoju ljubav i strah, ali nećemo, bilo bi uzaludno. Treba tek da sazriš do osjećanja ljubavi. Ja nisam majka koja će sinove mirno slati u rat, nemam snage za to, ali neću te ni zaustavljati, nikad mi ne bi oprostio, i kad bi poslušao. Idi, ali da se oprostimo prije nego što odeš. Ko zna šta te čeka.

- Pusti, mama - rekao je otac - sve će biti dobro.

- Nadam se, i želim - rekla je tvrdo, užasnuta strahotama u kojima me vidjela.

Tako je nekako govorila, riječi ne pamtim, ali smisao znam, tačno, i tugu njenu sam zapamtio, niko nije kriv za to, ni ona ni ja, djeca žive svojim posebnim životom, i odvajaju se bez žaljenja, a majke to otpate uvijek, s novom tugom.

Sve majke: odbijam žaljenje, čineći ga opštim. Sve majke, sva djeca. Uvijek.

Ali ja sam želio, stalno sam mislio na to, vratiću se, naći ću ih na istom mjestu, u istoj kući, sa osijedjelom kosom na sljepoočnicama, zbog rata i zbog straha, ali zadovoljne, naglo smirene: užas je prošao, djeca su se vratila. Otac je imao pravo, sve će biti dobro. Sve je dobro. Nisam poginuo, ništa mi se nije desilo, sva tvoja strahovanja bila su uzaludna, sazio sam do ljubavi, majko, i znam kako vam je bilo.

Tako sam mislio. Svoj život trebalo je da im donesem kao poklon, kao srećan ishod koji poništava strahovanja što ih rađa strah i ljubav.

Njihova smrt nije postojala ni kao daleka mogućnost, ni u mom ni u njihovom strahu. Ostali su u gradu, u stanu u kome su godinama živjeli, neumiješani u ratni sukob, samo srcem na mojoj strani. Sve će biti dobro, rekao je otac, misleći na mene. A sad ih nema. Nemam kud da odem kako sam zamišljao. Ne mogu da završim svoj posao, nema onoga sanjanog kraja, koji je imao nekakav posebni smisao, samo moj.

- A brat? Kako je brat stradao?

- Poginuo u borbi. Bio je komandant bataljona.

Poginuo, stradao, nestao, pogođen u jurišu, naletio na neprijateljsku zasjedu, ubijen minom, zaklan nožem, kao da je deset života imao pa ih gubio jedan po jedan. Javili su se i glasovi da su ga naši strijeljali, negdje na drugom kraju naše zemlje, zbog neke neposlušnosti, zbog svojeglavosti, jedva sam i čuo nesigurne razloge. Neću da vjerujem u to, ne mogu, bolji je od mene, i od hiljada drugih na ovoj našoj strani, ne, nikako, to je ludost, poginuo je u borbi, ili je još živ, naći ću ga, možda.

Bio je svojeglav, kažu. Da, to je on. Ali za to se ne strijelja. Naći ću ga ako je živ, naći ću mu grob ako je poginuo, u jurišu.

Oj, divno vrijeme, kad sam bio odapeta strijela što je letjela prostorima. Vрати se, vrijeme, da budeš vječno gorenje, da ne brojimo gubitke na poljima pobjede. Da ne mislimo kako smo dobili u svemu što je naše zajedničko a izgubili sve što je naše vlastito.

Vjetar je donosio lake nanose snijega, s krovova, s drveća, sa ravnica, zasipao kućna vrata i zatvorena prozorska okna. Puštao sam se vjetru, neka me udara, kao jesenas, kad sam išao u posjetu mrtvima, noseći im pismo od obogaljenog sina.

U zaklonu jednog kućnog ulaza stajao je stražar s puškom, zgrčen od hladnoće.

- Požuri, vojnice - rekao mi je - smrznućeš se. Pio si, izgleda. Govoriš sam sa sobom.

- Da, malo sam pio. Sad idem kući. Laku noć.

Idem kući: riječ iz navike, neoprezna.

Jer ne znam kuda idem.

19. POČETAK

Opet sam s vojnicima, idemo na front. Smiju se ili ćute, raspituju se ili pričaju, junače se ne čekaju. Smiren sam zbog lijepog i potrebnog osjećanja da sam isto što i oni: ista nam je sudbina.

Jedan starac je s nama, seljak, čist kao jaje, bijele kose, bijelih brkova, neviđeno blagih očiju. Sin mu je poginuo negdje na Savi, ide da mu makar kosti prenese u selo. Govori tiho, neužurbano, sa mirnim osmijehom, o običnim stvarima, o jeseni što nas je iznevjerila, o dugoj i teškoj zimi, o dalekom proljeću. Kad ne razgovara, gleda u svoje isprane kvrgave ruke, izdvaja se i gotovo nesuvislo govori rečenice iz Svetog pisma. Kao da je sam. Zaklanja se iza njih. Njemu je dobro: ako je i bio tužan zbog sina, svoju tugu je pretvorio u molitvu.

- Prenijeće nekog Švabu - kaže neko pored mene.

- Pa šta - odgovaram tiho, uspokojen ovim mnoštvom što ide mojim putem. - Misliće da mu je to sin, i biće kao da i jeste.

- Da - rekao je taj neko što ne mogu da ga vidim, ne mogu sada. - A i njima je svejedno. Tom Švabi. I sinu.

Voz juri snježnom ravnicom, gledam u sumrak i polutamu što se sklapa oko nas, idemo joj u susret, ona stoji, mirna, čeka, samo je sve crnja, prostora je sve manje između nas.

Na neosvijetljenom prozoru kupea je moj nejasni lik, nekoliko rasturenih crta i dvije mutne žiške u upalim očnim dupljama: vidim kroz njih blijede sjenke iz sjećanja, svaka je u meni ostavila ponešto, i ne znam koliko sam svoj, koliko njihov. Oni sad nemaju svog života, ni živi ni mrtvi, žive u meni.

Čujem kao u polusnu, neko je govorio o tome, Jovanović možda, u piću, juče, ovih dana, ne mislim, samo čujem:

Umrle su djetinje godine svijeta, moramo ih vratiti onima što dolaze.

Rastavljam riječi na sastavke pragova, na ujednačeni topot točkova, na uljuljkani ritam svoga prepuštanja. Dje-ti-nje go-di-ne svi-je-ta.

Odjednom se osjećam miran, skroman, nenapregnut, sazio tugom, žao mi je što sam bio rđav prema ljudima, neka oprostite ako mogu, sad sve to izgleda sitno, i nevažno, i daleko, kao u nečijem tuđem životu, i opet sve vraćam na početak, otežao gubicima i obavezama. Jurimo kroz mrak. Sahranio sam vrelo djetinjstva i drage sjenke. Jurimo. Umro je mladički zanos, ostalo je moranje.

- I ovaj će nas odmoriti od posala naših i od truda ruku naših na zemlji, koju prokle Gospod.

To starac govori formule da umanjí svoj gubitak na zemlji što je prokleta.

Bio sam u rodnom gradu, dosad nisam smio ni da pomislim, sad više nije bilo nerazumnog straha, postojala je samo nerazumna želja da vidim kuću iz koje su otišli, jer im grobove nikad neću pronaći. Stajala je usamljena, pogružena uspomenom; nije posjećena jabuka pod kojom je otac gajio pčele, njih nema; pratim nevidljive tragove posvuda, pod snijegom, isprepleli su se, neuništivi. Stojim nepomičan, dugo. Sa prozora gledaju uplašene oči nepoznate žene i dvojice dječaćića, začuđeni su što se neki mršavi vojnik ukopao u snijegu vrta i bulji u zemlju i drveće. A on vidi na prozoru dva nekadašnja dječaka, sad traži onoga drugog, uzalud, i, čuva se da ga ne savlada žalost, bila bi smiješna i nepotrebna.

U trenu tišine što je nastala u kupeu, kad su se svi odjednom povukli u sebe, čuo se glas starca bogomoljca:

- I Gospod videći da je nevaljalstvo veliko na zemlji i da su sve misli srca njihova zle...

Ućutao je, valjda zbog tišine. Gleda u ruke. On prede svoju misao od odlomaka, od komadića, tješi se, ili proklinje.

- I dalje?

Pokaja se Gospod što je stvorio čovjeka na zemlji, i bi mu žao u srcu.

- Zar su sve misli srca ljudskog zle?

- Nisu.

Starac se zagledao u mladića što ga pita, kao da ga tek sad zapravo vidi, kao da je došao k sebi.

- Nisu sve - rekao je tiho.

I sagnuo bijelu glavu na prsa i zaplakao tihim plačem, samo suzama, i tugom. Sasvim iznenada.

- Šta ti je sad? - upitao je mladić, zbunjen.

- Ništa. Oprostite.

Napolju je tama, sivi propljesci snježnog prostranstva, duga hladna noć, ni sebe ne vidim više.

Umrle su djetinje godine svijeta. Treba ih nekako vratiti.

Front je blizu. Čuju se topovi.